

Handwritten: 1885
Handwritten: 1885

ივერია

1885

№ I, იანვარი

Handwritten: 1885
Handwritten: 1885

Handwritten: 1885

Handwritten: 6/11/11

—•••••—

თბილისი.
ექვთიმე სულაძის სტამბა.
1885

შ ი ნ ა ა რ ს ი:

I.	ასული ფარაონისა (ისტორიული რომანი) გეორგ ებერსისა, ნაწილი პირველი.	3
II.	«მართლის-ცხოვრების» პირველ-გარდმოცემათა წყარონი და მათი ხასიათი, წერილი დიმ. ბაქრაძისა	45
III.	სახალხო ლექსები გეორგი ბერიძისა	67
IV.	პედაგოგიური მოსაზრებანი. «არიომეტიკა», სახელმძღვანელოდ სოფლის სასწავლებელთათვის, შედგენილი მიხეილ ზაალას-ძის ყიფიანისაგან. თბილისი 1883 წ.	69
V.	მართველთ ძველებური საერო გართობა-ასპარეზობანი, ჰეტეროგრაფის სტუდენტისა.	89
VI.	ძაროული თეატრი ზამთრის სეზონი. საზოგადოების ყურადღების მიქცევა. ანტრეპრიზა ყუყანი, მისი უსაფუძვლობა და უსარგებლობა განნიღვა კერძობითი: 1, მოთავეობა და მართვა სცენისა. 2, აქტიორები და აქტრისები. 3, რეპერტუარი. 4, პუბლიკა.—დრამატოეფის საზოგადოების მომავალი საზრუნველი საქმე. (პ-სი)	122
VII.	მიხრწნილი (ლექსი) თ. რაფ. ერისთავისა	136
VIII.	შარაჩუღელი ლოთი (ლექსი) ავ. ცაგარდისა.	137

Handwritten signature

ივერია

საკულტიურო და სალიბრატურო
ქუჩა

6053

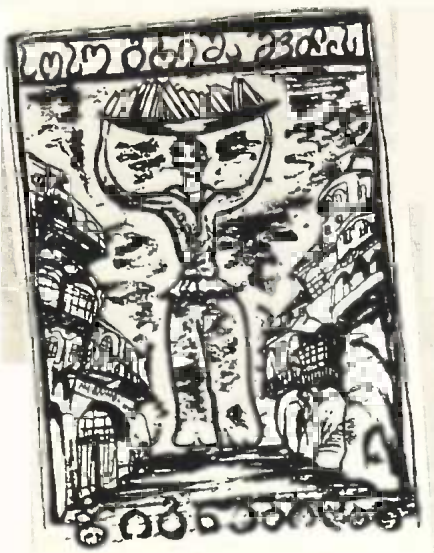
წელიწადი მეცხრე

№ I

თბილისი

ექვთიმე ხელაძის სტამბა, ღორის-მელიქოვის ქუჩაზე
1885

Дозволено цензурою. Тифлисъ 17 Января 1885 г.

ბანსხალეზანი.

მიიღება ხელის-მოწერა გაზეთს

„დროებაზედ“

1885 წლისათვის

თბილისში — «დროების» რედაქციაში; ქუთაისში — მმ. ჭილაძეების წიგნის მსაღწისში; ბათუმში — მასკ ნათაძესთან; თელავში — ვანო რესტომსვილთან; გორში — ალალო თუთაყუთსან.

ფასი გაზეთისა მთელის წლით — 9 მან., 6 თვით 5 მან.

იქვე და იმავე პირობებთან, რომელნიც ზემოთ არიან გამოცხადებულნი, მიიღება აგრეთვე ხელის-მოწერა ქერნალს

„ივერიისაზედ“

კინც ცალკე დაიბარებს მთელის 1885 წლით უურნალს «ივერიისა», უხდა გამოგზავნოს წლის სვედრი ფული შვიდი მანათი (სოფლის მსწავლებელთათვის ხუთი მანათი) «დროების» რედაქციაში ამ ადრესით: Въ Тифлисъ въ Редакцію «Дროება» ანუ Въ Редакцію журнала «Иверія».

ვისაც უფრო ემარჯუებოდეს, შეუძლიან «დროებას» და «ივერიას» ერთის წერილით დაიბაროს და ამისთვის სვედრი ფული 16 მანათი გამოგზავნოს «დროებისკე» ადრესით.

რედაქცია «ივერიისა» ჰსთხოვს მათ, ვისაც წერილების და სტატიების გამო საქმე ექმნება რედაქციასთან, მიჰმატონ თვათონ რედაქტორს უოკელ-დღე დიდის რვა საათიდან დიდისკე ათს საათამდე გარდა კვირის დღეებისა და უქმეებისა — ახალ ბებუთოკის ქუჩაზედ, სახლი № 1.

რედაქტორი «ივერიისა» ილია ჭავჭავაძე.

იყო შეზავებული. ძალად ხეების გინწირობეზედ გარეული მტრე-
დები და სხვა მთვინელები გარინდულნი ისხდენ, ჰელიგანები,
ჟარყატები და წიროები ნილოსის ნაპირებზედ მდგარს
ხეებს შეჭტარებოდენ; ჰელიგანებს თავითი გრძელ-ნისკარ-
ტიანი თავები ფრთებში ამოქოთ და ისე უძრავად ისხდენ,
წიროები კი ძალ-ძალ ფრთხილადდენ, რამწამს გაიგებდენ რი-
სამე ხმაურობას, ან მენავეთა სიმღერას, მაშინვე წაიგრძელებ-
დენ ვრძელს გისრებს და შეშინებულნი შორს გაიფრებოდენ.
მოვარის სხივებზედ, რომელნიც წყლის სივრცეზედ გამკამებდენ,
ვარგად სჩანდა, რომ ნილოსი, რომელნიც ზემო ეგვიპტის უზარ-
მზარნი ტაძრების ახლოს გაშმაგებული მოჩობდა, იქ უფრო
მდოვრდებოდა და მშვიდდებოდა, სადაც იგი რავდენსამე ტო-
ტად იყოფოდა და ზღვას უახლოვდებოდა.

ამ მოვარისანს დამეში 528 წლის წინად ქრისტეს დაბა-
დებამდის ნილოსის ტოტში ნავი დასცურებოდა. იმის ჩარდახის
ბანზედ ეგვიპტელი იჯდა და იქადამ ნიჩხბს უსვამდა. თვით
ნავში ნახევრად გატიტვლებულნი მომსმელნი მღეროდენ და
თავიანთ მოვალეობას ასრულებდენ. ნავის ჩარდახის ქვეშ ბაღი-
შებზედ რძი კაცი წამოწოლილიყო. ეტყობოდათ, რომ იგი-
ნი ეგვიპტელნი არ იყვნენ. მოვარის შექმნედ მათ ადვილად
შეატყობდით ბერძნის ჩამომავლობას. უფროსი ძალადან მა-
ღალი და ღონიერი კაცი იყო, რომოც-და-ათის წლისა მეტი-
სა იქნებოდა, მოსულს მსრებზედ თმები სქლად გუარა, ტან-
ზედ უბრალო მანტია ესხა და წყალს დაფიქრებული დასტკერო-
და; მეორე ამხანაგი პირველზედ ოცის წლით პატარა იყო,
უფრო შნობანი და მოყვანილი ტანისა, იგი ხან ცას შესტკე-
როდა და ხან თავის მშვენიერს ტანისამოსს, წაბლის ფერ-
ამებს და წვერს ისწოვებდა.

ამ ნახევარ საათის წინად ნავი ნაუგრატიისიდან წამოვიდა. მხოლოდ ეს ერთი ზღვის ნაპირის ქალაქი ეკუთვნოდა ბერძნებს მაშინდელს ეგვიპტეში. ჭალარა და დაფიქრებულს კაცს მოგზაურობის დროს არც ერთხელ ხმა არ ამოუღია, ამხანაგმაც მას ფიქრით არ შეუშალა. როდესაც ნავი ნაპირს უახლოვდებოდა, მოუსვენარი მოგზაური წამოდგა და უთხრა თავს ამხანაგს:

— ამ საათში მივალთ დანიშნულს ადგილას, არისტომას. აგერ მარცხნივ ის მსიარულეი სახლი თავის ბაღით ჩემი მეგობარი ქალის როდოპისის სადგური არის. ის სახლი იმისმა განსვენებულმა ქმარმა ხარაქსმა ააშენა და ასევე ეველა იმ ქალის მეგობრები და თვით მეფეც ცდილობენ ის სახლი უფრო და უფრო გაამშვენებინონ. ტყუილი შრომა! მთელი ქვეყნის საუნჯეც რომ შეჭკობონ იქა, იმ სახლის დამამშვენებელი მაინც თვით იმის მშენიერი პატრონი იქნება.

მოხუცი ზეზე წამოდგა, სახლს თვალი გადააქო, გაიწეოდა სქელი თეთრი წვერი, რომელიც ნიკაპსა და ლოყებს უფარავდა და არა ტუნებს და ჭკითხა:

— შენ რა ძალიან აქებ, ძანეს, ამ როდოპისს? როდის აქვთ მოსწონთ ათინელებს მოხუცი ქალები?

ამხანაგმა გაიღიმა და გმყოფილებით მიუგო:

— მე მგონია, რომ ხალხს კარგად ვიცნობ და განსაკუთრებით უფრო ქალებს; კარწმუნებ, რომ მთელს ეგვიპტეში ამ მოხუცებულს ქალზედ უკეთესს არავის ვიცნობ. როდესაც ნახავ მას და იმის მშენიერს შვილის-შვილს—ქალს და მოისმენ შენს საყვარელს სიმღერებს, რომლებსაც კარგად გაწვრთნილი ტყვე-ქალები იმღერებენ, უსათუოდ მადლობას გადამიხდი.

— მაინცა და მაინც, უთხრა სპარტანელმა:—მე შენ არ წა-

მოგვებოდი, თუ იმედი არა მქონოდა, რომ დღეჭიელს ძრქის აქ შევხვდები.

— შენ მას ნახავ. მეც აზრეთვე იმედი მაქვს, რომ სიმღერა შენზედ კარგად იმოქმედებს და გაჭფანტავს შენს ბნელს ფიქრებს.

არისტომასმა გაიქნია თავი და უთხრა:

— შენ, ჭკუა სუბუქ ათინელს, ადვილად გაგამხიარულებს. შენი ქვეუნი სიმღერა; მაგრამ მე როდესაც ალკმანის სიმღერას გავიგონებ — იგავე შემართება, რაც დამე უძილობის დროს: ჭმუნვარება კი არ მიმიცირდება, ერთი-ორად უფრო მიცხროვდება.

— ნუ თუ შენა გგონია, ჭკითხა ძანესმა — რომ მე ჩემი საყვარელი ათინასკენ არ მივიწრაფებოდე, იმ ადგილებსკენ, სადაც მე ჩემი სიყმარვით გავატარე? მართლაც ჩემთვისაც ტებილი არ არის განდევნილობაში ნაშოკნი ლუკმა პური, მხარამ იგი მინც სასიამოვნოა ამისთანა სახლობის გაცნობის წყალობით, და როდესაც გავიგონებ ჩემ საყვარელს ელანურს სიმღერებს, რომლებსაც ასე მშვენივრად მღერაინ, მაშინ სამშობლო ჩემს ფცნებას თვალწინ უდგება; მე ვხედავ იმის ზეთის-ხილის და ნაძვის ჭალებს, იმის ცივს ზურმუხტის ფეროვან წყლებს, მის ლურჯად მოკამკამე ზღვას, მის ბრწყინვალე ქალაქებს, თოვლიანს მთებს და ძარძაროვან დაბნაზებს. ტებილი-მწუნარე ცრემლები გადმომცვივა ხოლმე; როდესაც სიმღერა სწყდება და ვხედავ, რომ ეგვიპტში ვიმყოფები, ამ ცხელსა და საკვირვალს მხარეში, რომელსაც მე, ღმერთთა წყალობით, მალე დაკტოვებ. მაგრამ არისტომას, ნუ თუ შენ გზას აუჭნევ კორდებას (ოაზისებს) საშუალო უდაბნოისა მხოლოდ იმისთვის, რომ მათ შემდეგ შენ მოგიხდება უდაბნოებში გაკლას,

სადაც დასაღვეს წყალს კერ იშოვნის? ნუ თუ შენ გინდა თავი მოარიდო ერთის საათის საიმოკნებას, იმისთვის, რომ შავი დღეები მოგვლის? აი ჩვენც მივედით. ეცადე განგებ მაინც გაიმხიარულდე, ჩემო მეგობარო, რადგანაც საკადრისა არ არის დადონებულის სახით სხვის სახლში შესვლა.

ამ დროს ნავი მიდგა ბადის კედელთან, რომელსაც გვერდით ნილოსი მოუდიოდა. ათინელი მკვირცხლად გადახტა ნავიდან, სპარტანელი კი დინჯად გადავიდა. აჩისტომასს ერთი თეხი სისა ჭქონდა, მაგრამ ასუთის მტკიცის ნაბიჯით მიდიოდა და მკვირცხლი ქანესის გვერდით, რომ გვერდებოდა ჭეუხნად ხის თეხით დახადებულაო.

როდობისას ბაღი სრულად უკავილებში იყო შთანთქმული და ათას ნაირი სურნელებით ფშვინავდა. წულადამ სიძველეს და სიცილი მოისმოდა.

ეს ბაღი ეგვიპტელისგან იყო აშენებული; პირამიდების ამშენებელნი ძველადვე ნაჭები მებაღეებიც იყვნენ. ივინი სუფთად აგუთნდნენ კვლებს, ხეებსა და ბუჩქებს რიგ-რიგზედ რგავდნენ, განწყვდათ წულები და აშენებდნენ აუზებს, რომლებშიაც ოქროს თევზებს აჩენდნენ.

ქანესი შედგა ბადის კარების ახლას, ეურადღებით მიიხედ-მოიხედა და ეური დაუგდო; შემდეგ თავი გაიჭნია და თქვა:

— არ ვიცი ეს რასა ნიშნავს, მე არავის ხმა არ მესმის, არც სინათლეს ვხედავ; ნაკებიც გაჭქრენ, ბაიჩალს კი ქარი აფრიალებს. როდობისი უსათუოდ სხვაგან იქნება. ნუ თუ მას დააკვირდა?...

ჯერ სიტყვა არ გაუთავებინა, რომ ვიღასიც ხმამ მას ლაზარაკი გააწუკტინა:

— ოჲ, ქეშიკების უფროსო!

— სადამო მშვიდობისა ვნაცას! მიესალმა ჭანქა მომავალს მონუცს თავის დაკვრით. რას ნიშნავს ამისთანა სიჩუმი, მან შინ, როდესაც წვეულების ნიშანს დროშას ქარი აფრიალებს? როდის აქეთა, რაც დროშა ტუუილად იწეებს სტუმრებს?

— როდის აქეთა? სინამ ჰარკები ჩემს ქალბატონს ბოვარეულად ჰყავს, დროშა უსათუოდ იმდენს სტუმრებს მოიწვევს, რამდენიც ამ სახლში დაეტევა. როდობისა შინ არ არის, მაგრამ მალე დაბრუნდება. ისეთი მუუდრო დამე იყო, რომ მან თავის სტუმრებთან ერთად ნილასსუდ გასეიჩნება მოასურვს. ორი საათის წინად, სინამ მზე არ ჩასუღიყო, ივინი ჩასხდენ ნავში და წავიდნენ. ეხლა ვასშიმი უკვე მზად არის, დიდ-სანს აღარ დაიგვიანებენ. გეთაყვა ჭანქს, შენს მოუთმენელობას თავა დანებე და შინ წამომეკე. როდობისა თავის დღეში არ მავატივებს, რომ შენისთანა ბეარფსა სტუმარი გავუშვა. შენც, უცხო ქვეყნელო, განაგრძო მან და მიუბრუნდა სპარტანელს:— დიდათა ვთხოვთ დარჩეთ: ჩემი ქალბატონისთვის შენც სასიამოვნო სტუმარი იქნები, როგორც მეგობარი მისი მეგობრისა.

ორივე ბერძენი მოსამსახურეს გაჰყენენ და ერთ ხეივანს ქვეშ დასხდენ.

არისტომასმა, როდესაც მთვარით გაბრწყინებულად არე-მარე დაათვალიერა, სთქვა:

— გეთაყვა ჭანქს, გამაგებინე, ვასის წყალობით არის, რომ როდობისა, რომელიც წინად მონა იყო, ეხლა ასე მეფურადა სცხოვრობს და სტუმრებსაც მეფურად ჰმავატიობს?

— მე დიდი ხანია ვიცოდი, რომ მაგას მკითხავდი, მიუგო ათინელმა: ძალიან სასიამოვნოა ჩემთვის, რომ, სინამ ამ ქა-

ღის სახლში შესვალ, გაგაწნო მისი წარსული. როდესაც ჩვენ ნილოსზედ მოვცურავდით, მე აჩაფრები არ მინდოდა შენთვის მკამხა. ეს ძველი მდინარე საკვირველად აფიქრებს კაცს. როდესაც მეც შენსავით ღამე პირველად მოვცურავდი ნილოსზედ, თვით ჩემი დაუყენებელი ენაც კი სალამაჩაკოდ არ იძროდა.

— გზადლობთ, მიუგო სპარტანელმა:— როდესაც კრიტზედ პირველად ვნახე ას ღრმოდ-და-ათი წლის ვნოსელი ქურუმი ეპიმენიდი, იმასმა მოსუცებულებამ რაღაც საკვირველი შიში მაგრძნობინა; რამდენად უფრო მოსუცია და წმინდა ეს უდიდესი მდინარე აეგვიპტოსი! ვინ არ დაემოწინა ამ მდინარის მოძინებლელს ძალას? გთხოვთ როდოპისზედ მიამბოთ რამე.

— როდოპისი, დაიწყო ძანესმა:— როდესაც ჯერ ისევ ბავშვა იყო და სხვა უმაწვილებთან ერთად ტრაკიას ნაპირზედ თამაშობდა, ფინაიკელმა მეგობრებმა მოიპარეს და სამოსში წაიყვანეს, სადაც იგი ვაჭარმა აადმოწინა იყიდა. ქალი დღითიდღე ლამაზდებოდა, თან-და-თან მიმზიდველობა და გონიერება ემატებოდა, ასე რომ ვინც კი იცნობდა ყველას აკვირებდა და უყვარდებოდა.

მხეცების ზღაპრების მიჭმელი ეზოპი, რომელიც იმავე დროს აადმოწინა მონათ ჭყავდა, განსაგუთრებით უფრო აღტაცებული იყო ბავშვის სილამაზით და ჭკუით. იგი ბავშვს ყოველისფერს ასწავლიდა და ისე ზრუნავდა მასზედ, როგორც პედაგოგი, რომელიც ათინელებს ბავშვებისთვის ჭყავთ. კეთილმა მასწავლებელმა იშოვა ბეჯითი და ძალიან გონიერი მოწაფე, პატარა მონა უფრო კარვად ლამაზდებოდა, მღეროდა და უგარავდა საკრავს, სინამ თვით აადმოწინის შვილები რომლებსაც ღიადის ყურადღებით ზრდიდნენ. თოთხმეტის წლისა რომ გახდა როდოპისი ისე დამშვენდა და განითარდა, რომ ეჭვიანს

დადმონის ცოლს აღარ უნდოდა იგი სახლში შეენახა და დადმონიც იძულებული შეიქმნა თავისი საყვარელი ბავშვი ქსან-
ტუსთვის მიეყიდნა. ქსანტა თავის ძვირფასის საუნჯით ნაუკ-
რატისში წავიდა, და აქ თავის მონის მშვენიერებით დიდ თულ-
სა შოულობდა. როდობისმა სამი წლის განმავლობაში დიდი
შეურაცხება გამოიარა, ასე რომ ესლა იმ დროს დიდის მწუ-
ხარებით იგონებს ხალხე.

როდობისის სილამაზის სმა მთელს ელადში გავარდა და
უცხო ქვეყნელები ნაუკრატისში მხოლოდ იმის სახასიათად მი-
დიოდნენ; ნაუკრატისშივე მოვიდნენ ალკეი თავის დროს უდი-
დესი პოეტი და ხარაქსი, სატოს ძმა. ხარაქსმა როდობისი
ნახა და ისე ძალიან შეუყვარდა, რომ დიდ-ძალი თული მისცა
ქსანტას და იყიდა იგი. სატომ თავის ღვიძლებში სასაცილოდ
აიგლო თავის ძმა ამ ყიდვისათვის; მაგრამ ალკეიმ გაამართლა
ხარაქსი და აღტაცებულად ღვიძლებით შეაქო როდობისი.

პოეტი-ქალის სატოს ძმა ხარაქსი, რომელსაც ნაუკრატის-
ში უცხო ქვეყნელები წინად არ იცნობდნენ, ესლა როდობი-
სის წყალობით, ეკლასაგან ცნობილი შეიქმნა. იმის სახლში
ეკლა უცხო ქვეყნელები იკრებოდნენ და ამდგენენ როდობისს
სახუჭებს. მეფე გოტრამ, რომელსაც ბევრი რამ გაეკონა
იმის სილამაზესად და სობრძნესად მიიწვია მეძმისში და უნდოდა
იგი ხარაქსისაგან ყიდიდა; მაგრამ ხარაქსს თავის გულში დიდი
ხანია იგი მონობისაგან გაქრთავისუფლებინა და ისე ძალიან შე-
ყვარდა, რომ მხლად თუ იგი მას დასთმობდა. როდობისსაც
არ უნდოდა მას განშორებოდა, თუმცა ყოველის მხრიდან დიდს
დიდებას ვბირდებოდნენ. ბოლოს ხარაქსმა გახდა როდობისი
თავის კანონიერ ცოლად და დარჩა ნაუკრატისში მასთან და მის
ქალ კლეისთან იჭამდის, სინამ იმ ქვეყნის მმართველმა პიტ-

ტაკმა განდევნილებს სამშობლოში დაბრუნების ნება არ მისცა.

«მასინ სარაქსი თავის ცოლით ლესბოში წავიდა. გზაზედ იგი ავად გახდა და მიტილენში მისვლის შემდეგ მალე გარდაცვალდა. საძოვ, რომელიც წინა დანდინიდა თავის ძმას შუუფტკრებელი ცოლის შერთვისათვის, ესლა თვით გახდა გულ-მსურვალე თაყვანის მტემელი მშუენიერის ქვრივისა და თავის მეგობარ ალკეისთან ერთად დამღერდა მის სიტურთვას.

საძოვს სიკვდილის შემდეგ როდოზისი თავის ქალით ნაუკრატისში დაბრუნდა, სადაც იგი დიდის ამბით მიიღეს. ეგვიპტის ესლანდელმა მეუღემ ამაზისმა დაიზურა ფარაონების ტანტი და ეჭირა იგი ჯარების შემწობით. მისმა მოადგილე მეუღემ გოჭირამ უფრო მათი მოუხარაფა დღენი თავის მეუღესთან, რომ მას უეკარდა ბერძნები და უცხო ქვეყნელები, რომელნიც ეგვიპტელებს ეჯავრებოდით, განსაკუთრებით უფრო ქურუმები და ჯარები აუჯანყდენ მას. ყველას ეგონა, რომ ამაზისი უცხო ქვეყნელებს ეგვიპტეში აღარ შეუშვებდა, ბერძნების რჩევას ყურს აღარ უგდებდა და ქურუმების ბრძანებას ვა გაიგონებდა. ესლა შენტა სედავ, რომ ეგვიპტელები მეუღის ამორჩევაში მონტეუენდენ. ამაზისმა გოჭირასე უფრო ძალიან შეიყვარა ბერძნები და საზოგადოდ უცხო ქვეყნელები. მაგრამ მე ჩემს საგანს ძალიან გადაუხსვიე. როდოზისი ნაუკრატისში დიდის ამბით მიიღეს და ამაზისმაც დიდად დასახიუქრა იგი, როდესაც გაიცნო. ამის ქალი კლეისიც, როგორც ესლა საძოვ, არ ესწრებოდა სალხის კრებას, ასასტიკ მხედველობის ქვეშ იზრდებოდა და ბოლოს გათხოვდა ერთს მდიდანს ფოკიელს. ვაჭარს ღლაუგზედ, რომელიც მამაცად დაბცვა თავის სამშობლო ქალაქი სზარსელებისაგან, შემდეგ გაჭყვა მას კელტის ნაზირს ახლად დაასრულებს ქალაქს მასალაში. უმაწვილი ცოლ-ქმარნი მალე

დაინტენი იჭურის ჭავისაგან შემდეგ იმისა, როდესაც მათ დაებადათ ქალი საძოვ. როდღისი თვით გაემგზავრა დასავლეთისკენ, თავის სახლში მოიყვანა პატარა ობოლი, დიდის უურადლებით ზრდიდა და ესლა, როდესაც გაიზარდა, უგრძელავს მას კაცების საზოგადოებაში ყოფნას. როდღისი ისე ძალიანა გრძნობს თავის უმწილ-ქალობის შეურაცხებას, რომ თავის შვილის-შვილი მოშორებითა ჭყავს მამრობით სქესზედ. ჩემი მეგობარი როდღისისთვის ვი საზოგადოება ისე საჭიროა, როგორც წყალი თევზისათვის და ჭყარი მთრინველთათვის. უკვლავ უცხო ქვეყნებში მასთან მოდიან, და ვინც ერთხელ იგემა მისი სტუმრის მოყვარება, იგი, თუ დრო ნებს აძლევს, არ დაიზარებს მეორედაც ესტუმროს, როგორც ვი მისაპატიჟებულს დროისა გათრიალებულს დანახავს. ამ სახლში უკვლავ ელანელი დანარება, რადგანაც აქ ხდება თათბირი, თუ როგორ ეწინააღმდეგონ ქურუთა მძულვარებას და როგორ დაითანხმონ მეფე რომელსამე განკარგულებასზედ, აქ გაიგებს კაცი თუ რა ხდება სამშობლო მხარეში და მთელს ქვეყანასზედ; აქ ზოულაბს დეგნული თავ-შესაფარს ადგილს, რადგანაც მეფემ თავის მეგობარს ისეთი გრამატა მისცა, რომ ზოლიცისა აწავითარი უფლება არა აქვს მის სახლზედ; აქ გაიგონებ სამშობლოს ენას და სიმღერას; აქ ხდება თათბირი, თუ როგორ დაინსნან ელანა ერთ-მთავრობისაგან, ერთი სიტყვით ეს სახლი არის წარმომადგენელი ელანთა ინტერესებისა ეგვიპტეში. რამდენიმე წამის შემდეგ შენ ნახავ საკვირველს დიდელს, — და, თუ მარტო ჩვენ ვიქნებით, — შვილის-შვილსაც. აგერ ისინიც მოდიან! ესლა ჩვენ სახლისაკენ წავიდეთ და მოვისმინოთ, თუ მონა-ქალები როგორა მღერაან. აგერ იგინი შემოდინ. დაე ჯერ დასხდენ და მეჩე მე გამომეყვ. გამომშვიდობების დროს გთხოვ მით-

ხრანანობი ჩემთან წამოსვლას თუ არა და რომ როდისმისი მე-
ფეს უფრო ჰგავს, სინამ განთავისუფლებულსმონას.

როდისმისის სახლი ბერძნულს გემოვნებაზე იყო აშენე-
ბული. სახლის გარეგანი შეხედულება უბრალო იყო, მაგრამ
შინაგანს მოწყობილებას კი ელანური სილამაზე ჰქონდა და ეკ-
ვიპტური სიბრწყინვალე. პირველი ოთახის კარები განიერი
იყო. ამ ოთახის მარცხნივ სასადილო ოთახი იმყოფებოდა,
რომლის ფანჯარებიც მდინარეს გადასცქეროდნენ. ქალებისა და
გატების ოთახები ერთი-ერთმანერთისაგან განალკვებულნი იყვნენ.
უკლას ოთახები საღებოთა და სხვა მდიდრული მოწყობილობით
იყვნენ მოწოდებული; კედლებზედ სხვა-და-სხვა საკრავები ეკიდა.

ამ სახლის ერთს ოთახში რამდენიმე გაცი იდგა სხვა-
და-სხვა შეხედულებისა და სხვა-და-სხვა ნაირის ტანისამოსით
მოწოდებული. სიჩიული ტირილი გრძელა წითელ ტანისამოსიანი
ერთს გაცს ელამაზაკებოდა, რომელსაც სასუბედ და ხუჭუჭ თმა-
ზედ ეტეობოდა, რომ უბრალო იყო. იგი მოსულყო თავის
სამშობლოდამ, რომ იუდიელთა მეფის ზორთკვაკულისათვის
ეკვიპტური ცხენი და ეტლი ეყიდა. მცირე აზიელი სამი
ბერძენი, რომელთაც თავის ქუეყნის მიღეთის მდიდრული განი-
რი ტანისამოსი ეცვათ, უბრალოს გვერდით იდგნენ და ელამა-
ზაკებოდნენ სადად ჩაცმულს ქალაქ დელფის ელჩს ჭრიქს, რომ-
ელიც ეკვიპტეში მოსულყო აზოლონის ტაძრისათვის ფუ-
ლის მოსაგროვებლად. პატიური ძველი ტაძარი ამ ათის წლის
წინად ცეცხლს გადაწვა; ესლა სხვა უფრო დიდებული ტაძრის
აშენება განეზრახათ.

მიღეთელები, ანაქსიმანდრის და ანაქსიმენის მოწოდებნი,
ნილორის ნაპირებზედ იმისთვის მოსულყოვნენ, რომ ეკვიპტური
მეტნიერება და ვაკსკვლავთ-მრიცხველობა შეესწავლათ.

მესამე გემების პატრონი და მდიდარი ვაჭარი იყო, სახელად ჭეოპომპე, რომელიც ნაუკრატისში დასასჯებულყო. თვით როდოპისი მხიარულად ელაპარაკებოდა სამოსელს ორს ბერძენს, განთქმულს არსიტეკტორს, სკულპტორს და ოქროს ნიკოების მკეთებელს თეოდორეს და ლექსთა მთხროველს რალიუმელს ივიკოსს, რომელთაც რამდენიმე კვირით დაეტოვებინათ პოლიკრატის სასახლე და მოსულთაგან ეკვაპტის გასაცნობად. კერძო ახლოს წამოწოლილიყო სიბარისელი ჩასუქებული ჭილიანი და ეთამაშებოდა თავის ხუტუჭ თმებს და ოქროს ძეწკვს.

როდოპისს ალერსიანი სიტყვა ეკვლასთვის მზადა ჰქონდა, მაგრამ ესლა კი საკუთრივ გამოჩენილს სამოსელებს ელაპარაკებოდა ხელოვნებაზე და პოეზიაზე.

როდოპისის თვალები უმაწვილობის ცეცხლით იყენ ალგუნებულნი, მაღალი ტანისა სრული და სწორე იყო, ჭაღარა თმა მშვენებდად მოყვანილს თავს უმშვენებდა. მაღალი შუბლი ბრწყინვალე დიადებით ჰქონდა შემკობილი.

მისი კეთილ-შობილური ბერძნული სახე თუმიცა თერმერთალი იყო, მაგრამ მშვენებრი და შესანიშნავი იყო მით, რომ წლოვანებას თავის ნიშანი ვერ დაედო; ამ ქალის პატარა, ტურთვად მოყვანილი პირი, დიდრონი, ჩათვიქრებული და მშვიდი თვალები, მშვენებრი შუბლი და ცხვირი ეკვლა უმაწვილის პირის სახეს დაამშვენებდა.

როდოპისი ხნიერობის კვალბაზედ უფრო უმაწვილს ჰგავდა, თუმიცა თავის წლოვანებას არას დროს არა მაღავდა; უოკელს მის მოძრაობაში მისი ღირსება იხატებოდა და სიწერწიატი მისი არ იყო სიწერწიატი უმაწვილის ქალისა, რომელიც ცდილობს თავი მოაწონოს, არამედ სიწერწიატი ხნიერის ქა-

ლისა, რომელსაც უნდა აღეცხიანად მოიქცეს, და რადგანაც თვით ყველას აღეცხიანად ექცევა, უნდა რომ მასაც ყველა აღეცხიანად მოექცეს.

ესლა ოთახში ჩვენი წაცნობი პირნი გამოჩნდნენ, ყველამ მათ დაუწუეს ცქერა და როდესაც შევიდა ჭანესი და თან თავის მეგობარი შეიყვანა, ყველანი მეგობრულად მიესალმნენ; ერთმა მიღეთელთაგანმა კიდევ დაძახა:

— მე კი თურმე არ ვიცოდი, ჩვენ რა გვაკლდა. ესლა გა-ვიგე რაშიაღ არის საქმე: უჭანესოდ სრული მსიარულება შეუძლებელია.

ჭილოინმა ხმა მალა და მშვიდობიანად სთქვა:

— მსიარულება კარგი რამ არის და თუ შენ იგი თან მოგატყვს, მაშინ მეც შენ მოგესალმები, ათინულო!

— მე კი, სთქვა როდობისმა, როდესაც ახალ სტუმრებთან მივიდა: — სულით და გულით მოგესალმებით თქვენ, თუ რომ მსიარულნი ხართ და მიგიღებთ არა ნაკლების გულ-წრთულობით, თუ რომ მწუხარებითა სართ დატვირთულნი; მე იმაზედ დიდად არა შესამოკნება-რა ხალხი, როგორც ის, როდესაც მეგობრის მოკმეხსენილს შუბლს სისარულს მოკვირ. შენც აგრეთვე, სპარტუნელო, ამეგობრად გიწოდებ იმისთვის, რომ ამ სასულს ვარქმევ ყველას, ვინც კი ჩემი მეგობრისთვის საყვარელია.

— მაშ ასე, მე შემდეგან თქვენ ორნივე გასამოკნოთ, ჩემო ძვირფასო. შენ, როდობის, გექმნება შემთხვევა ნუგეში მცე მე, შენს მეგობარს, ამისთვის რომ მალე მომიხდება შენი და შენი ლამაზი სასლის დატოვება; შენ კი, ჭილოინ, გაიხარებ ჩემის სისარულთ, რადგანაც მე ახლა მაინც არის ვნახავ ჩემს ელადას და ჩემს უნებურად დაუტოვებ ამ ქაეუანას,

რომელსაც შეიძლება თავგების ლჭროს მასე დავარქვათ?

— შენ მიდიხარ? შენ დაგიბოძოვს? სად გინდა წახვიდე? ეკითხებოდენ აქეთ-იქიდან.

— მოთმინება იქონიეთ, ჩემო მეგობარნო, უთხრა ძანესმა: შე თქვენ უნდა გაიბოთ გრძელი ისტორია, რომელსაც ვახშ-მისთვის ვინახავ. ჩემო საუკარელო მეგობარო როდობის, ჩემი შიშველი ისეთივე დადია, როგორც ჩემი მწუნარება შენთან განშორების გამო.

— სიმშვილი გარგი რამ არის, იმეცნიერა ფილიონმა:— როდესაც გარგს სადილს მოულო.

— დამშვიდდი ფილიონ, მიუგო როდობისმა:— მე ვუბრძანე მხარეულს, რაც შეიძლება გარგი საჭმელები მოამზადოს, რადგანაც უდიდესი გემოს გაცი, ფილიონი, საჭმელებს სასტიკად გაგიშინჯავს მეთქი. წადი გნავას და უბრძანე ვახშამი მოგვართვან! უბრა ხომ კმაყოფილნი ხართ, მოუთმენუნო სტუმარნო? ოხ, ძანეს! შენი სიმწუნარო ამბით ვახშამი სრულად წამიხდინე.

ათინელმა თავი დაუგრა, ფილიონმა კი კვლად იფილო-სობოსა.

— დაკმაყოფილება გარგი რამ არის, როდესაც საშუალება გაქვს სურვილის ასასრულებლად. მეც აგრეთვე მადლობელი ვარ შენი, როდობის, იმისთვის, რომ პატრიკი ეტი ჩემს შეუღარბელს სამშობლოს. რას ამბობს ანაკრონი?

დღევანდელ დღით ვისარებულათ?

ხვალ ვინ იცის რა იქნება?

კითამისოთ და ვიმეორათ,

დავდი ალარ მოგვიდგება!

ე, ივოი! სწორკდა ვსტქვი ლექსი. შენის მეგობრისა, რომე-

დღე შენთან ერთად პოლიკრატის სადილზე მხიარულობს ხალხზე გეუბნები, რომ, თუ ანაკრეონი კარგს ლექსებსა სწერს ჭ ცხოვრებით სტეპებოდა მე იმანზედ ნაკლებ არ მიყვარს სიცოცხლით დატეობა. იგი არც ეთრს თავის ლექსში ჭამას არ აქებს და განა ჭამა ნაკლებად საჭიროა, სინამ თამაშობა ჭ სიყვარული, თუმცა ეს ორივენი—თამაშობა და სიყვარული—ჩემთვისაც ძვირფასნი არიან? უჭმელად მე უნდა მოკვდარიყავ, უთამაშოდ და უსიყვარულოდ კი შემძლიან ცხოვრება, თუმცა ასეთი ცხოვრება კაი-ვაგლანისა იქმნება.

ქილონმა, გმყოფილმა თავის მხვილის სიტყვით, ძალიან გაიხარხარა; სპარტელი კი, ლაპარაკის დროს, დელქიელს ჭრიქსს მიუბრუნდა, მიიყვანა კუთხეში ჭ დიდის ადელკებით ჭკითხა, —მოუტანა მას ორკულის პასუხი თუ არა. დელქიელის დარბაისლური სახე გამხიარულდა; მან ამოდლა უბილამ რაღაც გძლად დახვეული, რომელიც ეტრატსა ჭკავდა და რომელზედაც სტრიქონები იყო დაწერილი.

ღონიერსა და მამაცს სპარტელს ხელები უკანკალებდა, სინამ დახვეულ ეტრატს აიღებდა, მერე გაშალა იგი და რკდუნსამე ხანს თვალი ვერ მოაშორა მის სტრიქონებს; შემდეგ უკმაყოფილოდ გაიქნია თავი, ეტრატსა ჭრიქსს დაუბრუნა და უთხრა:

— ჩვენ სპარტანელები სხვა რამეებსა ვსწავლობთ და არა წერა-კითხვას. თუ შეგძლიან წამიკითხე რას ამბობს პიფია-

დელქიელმა გადააჯღო ნაწერს თვალი და მიუგო:

— გიხაროდენ! ღოკისასმა გიწინასწარმეტყველა შენ ბედნიერად დაბრუნება; გაიგონე რწს გეუბნება ჭურუში-ქალი:

მოკა დრო და თოვლის მთებით რაზმები.

დიდ მდინარის ნაპირზედ გაიშლება,

სუბუქ ნაკით წყლის კიდეს მიაღებო,
დატანჯული გული დაგიშვიდდება.

სუთს მსაჯულსა უგვე გადრწევეტათ
მისცენ მწირს, რაც წინად არ მოუციათ.

ამ სიტყვებს სპარტანელი დიდად აკვირდებოდა. მან
სთხოვა მეორედ წაკითხა ორაკულის წინასწარმეტყველება,
მერე თვითონ გაიმეორა დასასხლამებლად, ძირაქს მადლობა
გაჩდაუსადა და ეტრატა შეინახა.

დეღობილიც ჩაერია საზოგადო საუბარში, სპარტანელი
კი ისევ ორაკულის წინასწარმეტყველებას იმეორებდა, რამ არ
დავიწყებოდა და ცდილობდა იმის სიტყვების აღსნას.

II

სასადილო დაჩაზის კარები გაიღო. შესაკალში ყოველის
მხრით ჭერა თმიანი ლამაზი ბავშვები იდგნენ და ხელში ტი-
რიფის გვირგვინები ეჭირათ; დაჩაზის შუა დიდი, დაბალი,
მშვენიერი სტოლი იდგა, რომელსაც გვირგვინებზედ ხალიშები ეწ-
ყო და სტუმრებს დასასხლამად იწვევდნენ.

სუფრასზედ უვაკილების კონები ეწყო. შემწვრები, ჭიჭები
და ბადიები, ინდიის ხურმით, ლეღვით, ბრწყინვლით და ყურძ-
ნით საკსენი თაფლით საუსე ვერცხლის სკების გვირგვინით იდგ-
ნენ; შუა სუფრასზედ ვერცხლის სამკაული იდგა, რომელიც სა-
კურთხეველსა ჰგავდა; იგი ტირიფისა და ვარდის გვირგვინე-
ბით იყო შემოხვეული და იმის პირიდან სასიამოვნო სურნე-
ლების ბოლი ამოდიოდა.

სუფრის ბოლოზედ ვერცხლის ჭურჭელი ბრწყინავდა და

მასში იდგა აჩუქდა სპსმელი, ჩინებული წაწმინდები ეგვიპტის
 ხელოვნებისა. მისი დაგრესილი ფეხები წაწმინდებულს ორს
 ბუმბერაზს, თითქოს დალაღულთ იმ ფიადის სიმძიმით, რა-
 მელიც მათ მოჰქონდათ. ეს ჭურჭელიც საგურთხეველსავით
 ეგვიპტით იყო დაზრდილი. ერთის სიტყვით, როგორც
 თვით სუფრა ისე მთლად დაბზინი ეგვიპტით იყო მოფენი-
 ნილი, ხოლო თეთრად გაღესილი კედლები ლამაზებით იყო
 მოჭედნილი.

როგორც ვი სტუმრები სადილზედ დასხდნენ, მასწინვე მოვი-
 დენ ქერა თმინანი ყმაწვილები, რომელთაც სტუმრებს მხრები და
 თავები ეგვიპტის გვირგვინებით შეუმეკს და ფეხები კერცხლის
 ტაშტში დაჭბანეს. მოსამსახურემ უკვე აიღო სტოლიდამ ერ-
 თი საჭმელთაგანი სტუმრების მისაწოდებლად, ჭილიონი ვი
 ისევე ფეხებს იბანდა და უბრძანა მოსამსახურეს, რომ იგი
 მთლად ეგვიპტით დაეზრათ. მაგრამ, როდესაც პირველი სა-
 ჭმელი მოიტანეს, მან ყოველისთვის თავი დაანება და მხო-
 ლოდ მშვენების საჭმელებით სტუმრებოდა. როდესაც სუფ-
 რის თავზედ იჯდა, სასმელით სავსე ჭურჭლის ახლო და
 ერთსა და იმავე დროს სტუმრებსაც აქცევდა და მოსამსახურე
 მონებსაც განკარგულებას აძლევდა.

იგი მცირეოდენის ამხარტავნებით უყურებდა თავის სტუმ-
 რებს და თითქოს ცდილობდა ეკლას მათგანის გართობას. ხან
 დელქიელს ეკითხება ფუფის შეგროვების შესახებ, ხან ჭი-
 ლიონს ეკითხება მოსწონდა მას იმის პოვრის გაკეთებული
 საჭმელი თუ არა, ხან ივებს უგდებდა ყურს, რომელიც საუბ-
 რობდა მასზედ, რომ ჭრინიბ ათინელმა ისტორიულის ცხოვ-
 რებიდამ გამართა წაწმინდებები სიმღერებითა.

შემდეგ იგი სპარტენელს მიუბრუნდა და უთხრა, რომ

იგი ერთად ერთი კაცია, რომლის წინაშეც მას ბოდიშის მოხდა უნდება არა სადილის სიმცირის გამო, არამედ იმის სიუხვისათვის. როდესაც იგი მეორედ მოვა, მაშინ იმის მოხაზუნაგასი, რომელიც თავს იმით იჭებს, რომ სხვატანულად სისხლის საჭმლის გაკეთება იცის (აქ ძილოანი შეძრწუნდა), ნამდვილს ლაკედემონურს სადილს მოუძნადებს.

როდესაც სტუმრებმა სადილი გაათავეს, ყველამ კვლად ხელები დაიბანეს. შემდეგ ალაგეს ჭურჭელი, რომელშიაც სჭამდენ და სვამდენ, იატაკი გაწმინდეს და დაასხეს წყალღვინო. როდობისი, როდესაც დაწმინდა, რომ ყოველისთვის რიგზედ მიდიოდა მიუბრუნდა ძანესს, რომელიც მიჯიუტლებთან ცხარედ ბასობდა, და უთხრა.

— გულისათაღო მეგობარო! ჩვენ ისე დიდ-სანს შევიმაგრეთ ჩვენი მოუთმენლობა, რომ ესაა შენ ვაღდებუელი ხარ გვიამბოთუ რა უსამიზნო შემთხვევა გაიბულებს ეგვიპტისა და ჩვენი საზოგადოების დატოვებას. იქნება შენ გულ-ცოვად დასტოვო ჩვენი ქვეყანა, მაგრამ ჩვენ კი ყოველთვის მწუნხარებით მოგიგონებთ, რადგანაც ჩემთვის იმაზედ დიდი დანაკლისი არაფერია, როგორც დიდი ხნის მეგობრის დაკლება. ბუკრმა ჩვენგანმა იმდენს ხანს იცხოვრა ნილოზის ნაპირებზედ, რომ არა მგონია მათ ეგვიპტური ჭეუა დამჯდრობა არ შეუთვისებინოთ. შენ აღიბები, მაგრამ არა მგონია, რომ მცირედად არას მანტ არ გუნანებოდეთ, თუმცა შენი სული და გული დიდი ხანა ელადისაკენ მიასწრაფებოდა. ხომ მართალს ვამბობ, არა? მამ გვიამბე, რა გაიბულებს შენ ეგვიპტიდამ წასვლას, რომ შეგვეძლოს მოვიფიქროთ თუ როგორ შეიძლება შენი აქ დაჩენა.

ძანესმა მწუნხარედ გაიღიმა და უთხრა.

— გმადლობთ, წოდების, მაგისტანა ალექსანდრის სიტყვებისა და ჩემი წასვლის წინააღმდეგობისათვის. ათასი სხვა შირნი დაგაკვირებენ ჩემს სახელს. თუმცა დიდი ხანია ნილოსის ნაპირებზედ სცხორობ, მაგრამ თავით ფეხებამდის მაინც ელანელ ქადად დაჩენილსაწ, რისათვისაც ღმერთებს უნდა მადლობდე. მეც ჭკუა-დამჯდრობას მომხრე ვარ, მაგრამ ეგვიპტური უგუნურებისა კი მტერი ვარ; არა მგონია თქვენში ისეთი გარე მოიპოვებოდეს, რომელიც სწუნდეს იმაზედ, რისაც თავი დამ აცილებს არ შეიძლება. ეგვიპტური ჭკუა-დამჯდრობა სასარგებლოა კი არა, საზნებელია იგინი, რომელიც თავით მიცვალებულს თასის წლობით ინახვენ და უფრო ადვილად დასთმობან უკანასკნელს ლეჟამ-შერს, სინამ პაპის პაპის ერთს ძვალს, ჭკუა-დამჯდრობად კი არა, სუფალებად უნდა ითვლებოდენ. განა მე კი მიაქვს იგინი დაღონებულნი ვნახა, რომელიც მიუვარან? რასაკვირველია, არა! თქვენ ყოველდღე მწუნარებით რადი უნდა მაგონებდეთ, როგორც ეგვიპტელები, რომელსაც მათ მეგობარი შორდება. თუ რად რადისმე გინდათ მომიგონოთ— რადგანაც მე ჩემს სიტყვებში ეგვიპტის კელარ ვნახე— უსათუოდ დამიღონეთ. ნუ იტყვიან: «ახ, ძანესმა თავი რად დამხუბაო!» არამედ სთქვიან: «კომიანარულათ ისე, როგორც ძანესი, რომელსაც იგი ჩვენ შორის იმყოფებოდა თქო!» აი თქვენ როგორ უნდა მოექცეთ. ასე გვიბრძანა სიმონილმაც, რომელსაც იგი მღეროდა: ჩვენ რომ გვეჩვენეს ჭკუა-გონება დიდ ხანს აღარ გიწუნებდით; მიცვალებულთა შაფლაკუნად მსოფლოდ ერთს დღეს გიჭირებდით. ასეც ახლათ სიკვდილი,

სიტყვებსე ჩვენი რბის ჩქარად,
 იგი ისე თუჭი არის,
 რომ არა ღირს საწყისად.

— თუ რომ მიცვალებულზედ ტირილი საჭირო არ არის, რაღა საჭირო იქნება განმორებულს მეგობრებზედ მკმუნვარება; მიცვალებულნი საუკუნოდ განჭქრენ, მეგობრებს კი გამოსალმების დროს ვეუბნებით ანხვამდინო!

აქ ჭილოინმა, რომელსაც დიდი ხანია მრუთმენელობა ეტყობოდა, ვუღარ მოითმინა და მწუსარეს ხმითა სთქვა:

— დროით გვიამბე შენი ამბავი, შე ავო ვაცო! მე ერთს ცხარს ღვინოსაც ვერ დაუღევ, სინამ სიკვდილზედ საუბარს არ შესწყევტამ. ჩემი სისხლი სრულიად გაიყინა და ყოველთვის ავად ვხვდები, როდესაც კი საუბარი შეეხება.... ერთის სიტყვით, როდესაც ამბობენ, რომ ჩვენ საუკუნოდ არ ვიცოცხლებთ.

მთელმა საზოგადოებამ გაიწინა, ჭანესმა თავის ამბავი დაიწყო:

როგორც თქვენ უკვე უწით, მე ვცხოვრებ სადაიის ახალს სასახლეში, მემჭისში კი, როგორც ბერძნის დარჯის უფროსს, რომელიც ყოველთვის მეტეს თან დაკვევ, საცხოვრებლად სასახლის ერთი მხარე დამინიშნეს.

როდგანაც პირველი მსამეტისის დროიდან მეტეები საისში ცხოვრობენ, ამისთვის სხვა სასახლეებს უურს არავინ უღებს ხელმე. ჩემი სადგომი ყოველისფრით კარგი იყო, თუ რომ ერთი ნაკლუეკანება არა ჰქონოდა.

ადღისით, როდესაც მე შინ არ ვიყავ, ჩემი სადგომი საკმაოდ კარგი იყო, მაგრამ ღამე ძილა არას გზით არ შეიძლებოდა; თაგვები და ვირ-თაგვები ისეთს საშინელს ფხვავ-

ფხუგს ასტეხდენ სოღმე, რომ მკტი არ შეიძლებოდა.

«მე არ ვიცოდი რა მომეგვარებინა ამისთვის, სინამ ერთ-
მა ეგვიპტელმა ჯარის-კაცმა არ მამეიდა რაი მშენიერა დიდი
კატა, რომელთაც რამდენსამე კვირის განმავლობაში ცოტა არ
იყო მამაშორეს ჩემი მტანჯულები და მე მოსვენება შემეძლო».

თქვენ კარგად იცით, რომ ერთი კანონი ამ საკვირველი
ერისა, რომლის განათლებას და სიბრძნეს თქვენ უკვლახი
ძალიან აქვთ. კატებს წმინდა ცხოველებად სთვლის. ამ ბედ-
ნიერთ ოთხ-თვსთ, სხვა ცხოველებთან ერთად, ღმერთისავეთ
თაყვანსა სტემენ და იმათი მკვლელი ისევე ისჯება, როგორც
კატის მკვლელი».

როდღაც, რომელიც აქამდის იღიმებოდა, დაფიქრან-
დი, როდესაც გაიგო, რომ ჭანესი ამისთვის უნდა გაეღვანათ,
რომ წმინდა ოთხ-თვსთ უძრავებულად მოჰყურებოდა. იმან
კარგად იცოდა თუ ეგვიპტელების ამ ცრუმორწმუნობამ რამდენი
მსხვერპლი და კატის სიცოცხლე შეიწირა. იმას წინად ამაზასსაც
ვერ დაეხსნა გაბრახებული ხალხისგან ერთი სამოსელი, რომ
ელსაც კატა მოეკლა.

«უკვლათერი კარგად მიდიოდა, განაგრძო კვლად ჭანეს-
მა:—სინამ ჩვენ ამ რის წლის წინად შემქმნიდა. წამოვი-
დოდით.»

«მე ჩემი კატები სასახლის ერთს მოსამსახურეს ჩავახარე
და ვიცოდი, რომ მომავალში იგინი თაგუების შემოსევისგან
დამიხსნიდენ, რისა გამოც მე მათ ვატივსა ვცემდი.»

«წარსულს წელს ამაზისი ავად გახდა, ასე რომ შემქმნი-
ში გადმოსულა ვერ მოვასწარიო და დაურჩით სახლში.»

«ბოლოს ამ კვსი კვირის წინად ჩვენ გადმოსახლდით
პირამიდების ქალაქში. მე ჩემს ძველს ოთახებში დავდექი, სა-

დაც თაგვების სინსილაც ვეღარა გნახე; მაგრამ თაგვების ნაცვლად ვაცები გამრავლებულიყვნენ, რომელნიც ისევე უსიამოვნონი იყვნენ ჩემთვის, როგორც თაგვები. მე მინდოდა ივინი გამეყარა, მაგრამ ვერ მოვასხურსე და მათი გნავილ-ჩხავილი ყოველს ღამეს მოსვენებას არ მძლევდენ.

ყოველს წელიწადს, ბუბსტის დღესასწაულის დღეს, მომეტებული კატები ღვთის ჰასტის ტამარში მიჭყავთ, რომელსაც კატის თავი ახავს; იქ მათ ყურს უგდებენ და როდესაც ძალიან მრავლდებიან სადღაც მიჭყავთ. ქურუმები ხომ უშმაკები არიან!

ესაუბეღურად ხსენებულს ტამარში კატების გაგზავნა მე ვერ მოვასხურსე და მათი გაძლებაც აღარ შეიძლება; როდესაც ორმა კატამ თორმეტი გნუტი კიდევ შემძინა. მშინ კი განვიზრახე ეს გნუტები მაინც არის მომეშორებინა. ჩემს მონა მიუსს, რომელიც კატების საშინელი მტერი იყო, ვუბრძანე ახლად შექნილი გნუტები ტამარში ჩაეყარა და ნილოსში გადაეგდო. მაგრამ ჩვენი განზრახვა სსასხლის ეგვიპტელმა მოსამსახურემ გაიგო და სხვესაც შეატყობინა.

როდესაც მიუსი ნილოსის ნაპირზედ მივიდა და გნუტები უნდა გადაეყარა, უეცრად დაინახა, რომ იმისკენ ხალხი გარბოდა და ქვეს ესროდა.

ამიუსი მისვდა ჩაც ამხავი იყო, გნუტებით სავსე ტამარს წყალში გადააგდო და ისე დადგა ვითომ აქ არაფერიაო. რავდენიმე წამის შემდეგ მის გარშემო ეგვიპტელები შემოესვივნენ და მათ შორის ქურუმებიც იყვნენ. ბუკრი მათგანი და მათ შორის სსასხლის მოლაღატე მოსამსახურეც გადაცვივდენ ნილოსში და თორმეტი დამღვრჩავლი გნუტით სავსე ტამარს გამოიტანეს. ყველამ ისეთი საშინელი აუღმეყალი ასტეხეს,

რომ მათი ხმაურობა სახლში შესძროდა. გაბრაზებული ხალხი ეძებდა ჩემს საბრალლო მოსამსახურეს, წააქციეს იგი, დიდ ხანს სტუმრს და უსათუოდ კიდევ მოჭკლავდნენ თუ რომ ერთს ქუჩურებს არ ებრძანებინა, რომ იგი საპურობილეში ჩაეკლათ. რადგან მას ჩემი დაღუპვის განზრახვაცა ჰქონდა.

«ნახევარ საათის შემდეგ მეც დამიჭირეს. ჩემმა მოსამსახურემ ჯერ ყოველისთერი თვითონ დაიბრალა, მაგრამ უმაღლესმა ქურუმმა საშინლად აწკალა და ამით ათქმევინა მას, რომ კატები ჩემის ბრძანებით დააღწიონ.

«უმაღლესი სამსჯავრო მეძების ქურუმებისაგან შესდგება, მათს გარდაწვეულებას თვით მეფეც ვერ უწინააღმდეგებს; ამისათვის როგორც ჩემს საწყაფს მიუსს, ისე მე სიკვდილით დასჯა გადაგვიწყვიტეს. მიუსი რაი დანაშაულობისათვის დასაჯეს: წმინდა ცხოველების დასაცვისათვის და თორმეტ ჯერ კატის მძოვრით ნილოსის წაბილწვისათვის, მე კიდევ იმიტომ დამსაჯეს, რომ, როგორც იგინი ამბობენ, დანაშაულს ვეჭმობებოდი. მიუსი იმ დღესვე დასაჯეს. მშვიდობა გვამსა მისსა! მე ყოველთვის ისე მოვიგონებ, როგორც მეგობარს და კეთილის-მყოფელს. იმის გვამის წინაშე მეც წამიკითხეს გადაწვეულებას; მე უკვე ვემზადებოდი ქვესკნელში მოგზაურობისათვის, როდესაც მეფემ ბრძანა ჩემი სიკვდილით დასჯა გადაედოთ.

«მე კვლავ ციხეში წამიყვანეს.

«ერთმა ჩემმა არკადიელმა ასის თავმა შემატყობინა, რომ უკლა ბერძნების აფიცრები და ოთხი ათასამდინ ჯარის კაცთ, სამსახურადამ გამოკლენ, თუ მე, იმათს უფროსს, არ მანატიკებდნენ.

«ბინდისას მე მეფესთან მიმიყვანეს, რომელმაც ტკბილად მიმიღო. იმანაც დაწვრილებით მიამბო ყოველივე ის, რაც ასის

თავმა მიაძბო და თანაც დაუმატა, რომ შენისთანა საყვარელი მხედრის განშორება ძალიან მეძნელებაო. რაც შემეხება მე, უნდა გამოვიტყუდეთ, რომ ამასთანავე სრულიადაც არა გვავარობ, პირიქით მე იგი მეძნელება, როგორც ძლიერი მეფე. თქვენ რომ იცოდეთ, რა რიგად ჩიოდა იგი, რომ არაპოთასს საქმეში ისე არ შეუძლიან მოაქცეს, როგორც თვითონ უნდა, და ასე გასინჯეთ თვით იმის პირობებს სსსსსსსს კი ქურუმები მონაწილეობას იღებენ! ჩემი საქმე რომ იმაზედ უფროდ იყოს დამოკიდებული, იგი მე, უცხო ქვეყნებს, სიამოვნებით მანატივებდა დანაშაულს წინაშე კანონისა, რომელიც მე არ მესმის და რომელიც, თუცა უსამართლოდ, სისულელედ მიმაჩნია. მაგრამ ქურუმების გამო მე იგი დაუსჯელად არ გამოიშვება. უკვლახე მტერი სასჯელი ეგვიპტიდამ განდევნას და ასეც მიხატობს მეფე.

«ვერ წარმოიდგენო», — ამ სიტყვებით დააბოლოვა თავის ჩივილი: — რაკუნ წამებში დაკუთვ ქურუმებს, რომ შენთვის უხატებინათ. სომ იცო, რომ ჩვენი უმადლესი სამსჯავრო შე არაფერში არ შემორჩილება!»

«მე გამოვიშვიდობე მას შემდეგ, როდესაც შეეფიცე, რომ იმავე დღეს მეძმისს დაუტოვებდი და მთლად ეგვიპტის სამი კვირის შემდეგ.

«სასახლის კარებთან მეფის შვილი ფსამეტისი შემხვდა, იგი დიდი ხანია მდევნიდა მე ერთი უსამოვნო ამბისათვის, რომლის თქმაც არ შემიძლიან (შენ ეს ამბავი უკვე იცი, როდესაც მე მიხდოდა მას გამოვიშვიდობებოდი, მაგრამ მან პირი მომარდა და მითხრა: «შენ, ათინელი, ესლაც გადაჩივი სიკვდილსა, მაგრამ ჩემი შურის-ძიებისგან ვერ არ გადაჩინილხარ! სდაც უნდა წახვიდე, მე მაინც გიპოვებ მე»

ნა!» «მაშ მე შენი შესვედრის იმედი შექონდეს მეთქი», ვუთხარი მე და შეძლებ ჩემი ბარგი ჩავაწყე ნავში და აქ ნაუკრატისში მოკედი. სადაც ბედმა ჩემს ძველს მეგობარს სპარტანელს არისტომასს შემსვედრა, რომელიც წინად გივრის გუნძულსედ ჯარის უფროსი იყო და რომელიც იმედია ესლა ჩემს ადგილს დაიჭერს. მე დიდად კმაყოფილი ვაქნებოდი, როდესაც ჩემს ადგილს ამისთანა დირსუელს ვაგს დავინახავდი, თუ არ მეშინოდეს, რომ ამის სანაქებო ჭკაწლთან ჩემი ღვაწლი აღარაფრად გამოჩნდება».

აქ არისტომასმა გააწყეკუტინა ათინელს სიტყვა და უთხრა: «კმაჩა ჩემი ამდენი ქება, მეგობარო ძანეს! სპარტანულმა ენამ შიშობოთნობა არ იცის; როდესაც ჩემი თავი დაგჭირდება, მე საქმით დაგამტკიცებ ჩემს მეგობრობას».

როდესაც მისმა ორივეს კმაყოფილებით გაუღიბა. შეძლებ აწივეს ხელი ჩამოართვა და უთხრა:

— სამწუხაროდ, შენის საუბრითა და ის გავიგე, ჩემო საბრალლო ძანეს, რომ ამის შეძლებ შენი აქ დადგომა შეუძლებელია. მე შენ სუბუქად მოქცევისათვის არ ვაგვიცხავ, მაგრამ უნდა გცოდნოდა ვი, რომ უბრალო ჩამისთვის დიდი განსაცდელი მოგელოდა. ბერძენი და ნამდვილად მამაცი ვატი მხოლოდ მაშინ მოსჭიდებს ხელს საეჭვო საქმეს, როდესაც იცის, რომ ამ საქმისგან სარგებლობა უფრო ბევრი გამოვა, სინამ წიანი. უჭკუო სიმამაცე ისევე მანებელია, როგორც სიმხდალე, თუმცა იმდენად გასაკიცხი ვი არ არის, ამისთვის რომ, თუმცა ორივე მანებელი არიან, მაგრამ სიმხდალე სასიარტსვილოც არის. შენი სუბუქად ქცევა კინაღამ სიცოცხლედ არ დაგიჯდა, იმ სიცოცხლედ, რომელიც ბევრისთვის ძვირფასია და რომელიც უფრო ვარჯი საქმეებისთვის უნდა დაიცვა. მაშ დაე ეს

კეთილშობილი სპარტანელი, როგორც მოძალადე უფროსი ქვეშევრდებისა, იყოს წარმომადგენელი ჩვენის ერისა სასახლის წინაშე, დაე მან დაიცვას ჩვენი ერი ქურუმთა მრისხანებისგან და უცადოს, რომ მეფე ამ ერს მოწყალების თვალთ უუურებდეს. მე შენს კალთას დავიტყურ არისტომას და არ გაუშვებ იქამდის, სანამ არ აღგვითქვამ, ძანესისამებრ, რომ უბრალო ბერძენსაც კი დაიცვამ ეგვიპტელებისგან და უფრო აღვიღად დასათმობ შენს თანამდებობას, ვიდრე რომელიმე ბერძნის შეურაცხებას. ჩვენ რამდენიმე ათასი ბერძენი, რაკდენიმე მილიონ ეგვიპტელთა შორის ვიმყოფებით, რომელნიც მტრულის თვალთ გვიუურებენ; მაგრამ ჩვენ ჩვენს ვაჟ-კაცობითა ვართ ძლიერნი და ეს სიძლიერე უნდა შევიანახოთ ერთი-ერთმანეთის დახმარებით. აქამდის ეგვიპტეში მცხოვრებნი ყველა ელინუნთ ისე ვიქცეოდით, როგორც ძმანი; ერთი ყველასათვის სდებდა თავს და ყველა ერთისათვის და ეს ერთსუფობა იყო ჩვენი ძლიერების მიზეზი. დანარჩენ ეგვიპტეში მცხოვრებ ბერძენებმა რომ ასეთივე ერთგულება გამოიჩინონ ერთმანეთისა, ჩვენი სამშობლოს ყოველმა ერმა რომ დავიწყოს, თავის დორიული შთამომავლობა და ყველანი მსოფლად «ელინებად» ვიწოდებოდეთ, ჩვენ რომ ისე ვცხოვრობდეთ, როგორც შეიღნი ერთის ოჯახისა და კრავა ერთის ფარსა, — მაშინ მთელი ქვეყანაც კერ გაბედავდა ჩვენს წინააღმდეგობას და ყოველი ერი ელადესს აღვიარებდა თავის მბრძანებლად.

ამ სიტყვებსზედ როდობისს თვალები გაუბრწყინდნენ; სპარტანელმა მას ხელი დაუჭირა, თავ-დაუტყურელის აღტაცებით სის ფენი იატაკზედ დაჭერა და სთქვა:

— გუფიცებით ზევებს ლეოდემონისას, რომ მე არავის ელინ-

თა ხელის ხლების ნებას არ მივცემ; შენ კი წოდოლის დი-
სი ხარ სპარტანელი იყო.

— ათინელიც! დაუმატა ძანესმა.

— იონელიც! შეჭყვირეს მიჯნუთელებმა.

— სამოსელიც ქალიც! სთქვა სკუფბტორომა.

— მაგრამ მე უპირველეს ყოვლისა, — სთქვა აღტაცებულმა
დედა-კაცმა: — მე უპირველეს ყოვლისა, — ელინელი ვარ!

ეველანი აღტაცებულნი იყვნენ; ასე გასინჯეთ თვით სი-
რელი და ებრაელიც კი მოხაწილეობას იღებდენ ამ საყოველ-
თაყო აღტაცებაში. მხოლოდ სიბრაიელმა ძილოინმა არ ულა-
დატა თავის დინჯობას და წოდესაც საჭმლოთ პირი გამოი-
ტენა, სთქვა:

— შენ აგრეთვე დიხსი ხარ სიბრაიელიც იყო, რადგანაც
შენი მოხრაველი საჭმელები ეველასა სჯობიან, რაც კი მე აქამ-
დის მიჭამია იტალიიდან წამოსვლის შემდეგ და შენი ღვინოც
ისევე გემრიელია, როგორც ხიოსისა და ვესუვიის ღვინო.

ეველამ გაიციანა, მხოლოდ სპარტანელმა შესედა სე-
ტებოების მოყვარეს სიმძულვარის თვალთ.

— გამარჯობა თქვენა! უეცრად მიესალმა მათ ფანჯრიდამ
შუბრი ბოხ-ხმიანა კაცი.

— შენც გაგამარჯობს! — მიუგერ მოხსინეთ და ცდილობდენ
ტაგოთ, ვინ აჩის ეს დაგეანსებელი სტუმარი.

დიდ ხანს არ მოუხდათ მოცდა; სიბრაელს ჟერ ღვინოს
ხსალი ყლუპი არ დაუღია, რომ წოდოლის გუერდით უკვე
იდგა მადალი, ხმელ-ხმელი, სამარცის წლის მოხუცი კაცი, რო-
მელსაც გონივრული შესედულობა ქკონდა; ეს იყო კალისტი,
შვილი ძენი ათინელისა.

დაგეანსებელი სტუმარი ათინიდან ერთი მდიდარი გამო-

დეკინილთაგანი იყო; მან ორჯერ იყიდა სახელმწიფოსაგან პისტრატის ქონება და ორჯერვე უკან გამოართვეს მართველის დაბრუნების გამო; ახლად მოსული გონიერულის თვალთ უყურებდა თავის ნაწნობებს და, როდესაც ყველას მიესალმა, სთქვა:

— თუ თქვენ ღირსეულად არ დაათვსებთ ჩემს აქ მოსვლას, მაშინ დატყუდებით ვიტყვი, რომ ქვეყნად პატრიის-ცემა არ აწესობს.

— ჩვენ დიდ ხანს გელოდით შესა, უთხრა მას ერთმა მილეთელმა, — შენ პირველს მოგაქვს ამხავი ოლიმპიის თამაშობის შესახებ.

— ჩვენც იმაზედ უკეთესი მოაძბე არ გვინდოდა, როგორც არის გამარჯვებული სტუმარი, დაუმატა როდოპისმა.

— დაჯექ, უთხრა ძანესმა მოუთმენელად: — და მოკლედ და კარგად გვიამბე ყველათერი, რაც ვი იცი, მეგობარო კალიას.

— ესლავე, ჩემო თანამემამულე, მიუგო უკანასკნელმა. — საკმაოდ დიდმა დრომ გაიარა მას აქვთ, რაც მე ოლიმპი დაკოტოვე და ჩავჯექ ერთს საუკეთესო სამოსელს ნავში აქვთვენ წამოსასვლელად.

ამე სრულდადაც არ მიკვირს, რომ ჩემზე ადრე არც ერთი ელინელი არ მოსდგომია ხაუკრატისის ნაპირებს; ჩვენ საშინელი ქარი დაგვიდგა და უსათუოდ დავიღუპებოდით, თუ რომ სამოსელი გეგები ასე მკვიდრად არა უოფილიყვენ აშენებულნი.

ამე არ ვიცი, რა იქნენ დანარჩენი მოგზაურები, მაგრამ ჩვენ ვი სამოსის ნავთ-სადგურში დაკდექით და ათი დღის შემდეგ კვლად გამოკუდექით გზასა.

«როდესაც დღეს ნილოსის ტოტში შემოკვდით, შე გადაკვექი ჩემს ნავში და ქარმა ისე გამომაქანა აქვთვენ, რომ

ერთი თვალის დასამხამების შემდეგ ალერსითა და სტუმრის მოყვარეობით გათქმული სახლი. მე დავინახე გაფრთხილებული დროშა, გაღებულს ფანჯარებში სინათლე და დიდ ხანს ვყოფილობდი, — შემოვსულიყავ თუ არა; მაგრამ შენ გრძნეულს ძაღს ვერ გაუძულ, როდობის; ამას გარდა, ახალი ამბები, რომელნიც ვერ ანაკისთვის მითქვამს, სწორედ ძაღიან შემაწუხებდენ, თუ რომ ნაპირს არ გამოვსულიყავ, რომ ერთს ნაჭერ შემწვარებედ და სტაქან ლეინოზედ მუამბნა თქვენთვის იმისთანა ამბები, რომელიც თქვენ სიზმარშია და არ გინახავთ.»

კაციასი ბალიშზედ დაჯდა და სინამ თავის ახალ ამბებს უამბობდა — როდობისს მისცა მან მშვენიერი ოქროს ბრასლეტი, რომელზედაც გველი იყო გამოსატყუდი და სამოსში დიდ ფასად ნაყიდი იმ თვედროეს სახელმწიფოში, რომელიც მასთან ერთად სუფრასზედ იჯდა.

— აი მე შენ რა მოგიტანე, უთხრა მან განარებულს როდობისს, შენთვის ვი, მეგობარო ჭანეს, ცოტა რამ უფრო უკეთესი მაქვს. ახა გამოიციან, ვინ მიიღო საჩუქარად ოთხ-ცხენიანი ეტლების გაჭტევაში?

— ათინელმა? ჭკითხა ჭანესმა და ლოყები აუწითლდა.

საჩუქარი, რომელსაც გამარჯვებული ოლიმპიის თამაშებზედ მიიღებდა, მთელს ერს ეკუთვნოდა. ზეთის-ხილის შტო, ოლიმპიის თამაშებზედ მიღებული, იყო უდიდესი პატივი და ბედნიერება ყოველი ელინელისათვის და მთელი საბერძნეთის კრმისათვის.

— გამოიციან, ჭანეს! უთხრა მხიარულიმა მოამბემ. პირველი საჩუქარი ათინელმა მიიღო და იმასაც გეტყვი ვინც მიიღო: შენმა ბიძა-შვილმა კიმონმა, კიპსელისის შვილმა, იმ მიღების დღის ძმამ, რომელმაც ცხრა ოლიმპიადის წინადა ასეთი-

ვე სანუქარი მიიღო. მან შეორედ გამძარჯვა ამ წელს იმავე ცხენებით, რომელთაც წარსულს დღესასწაულზედ აიღეს სანუქარი. ამპარტავნობ განა, ბედნიერებას გრძნობ შენის ოჯახის გამძარჯვებით, არა ჭანეს?

ჭანესი. სიხარულით თქვსზე წამოდგა და ასე გეგონებოდა გაზდილათ.

გამოუთქმელის სიამაყით და ღირსებით, მან ჩამოართვა ხელი გამძარჯვების მოაძბეს, რომელმაც, გადახვია რა თანა-მემა-მულეს, განაგრძო.

— დიად, ჩვენ შეგვიძლიან ვიამპარტავნობთ და ვიმხიარულდ; მაგრამ უკვლავზედ ძალიან შენ უნდა იმხიარულო. მას შემდეგ, რაც მსაჯულებმა ერთ-ხმივ კიმონს აკუთვნეს სანუქარი, მან გზირებს უბრძანა გამოეცხადებინათ ვიზისტრატია ოთხ-ცხენიანი ეტლის ვატრონად და მასასადამე გამძარჯვებულათაც ესლა ჩვენს გვარს, როგორც ვიზისტრატმა გამოაცხადა, შეუძლიან ათინაში დაბრუნება და შენთვისაც დადგა დიდი ხნის სანატრელი დრო სამშობლოში დაბრუნებისა!

ამ სიტყვებზედ სიმხიარული დაჭკარვა ქეშიკების უფროსმა მან ჭანესმა; დიდებული მისი ამპარტავნება სიბრავებზედ შეიცვალა და მან დაივიცრა:

— მას, შენის ფიქრით, მე უნდა ვიმხიარულდო, უჭკუო ვა-ლიას? არა, მე უნდა ვიტირო, როდესაც მოვიტონებ, რომ აიაქსის შთამამავალმა თავის დიდება ასე სამარცხინოდ დაამ-ხო. მე დაბრუნდები შინა? გეფიცებით ათინას, მამა ზეკესს და აზლონს, რომ მე უფრო ადრე სიმშილით მოვკვდებო უცხო ქვეყანაში და სამშობლოში ვი არ დაბრუნდები იქამ-დის, სინამ ვიზისტრატს იგი დამონაკებული ჭყავს. მე თავისუფალი ვარ, როგორც არწივი ღრუბლებში, იმი-

დღიდგან, რა დღესაც ამზისის სამსახური დაეტოვე; მე მიწ-
ჩვენთან კასიმე მშობრი მონა ვიყო უცხო ქვეყანაში, სინამ პი-
ზისტრატის პირველი მოსამსახურე!»

შემდეგ მან კვლავ დაუჭირა ჭანესს ხელი და უთ-
ხრა:

— როგორც შენ, ჩემო მეგობარო, ისე მე ძალიან მეჭიჭ-
რება ჩვენი მბრძანებელი; მაგრამ მე დაწმუნებული ვარ, რომ
მტარვალბა იჭამდას არ მოისპობა, სინამ მტარვალბი ცოცხალია.
მისი მომხრენი, ლილღამის ნიკოსელი და პოლიგრატი სამო-
სელი, ძალიან მძლავრები არიან; მაგრამ ჩვენი თავისუფლები-
სათვის პიზისტრატის საბრძოლვე და გამოცდილება უფრო საში-
შია, სინამ ამის მომხრენი. ამ ბოლომდე დროს ელადში
რომ ვიყავ, მე ვნახე, რომ ათინელს ხალხს თავის მტარ-
ვალბი ისე უყვარს, როგორც მამა; თუმცა იგი ძლიერია,
მაგრამ სოლონის დაწესებულებანი მაინც მოქმედებენ და იგი
მათ ხელს არ ახლებს. იგი ამკობს ქალაქს ხელგუნების მშვე-
ნიერის ნაწარმოებით. ზევესის ახალი ტყდანი, რომელიც მშვე-
ნიერის მარმარილოს ქვით შენდება, უსასუროდ უყვალს სხვა შე-
ნობებს დაემჯობინება. პიზისტრატს უყვალს საუკეთესო მხატვ-
რებს და პოეტებს ათინაში უყვარს თავს, იგი აწერინებს გო-
მერის სიმღერებს და აგრძობინებს მუშეუს ონომასტიკელის
ნათქვამებს. მას გაჭყავს ახალი ჭურები და მართავს ახალს სა-
ერო დღესასწაულებს; მის ხელში ვაჭრობა ჭევევის და ერის
ჭონება უფრო მატულობს, თუმცა იგი ბევრს ახალს ხარჯს.
ადებს მას ვისურვებ. მაგრამ რა არის ერი? იგი არის ბედით-

თა ხროვა, რომელიც კოლონიალიზმით სინათლეს დასდევს. პიზის-ტრატის ლამპარი თუ გინდ რომ კიდევ გაჭქრეს, კუთვითები ძანესს, რომ დაუდგრომელი კრი. სხვა ლამპარისკენ ისევე წავა-ნება მიბრძე ერთხელ კიდევ ჩამოგართვა სელი, ანაქსის ნამდვი-ლო შვილი; თქვენ კი მეგობრებო სხვა ახალს ამბებს გაიმ-ბობთ.

ესრედ, ეტლების მარულაზედ კიმონმა გაიმარჯვა და თავის ზეთის ხილის შტო პიზისტრატს უძღვნა. თუმიტა მთელს ულადას თავის წარმომადგენლები ჰყავდა, მაგრამ კიმონის ეტლ-ზედ უმშვენებრსა. აჩავისი იყო. ერთის სიტყვით ერთ ან შემოდინან გამოკვთქვა სიბრწყინვალე და დიდებულება ამ დღე-სასწაულასა და აღტაცება სხვა-და-სხვა ქვეყნებიდან მოსულის უქმისა.

შემდეგ კიმონისა საუკეთესო სახუჭები სპარტანელებმა ლიზანდრმა და მარონმა მიიღეს, რომელიც კეთილ-შობილი განდევნილი არისტომასის შვილები არიან. მარონმა გაჭტკვაში გაიმარჯვა; ლიზანდრი კი კროტონელ განთქმულ ზვალავან მი-ლონთან გამოვიდა საჭიდაოდ. მილონი სპარტანელზედ უფრო მძალი და ღონიერი იყო და აგებულებით აზოლონსა ჰგავდა. უმაწვილმა ლიზანდრმა ჭიდაობის წინაღ აილო მალლა ხელები დმერთებისადმი და დაიძისა:

ამამი-ჩემის ღირსების და სპარტის დიდებისათვის გა-მოკდავარ! კროტონელმა ღმილით შესედა ახალგაზდას.

ღაიწყო ჭიდაობა. დიდ ხანს ერთმანეთს სელი ვერ მო-ავლეს. დიდის გაშმაგებით მივარდებოდა ხოლმე კროტონელი

თავის მოწინააღმდეგეს, მაგრამ იგი გველისავით უსხლტუბოდა მას, რომლის ხელებიც გზებსა ჭკავდა. ამ ბრძოლას ყველა სულ გამეღილი უყურებდა. ფალანგების ძახილისა და ჭალაში ჩიტების გალობის მეტი არაფერი ისმოდა. ბოლოს ახალგაზრდამ სტატა ხელი თავის მოწინააღმდეგეს. მილონი დიდ სანს ცდილობდა ახალგაზრდას ხელიდამ გაშეებოდა. მებრძოლთა ოფული შეიდანსა წწყავდა.

«ყველამ თან და თან სული გამელა და თან და თან უფრო მებრძოლთა კენესა ისმოდა. ბოლოს მან შემოიკრება უვანასკნელი ძალა და უნდოდა კრეტონელი წაქცია; მაგრამ მან მისი დაუძლურება შეიტყო და საშინელის ღონით დაღრჟა იგი. მაშინ შავი სისხლი გადმოედინა ახალგაზრდას პირიდან და იქვე ცოცხალ-მკვარნი დაეცა. დემოკედი, ჩუნი დროის გამოჩენილი ექიმი, რომელსაც სამოსელები უნდა იცნობდენ, რადგანაც იგი პოლიკრატის სასახლეში იმყოფებოდა, მაშინვე მოვიდა; მაგრამ კელარაფერი უშეკლა, რადგანაც იგი უკვე მოკვდაჩიყო.

«მილონიმ დაჭკარვა საჩუქარი და ამ ახალგაზრდის მამაცობა კი მთელს ელადში გაკარდება. ღმერთმანი, მეც ის უფრო ძალადან მინდა რომ არისტომანის შვილის ღიზანდრისავით მოგვედე, სინამ კალასისავით ვიცოცხლო, სიცოცხლე, რომელიც უცხო ქვეყანაში ბერდება. მთელი საბერძნეთის საუკეთესო წარმომადგენელნი დაესწრენ ამ ახალგაზრდა კაცის გვიმის დაწვას, მის ბეგლს მილონი კრეტონელის და სხვა ფალანგების ბეგლთა გვერდით დასდგამენ. ბოლოს გზირებმა გამოაცხადეს:

სპარტა მიიღებს გამარჯვების საჩუქარს მიცვალებულის მაგიერ, რადგანაც ლიზანდრი მიღონმა კი არა — სიკვდილმა დამარცხა; და ვინც ლონიერ ბერძენთან ორი საათის ბრძოლის შემდეგ გამარჯვებული გამოვიდა, იგი ღირსია მიიღოს საჩუქრად ზეთის-ხილის შტოა.

გაღიასი ერთს წამს დაჩუმიდა. ეს მხიარული ხასიათის პაცი, როდესაც ლაშარაკობდა, იქ მჯდომთ არავის უურადლებას არ აქცევდა. მისი მკვირცხელი თვალები შორს გაიჭიმებოდნენ, გეგონებოდა ჭიდაობას უტყურობან. ესლხ მან გადახედა იქ მჯდომთ და გაკვირვებულმა დაინახა, რომ სის თვისან მოხუცს კაცს, რომელსაც აქამდის არ იცნობდა, თვალებზედ ხელა მიეფარებინა და მღუღანკე ცრემლით იბანებდა; ამის მარჯვნივ როდოსპისი იდგა და მარცხნივ ჭანესი და ყველა იქ მყოფნი ისე უტყუროდენ სპარტელს, თითქოს იგი ყოფილიყოს გაღიასის მოთხრობის გმირად. გონიერი ათინელი მაშინვე მიხვდა, რომ მოხუცი სპარტელი ერთ-ერთი გამარჯვებულის ახლო ნცნობი იყო; მაგრამ როდესაც გაიგო, რომ არისტომახი ორი გამარჯვებული ძმების — სპარტანელების მამა იყო, იმანაც გაკვირვებით დაუწყო მოტირალს მოხუცს ტყუარა და თვითონაც მოეწია ცრემლები, რომელთა დამალვასაც არა თუ იჭრობდა. იმ დროს გაუკაცობიც, ტირილდენ, რაკი იცოდნენ, რომ ცრემლთა დენით მწუხარება შემცირდებოდა.

მცირე ხანს ყველა სტუმრებმა ხმა გაკმინდეს მოხუცის მწუხარების პატივისცემის გამო. ბოლოს ებრაელმა იოსიამ დაარღვია: სიჩუმი და ბერძნულის ენის მტკრევით უთხრა:

— ვაჩვად ოტირე, სპარტნელო ვაჟ-ვაჯო. მე ვიცი რასაც წიშნავს შვილის დაკარგვა. მეც ამ თერთმეტის წლის წინად, უცხო ქვეყანაში, ბაბილონის წყლის კიდეებზედ, სადაც ჩემი ერთი იტანჯებოდა, ერთი მშვენიერი უმაწვილო დაკმარსე. თუ ჩემს მშვენიერს ბავშვს ერთი წელიწადი კიდეც ეტოცხლა, მაშინ იგი თავის სამშობლოში მოკვდებოდა და ჩვენც შეგვეძლო იგი თავის ძამა-პაპათ საფლავთა შორის დაგვეკმარსა. მაგრამ გირმა სპარსეთისამ, აკურთხოს იეგოვამ მისი შთამომავლი! — ერთის წლით გვიან განგვანთავისუფლა და კხლა ერთი ორად უფრო ვსტირი იმ უმაწვილს, ამისათვის, რომ იმის საფლავი იზრადილის მტერთა ქვეყანაში გაითხარა. ამასევე საშინელება რაღა იქნება, როდესაც ვხვდებით, რომ ჩვენი შვილები, უძვირფასესი საუნჯენი, ჩვენზე ადრე ჩადიან საფლავში? და — დამიხსნას. — იეგოვამ როდისმე დაკარგო იმისთანა მშვენიერი უმაწვილი, როგორც შენი შვილი იყო, განსაკუთრებით ამ დროს, როდესაც მან დიდება მოიხვეჭა; — ამასევე უდიდესი მწუხარება რაღა იქნება.

სპარტნელმა ჩამოიღო თვალებიდან სულები და ღიმილით თვალ-ცრემლიანმა უთხრა:

— შენ სცდები, ფინიკიელი: — მე სიხარულისგან ვსტირი და არა მწუხარებისგან, მე მზადა ვარ მეორე შვილიც დაკარგო, ოღონდ ვა ისიც ისე მოკვდეს, როგორც ღიზანდრი.

იზრადილტიანელმა, ვაკვირებულმა ამ ასიტყვებით, რომელთაც იგი დანაშაულად და ბუნების წინააღმდეგად სთვლიდა, მსოფლოდ უგმიყოფილოდ გააქნია თავი; მაგრამ იქ მყოფთ

ელანელთ ვა ბედნიერს მოხუცებულს მამას ბევრი მიუღოცეს. ანისტომასი სინარულით რავდენიმე წლით გაყმაწვილებულს ჰგავდა და, მიუბრუნდა რა როდღაშის, უთხრა:

— ჭეშმარიტად, შენი სახლი ჩემთვის ბედნიერებაა. ამისთვის მას აქეთ, რაც აქ შემოკვდი, ღმერთები ეს მეორე საჩუქარს მამლევენ შენ სახლის ჭერ ქვეშ.

— პირველი რომელი იყო, ჰკითხა როდღაშისმა.

— ორაკულის სასიამოვნო წინასწარმეტყველება.

— მესამე ვი გაკვირდება, უთხრა ჭანესმა: — დღეს შენ ღმერთებმა გაგაბედნიერეს და როდღაშისი გაჯანცხეს. ახა ორაკულმა რა გიწინასწარმეტყველა?

— შეიძლება ეს წინასწარმეტყველება მეგობრებს შეგატყობინო? — ჰკითხა დელტიელმა.

ანისტომასმა თანხმობის ნიშნად თავი დაუქნია და ჭრიქსმა ჰაჭიას ჰასუნი მქორედ წავიკითხა:

მოკა დრო და თოვლის მთებით რაზმები

დიდ მდინარის ნაპირზედ გაიშლება.

სუბუქ ნაკით წყლის კიდეს მიადგეში,

დატანჯული გული დაგიშვიდდება.

ხუთს მსაჯულსა უკვე გარდუწევეტიათ

მისცენ მწირს, რაც წინად არ მიუციათ.

როგორც ვი ჭრიქსმა უკანასკნელი სიტყვა სთქვა, ათი-ჩელი კალასი წამოდგა და მღელვარებით სთქვა:

— ესლა შენ ჩემგან მიიღებ ამ სახლში ოთხცენიანი ეტილი-

საგან ალებულ ღმერთების საჩუქარს. მე უკანასკნელს ჩემს ახალს ამბავს საბოლოოდ ვინახამდი. იცოდე, რომ ეგვიპტულ სპარსულები მოდიან!

სიბარელის გარდა ყველა სტუმრები ფეხზედ წამოდგნენ და კალასი ძლივს ასწრობდა ვითხვასედ ჰასუხის მიცემას.

— დამშვიდდით, დამშვიდდით, მეგობრებო. დამაცადეთ უკუელის ფერი რიგზედ გითხრათ, თორემ თავის დღეში ვერ დაკასრულებ ამ ამბავს! სპარსეთის ესტანდელი ძლიერი მეფის კამბიზის დესპანი დიდ-ძალის მხლებლებით, და არა ჯარით, როგორც შენა ფიქრობ ძანეს, გზასედ მოდიან. სამოსიდაშ მივიღე ამბავი, რომ დესპანები მიჯნეთში უკვე მოსულან. რამდენიმე დღის შემდეგ ივინა აქ იქნებიან. დესპანთა შორის არის მეფის ნათესავიც და ასე გასინჯეთ თვით ღიღის მოხუცი კრუზიც; ჩვენ დიდ ამბავს ვინახავთ! მოგზაურობის საგანი არა ვინ არ იცის, მაგრამ ფიქრობენ ვი, რომ კამბიზის სამაზისთან დაკავშირება უნდა; იმასაც ამბობენ, რომ ვითომც დიდს მეფეს ფარაონის ქალის შერთვა უნდოდეს.

— დაკავშირება? ჭკითხა ძანესმა და მხრები აიწივა. სპარსულებს უიმისოდაც ნახევარი ქვეყანა ხელში უჭირავთ. აზიის ყველა დიდი სახელმწიფოები მათს სკიპტრას დაემორჩილნენ; მათი მეფე ეგვიპტესა და ელინთა სამშობლოს ჯერ კიდევ არ ამეიტებს.

— შენ გაკვირდება რქროს ინდოეთი და აზიის დიდი უბინაო ერი, უთხრა კალასმა. — შენ გაკვირდება ისიც, რომ სახელმწიფო, შემდგარი სამოც-და-ათის ერისაგან, რომელნიც სხვა-და-სხვა ენასედ ლაზარაკობენ და სხვა-და-სხვა ხასიათისანი არიან, თვით გაუხდება თავის თავს შინაური ომის მიზეზად;

ასეთი სახელმწიფო სხვა სახელმწიფოსთან რძის უნდა ურთიერებადეს, რომ, როდესაც მომეტებული ჯარი გარეთ იმყოფება, მასთან დაკავშირებულია უცხო ერმა არ ისარგებლოს და თავისთვის არ გავიდეს. ახა ჰქვითს მღვთაულებს: მშვიდობიანად იქნებოდნენ, თუ რომ მათს მპყრობელს რომელსაღე რძის ბრძოლა წაეგო?

მღვთაულება ვაჭარმა ჭეკობერიძეს სწრაფად შეაწვევტინა კალიასს საუბარო:

— თუ რომ სპარსელები რომელსაღე რძის ბრძოლას წაგებენ, მან მათ ბეკრი სხვა ბრძოლაც თავზე დაატყდობოდათ და ჩემი სამშობლო არა უკანასკნელად აღსდგებოდა თავის დამომნაკებელის წინააღმდეგ.

— რა დანიშნულებაც უნდა ჰქონდეთ ამ დესპანებს, განაგრძო კალიასმა:— მე მანც ჩემსას ვიტყვი, რომ ბეკრი, ბეკრი სამი დღის უკან გინი აქ იქნებოან.

— და აღსრულდება შენი ორაკულის წინასწარმეტყველება, არისტომას! უთხრა როდობისმა:— მთიანე მომავალი მტერი სპარსელების მეტი ვინ იქნება. როდესაც გინი ნილოსის ჭაღაჭებს მოადგებოან, შენი ჭეკობერის სრუთს მსაჯულს ფიქრი გამოეცვლებათ და შენ, ოლიმპიის ორის გამარჯვებულის მამას, სპარსელებში უკანვე დაგაბრუნებენ. კვლად ახსე, განკიას, ფიქრი! ეს უკანასკნელი ფიქრი ღიზანდრის არდილის სადღეგრძელო დაუღიოთ და შემდეგ მე თქვენ უკვლას სვამდის გამოგემშვიდობებით. მასპინძელი, რომელსაც თავის სტუმრები უყვარს, კვლად უღია მოსპოს მეჯლისი, როდესაც მსიარულებუგოდურეს წერტილამდის აღის. სისამოვნო მოგონებანი ამ მეჯლისისა თქვენ უკვლას კვლად მოგიუგანთ ამ სისულში.

უსიამოვნობა რომ რომ მდებდეს კი უკვლანი უგულთ მოხვალთ.

მსხინძელს უკვლა სტუმრები დაუთანხმენ და ივიკმა მას შიფაგორის მოწაფე დაარქვა და თანაც მუკვლისის მხიარულობას აქებდა.

უკვლანი შინ წასასულებლად მოემზადნენ. სიბარელიც, რომელიც თავის მდგომარეობის დამალვას ცდილობდა, რადგანაც ბეჭი დალია, წამოდგა ზეზედ მოსამსახურეთა დახმარებით და მსხინძლისაგან წესის დარღვევის შესახებ რაღასაც ლულულულებდა.

როდესაც, გამომშვიდობების დროს, როდობისმა ხელი ჩამოართვა, მან ღვინისაგან გაბრეებულმა უთხრა:

— გუფიტები დერკულებს, როდობის, რომ შენ ისე გვისტუმრებ სახლიდამ, როგორც დაუდგარ მოვალეებს. მე ჩვეულო ან ვარ მუკვლისს თავი დავანებო იქამდის, სინამ ფეხზედ დგომა შემიძლიან და განსაკუთრებით უფრო ჩვეულო ან ვარ იმას, რომ ვარები მიჩვენონ, როგორც საძაგელს ვისმე!

— გაიგონე რას გუენები, შე თავ-დაუჭერელი მოჭიფევი, უთხრა როდობისმა ღიმილით; მაგრამ თავის სიმთვრელით გაჯავრებულმა ჭილიონმა საშინლად გაიხარხარა როდობისის სიტყვებზედ, ტორტმანით წაგიდა ვარებისკენ და უთხრა როდობისს:

— შენ მე თავ-დაუჭერელ მოჭიფევს მეძახი? მამ მე შენ უსივცხვილო მონას დაგვიხებ, შენ დღევანდლამდის კიდევ გეტყობა რაცა უოფილხარ უწმინცილობისას. მშვიდობით იად-მონის მონავ, განთავისუფლებულე ახარქისისაგან!

ჭერ ლაშარავი არ გაეთავებინა, რომ მას სწავრტანელი
 ანაზდეულად მივარდა, ერთი მუშტის დარტყმით წააქცევს და
 ბავშვისათვის აიყვანა და ნაკვი ჩასვს; სიბარბელს მონები იქვე
 ბაღის კარებთან ელოდნენ.

(შემდეგი იქნება)

«მართლის-სხოვრების» პირველ-ბარდმოცემათა
წყაროები და მათი ხასიათი.

არა გვგონია, რომ რომელსამე ერთ დედა-მიწის ზურგ-ზედ შეედგოს თავისი პირველ-გარდმოცემა სრულ ისტორიულ ტექნიკობად აღიაროს. ამ გვარნი გარდმოცემანი არიან საზოგადოდ მხოლოდ მიტები. ანუ ლეგენდები, რომელნიც შეადგენენ განსაკუთრებულს ხანას ისტორიის დასაწყისისას. მათი ხედი დიდად მიემსგავსება უწინდელ გეოგრაფიულ სახელ-წოდებათა ხედვას. როგორც პირველნი, ისე მეორენი ეთიპებისან ერთი ქვეყნისაგან მეორეს, ერთის ერისაგან მეორეს მხოლოდ ამ განსხვავებით, რომ გეოგრაფიული სახელ-წოდებანი შედარებით უფრო ნაკლებ იცვლებიან, სხვათერდებიან და ამიტომ მათი ისტორიაც ადვილი განსახილველია ზ გამოსაკვლევი, ვიდრე ისტორიულ წინა დროთა გარდმოცემანი. სადაც უნდა იყოს და როგორც უნდა იყოს ამ უკანასკნელთ დასაწყისი: აბადებიან იგინი თვით ერში, თუ შემოდინ გარდა, მანცა და მანც ჩვენ არ შეგუფერის მათდამი უყურადღებობა, რადგან, როგორც ცნობილია, სშირად აღბეჭდვენ იგინი ერში დანერგილს რომელსამე მოაზრებას, უჩვენებენ ერის შესხედულობას ქვეყნიერობაზე, სტოკებენ კვალს მის ცხოვრებაში და საფუძვლად ხდებიან შემდეგ მწერლობის ნაწარმოებში. ამასთან, რასაკვირველია, იმასაც ვერ უარ-ვეყოფთ, რომ რაიმე კავშირი არ უფიქრო იმ ლეგენდებთა და იმ მოკვლენათ შორის, რომელთაც

რდესმე ჭკნიათ ადგილი ერის ცხოვრებაში. ამ შემთხვევაში იგინი შეადგენენ იმ ხმას, რომელიც ურუდ გამოცემის ისტორიის უწინარეს დროის მოკლეხათა და შემთხვევათაგან. რაც უნდა ჭანტასტიკურ ჭორმეში იყვენ იგინი ჩამოსხმულნი, რაც უნდა დაუჭერებელი იყოს მათი თვით შინაარსი, მანც შედარებითს მეთოდს შესწავლისას შეუძლიან ამ გადმოცემათა შორის აღმოაჩინოს ჭეშმარიტება, შეჭნიშნოს იმათი ისტორიული წინააღმდეგობა და გაარკვიოს, სად არის მათი პირველი სამშობლო და საიდან და როგორ მომდინარეობენ იგინი.

ამ შენიშვნაში ჩვენ საგნად გვაქვს ქართული მატთანე ანუ ესრელ-წოდებულ «ქართლის-ცხოვრების» (რომლის ტექსტი და ჭრანცაცული თარგმანა იყო დაბეჭდილი 1849—1857 წწ. სამეცნიერო აკადემიის მიერ) პირველი გარდამოცემა. რადგანაც აქამომდე საზოგადოდ კავკასიის ისტორია გამოუგველეკელია, თქმა არ უნდა, რომ ჩვენ არ შეგვიძლიან საკმაოდ გავარკვიოთ უკლა ის საგნები, რომელნიც მოითხოვენ განმარტებას ჩვენს საუბარში. ამის გამო ჩვენ აღვნიშნავთ მხოლოდ თვით პირველ გარდამოცემას «ქართლის-ცხოვრებისას» და ზოგიერთის მასალების შემწეობით ვეცდებით ავხსნათ როგორც ისტორიის მართვს დასაბუთებას, აგრეთვე ზოგიერთი სურათები ქართულთა ცხოვრებიდან, რომელთაც ჭკნიათ მათთან რამე დაძვრილებულება. რაცა შეესება იმ გარემოებას—შეიცავენ იგინი თუ არა ისტორიულ ჭეშმარიტებას, ეს მიგვიჩვენებს მომავალ არსეოლოგიურ ძებნათა და გამოკვლევათათვის.

«ქართლის ცხოვრების» დედა-აზრა კავკასიის ტომთა დასახამსე შეძლეია. იმის სიტყვით, სომეხნი და ქართველნი, ჩანნი და მოკავანნი, ჭკრთნი და ლეგნი, მკერელნი და

კავკასელნი წარმოსდგნენ ერთის მამათ-მთავრისაგან, თარშის შვილის თარგამოსისაგან, რომელიც შეადგენდა მეოთხე შთამომავლობას ათუეტისას და მეხუთეს—ნოქსას. თარგამოსის შვილებში სხვებზედ მეტი სახელი მომხროვეს ჭაოსმა ანუ ჭაიკმა, სომხებთან წინაპარმა, ქართლასმა, ბარდოსმა, მოკავანმა, ლეკოსმა, ჭეროსმა, კავკასოსმა და ეგროსმა. ამათი შირველი სამშობლო იყო ბაბილონი. ბაბილონის გოდოლის მამუნებულნი რომ გაიფანტნენ ღუდა-მიწის ზურგზედ, თარგამოსი თავისის შვილებით დასახლდა არარატსა და მასისს შუა. ეს ზღვილი მათ მალე კვძწროკათ. გამეზავრდნენ ჩრდილოეთისკენ და დასახლდნენ იმ ზღვილებში, რომელთა საზღვრებს შეადგენდნენ: აღმოსავლეთით-გურგენის ანუ კასპიის ზღვა, სამხრეთით—მთები, რომლებიც მიდიის პირის-პირ მდებარებენ და სადაც სცხოვრობენ ქურთნი, ჩრდილოეთ-კავკასიის მთა-გრებილი, რომელსაც სპარსელნი ელბრუსს (ჩვენებურად იალბუზს) უწოდდნენ. თარგამოსის შვილები რომ გაიფანტნენ, უფროსმა—ჭაოსმა დაიჭირა საუკეთესონაწილი მამის სამთვლობლოისა, ესე იგი ქვეუანს არარატსა და მასისს შუა. კავკასოსისა და ლეკოსის შთამომავლნი დაბინავდნენ კავკასის ზემო ღულებში და მიათვისეს სახელ-წოდება მურმუკეთი და ხომანკეთი. კავკასიის ჩრდილო ნაპირები დიდხანს დაუსახლებულნი იყვნენ. ოსებზე და ჩერქეზებზე, აგრეთვე აფხაზებზე ჯერ არაკეთარა ცნობანი არ არსებობენ. სხვათა თარგამოსელთა შორის ეგროსისა და ქართლასის შთამომავალთ დაიჭირეს მიწები შავი ზღვიდამ ვიდრე მტკვრის და არაქსის ვიდრემდე. იმით გააშენეს ქალაქები და ციხეები. უმთავრესი შარა-გზები საქართველოსა და კავკასის შორის იყვნენ—დარუბანდაისა ანუ კასპის ზღვისა და არაგვისა ანუ დარიალისა. საქართველო იყოფოდა თემებად—კახეთი, ჭრეთი, ჯავახეთი

და ქართლი, რომელიც ანაგვიდამ და ანმაზიდამ მოყოლებით ვიდრე ტაშირის-კარამდე ანუ ბორჯომის კარამდე იწოდებოდა «ზედა-სოფლად», მტკვრის სათავე და ჭოროხის ხეობა — სამცხე-ჯღარჯეთად. თარგამოსელნი იყვნენ ასოვანნი და ცოცხლობდნენ დიდ ხანს. თვით თარგამოსმა იცოცხლა 600 წ. უფროსს ქართლსათაგანს სატასტო ქალაქად ქუბონდა ამოჩიუელი მცხეთა და იწოდებოდა მამა-სახლისად, იგივე იყო მთელი ქვეყნის გამგე და მსუდარტ-მთავარი ჯარებისა. ქართველნი სცხოვრებდნენ მიწურებში, გამოქვაბულ კლდეებში და ცისე-სიმაგრებში. მთელი ტომი განსსვავდებოდა კელურის ცხოვრებით, მე-III-ში საუკუნეში ქრ. დაბადების წინ აღექვანდრე მაკედონელმა ჰერაკლემ მდგომარეობაში; სახელდობრ: მას არა სწამდა ნათესაობა, სჭამდა არა თუ უწმინდურ ცხოველთა, არამედ თვით მკვდარ ადამიანთაც; თაყვანს-სცემდა მზეს, მთვარეს, ვარსკვლავებს, ცხოველთ და უსულო საგნებს. თარგამოსის შთამომავალნი, ე. ი. ჰაივანელნი, ქართლსაგანნი და კავკასელნი დიდ ხანს იცავდნენ ურთი-ერთ შორის მეგობრობას და ეწეოდნენ ერთმანეთს მტრებთან ომში. ამათ საერთო მტრებათ ითვლებოდნენ, რომელნიც საზანნი, რომელნიც ჩრდილოეთით კავკასიისა სცხოვრებდნენ, აგრეთვე სპარსელნი. პირველად იგინი ემოჩნილებოდნენ ნებროთს, რომელიც დაბადების გარდმოცემით, იყო ქამის შთამომავალი, ქალდეველთა გადმოცემით ბელი ანუ ბელუსი, დამანსებელი ასსირიის სამეფოსი, «ქართლის-ცხოვრების» აზრით — მამათ-მთავარი სპარსელებისა და პირველი მეფე მთელის ქვეყნისა. თარგამოსელნი ექვემდებარებოდნენ ნებროთს, ვადრე მცირე რიცხვს შეადგენდნენ; რაკი გამრავლდნენ იწეეს ბრძოლა და განთავისუფლდნენ მათის მონობიდან. ბრძოლა მანც მალე არ დასრულდა. პირველთ განზრახვა იყო არა მხოლოდ პოლი-

ტიკური მათი დამოწმდება, ანამედ გავრცელება ქართველთა შორის მათის სამოქალაქო წეს-დებისა და ცეცხლის თაყვანის-მცემლობისა. ¹⁾

«ქართლის-ცხოვრება» ცნობილია მატანედ ვახტანგ მე-**VI**-სა, რომელიც სცხოვრობდა მე-**XVII** საუკუნის დამლევს და მე-**XVIII**-ს დამდეგს. მრავალი ყოველად უსაფუძვლოდ აღიარებენ მას «ქართლის-ცხოვრების» შემადგენელად. ვახტანგმა, როგორც თვით წინა-სიტყვაობიდან სჩანს, მხოლოდ შემოკრიბა საქართველოს ქრონიკები და მსწავლულთ კაცთა დახმარებით შეასწორა შეძცადნი და დამსინჯუბული ადგილები საეკლესიო გუჯრების და სიგელების გადასინჯვით.» *) «ქართლის ცხოვრების» სიძველის უტყუარს დამტკიცებას თვით «ქართ.-ცხოვ.»-ვე წარმოადგენს. ანას ვატყუით იმ გარემოებაზე, რომ კერძო ქრონიკების შემადგენელი ხშირად ჭმალავენ თავიანთსახელს. მაგრამ «ქართ.-ცხოვრება» აქ-იქ თვითვე გვაჩვენებს, როდის, რა რიგად და ვინ სწერდა და ადგენდა მატანეთა. მაგ., იქა ვკითხულობთ, რომ წმ. ნინოს მიერ ქართველებისაგან ქრისტიანობის მიღების ამბავი დაუწერია მიწიან

1) გამოსვლათა წიგნი X, 6—8; Histoire de la Géorgie, I, 15—24; Langlois, Collec. des hist. armén. I, 16.

*) ახლა ეს აზრიც უსაფუძვლოდ უნდა ჩაითვალოს, რადგანაც, როგორც ძველს ქართლის ცხოვრების ვარიანტებთა შემოწმებამ ამ ცოტა ხანში ცხადად გვიჩვენა, რომ ვახტანგს არა ვითარი განხილვა და შესწორება ქართლის-ცხოვრებისა არ უყისრნია. ამ საგანზე ნახე ჩემივე გრცელი სტატია, «დროებაში» და «ივერიაში» დაბეჭდილი შესახებ პროფესორის პატკანოვის აზრისა «ქართლის-ცხოვრებაზე.»

მეფის მეუღლეს და ურია აბიათარს. ²⁾ მე-VI საუკუნის მეორე ნასიკვარში, ვითომც მღვდელს ზაქარიას შეუდგენია სირიულს ენაზედ მეფის ბიოგრაფია ვარაზ-ბაკურის ძის მირკანოასისა, რომელიც შემდეგ პალესტინის ეპისკოპოსად იქმნა და იწოდებოდა პეტრედ. ეს ბიოგრაფია ეთარგმნა ქართულად მღვდელს მახარის. ³⁾ ცნობანი იმპერატორ ირაკლის მიერ აფხაზეთის დაპყრობაზე 628 წ. კადმოუღიათ საეკლესიო წიგნგებად. ⁴⁾ მე-VII საუკუნეში აფხაზეთის ერისთავის ლეონის დროს «ქართ.-ცხოვრება» იხსენიებს გუჯარს ანუ სიგელს, რომელიც შეიცავდა როგორც ყველა სასულესს მეფეებისას და დიდ-გვარებისას, აგრეთვე საქართველოს ჯგუფად დასახლებულს ადგილებისას. ⁵⁾ იმავე საუკუნეში მრაველი ეპისკოპოსი ლეონტი სწერს მეფის არჩილის ცხოვრებას და წვალებას არაბების-მიერ, აგრეთვე სხვა მეფეების ცხოვრებას; «ახლა კი, უმატებს «ქართ.-ცხოვრება», სწერს დეკანოზი იოანე. ⁶⁾ არჩილის ცხოვრების აღწერის ბოლოში ამბობს იგივე: «წიგნი ესე ქართველთა ცხოვრებაზე ვახტანგ მეფემდე იწერებოდა ნაწილად-ნაწილად, ვახტანგიდამ ბოლომდის აღწერა წმ. არჩილის სიძემ ჯვანშერ ჯვანშერიანმა. ჩვენს შემდეგ კიდევ განაგრძობნ სხვათა, როგორც ღმერთმა ამცნოს». ⁷⁾

²⁾ Hist. de la Géorg., I, 90, 105.—132.

³⁾ Ib., 138 II. 1.

⁴⁾ Ib., 229 II. 1.

⁵⁾ Hist. de la Géorg., I, 243 — «ქართ.-ცხოვრება» 1, 178.

⁶⁾ Ib., 253 II. 1.

⁷⁾ «ქართ.-ცხოვრება», 184 ეს ადგილი Chronique

რა გვარად აფასებდენ ძველადგანვე საერო ქრონიკებს საქართველოში, სწანს მე-XIII საუკუნის სომეხთ ისტორიკოსის სტეფანოს ორბელიანის სიტყვებიდამ: ის ამბობს, რომ საქართველოში იყო ისტორიული ანბანები; ამ ანბანებს ის ხან სამეფო ანბანებად იხსენიებს, ხან სასამართლო ანბანებად და ხან დაუთრებად უწოდს⁸⁾. ის გვარწმუნებს, რომ სიზოგადო ქართული ქრონიკები იწოდებოდნენ «ქართ. ცხოვრებად», თუმცა ეს სახელი სტეფანოსის წინადაც შეგვსვდება⁹⁾. ჩვენ დარწმუნებულნი ვართ, რომ «ქართ.-ცხოვრება», რომელზედაც საუბრობს სტეფანოსი, ის «ქართ.-ცხოვრება», რომელმაც მოაღწია ჩვენამდე. ჩვენ აზრი ამ შემთხვევაში დამუარებულია, სხვათა-შორის, შემდეგ ფაქტზედ. ესრედ წოდებული სომხური ქრონიკა ანუ უფრო სწორედ რომ ვსთქვათ, ქართული ქრონიკა, სომხურად თარგმნილი, რომლის ხელ-ნაწერიც მე-XII საუკუნეს ეკუთნის,

arménienne-ში ამ სიტყვებით ანის მოყვანილი: «ეს მოკლე ისტორია ვიბოკეთ ყმისა აღრეულობისასა და ჩაუერთთ ჩვენს წიგნში, რომელსაც «ქართლის-ცხოვრება» ეწოდება. ჟვანშერმა ჭბოკა იგი აღწერილი ვასტანგ მეფემდე, ხოლო ამან განაგრძო უკანასკნელ დრომდე. რაიცა შეეხება შემდგომის დროის ისტორიას ამას, მისის სიტყვით, შემდეგნი განაგრძობენო».

Addit. à l' Hist. de la Géorg. 1851, p. 50—51.

⁸⁾ St. Orbel., Hist. de la Siounie., Spb., 1864, I, 221—238.

⁹⁾ Ib. 212; S-Mart., Mém. sur l' Arm. II, 65; Addit. à l' Hist. de la Géor., 1851, p. 51; Brosset, Voyage archéol., 3 Rapp., 63.

ნაპოლეონ აკადემიკოსის ბრძანებით 1848 წ. ეხმადინის მო-
ნასტრის ბიბლიოთეკაში და ჩართულ მთლად მის მიერ
ფრანციტულ თხზულებაში Addition 5 a' l' Histoire de la
Géorgie 1851 p. 1—62; და Voyage archéol., Rapp. I,
p. 62—93 რომელი ხსენებდა შედარებით ჩვენ აქართ. ცხოვ-
რებასთან ცხადად კვირებს, რომ იგი თითქმის სიტყვად
სიტყვით მხოლოდ შემოკლებით იმეორებს უკანასკნელსა, მის
დასაწყისიდან, დავით აღმაშენებელამდე.

«ქართ.-ცხოვრების» პირველი ნაწილი, რომელიც მოგვი-
თხრობს თარგამოსების გენეალოგიას და ქრისტიანობის უწი-
ნარეს ამბებს, — ეჭვი არ არის, — დაწერილია ქრისტიანობის
დროს. ვინაიდან, მაგალ. Hist. de la Geor.-ში, გვერ-
დი 24, 28, 53 და 54 ზნეობის შესუსტებაზედ საქართვე-
ლში, ებრაელთა გამოსვლაზედ ეგვიპტიიდან, მოგვითხ-
როს იერუსალიმში, იესო ქრისტეს დაბადებაზე,
ცხოვრებაზე და ჯვარ - ცმაზე და თქვენ დაწმუნებით,
რომ წარმართი ქართველი ვერ გადმოგვცემდა ამ ამბებს ზემო-
ხსენებულის კილოთი. «ქართ. ცხოვრების» პირველი ნაწილი
უნდა დაწერილიყო იმ დროს, როდესაც საბერძნეთის ლი-
ტერატურას განსაკუთრებული გავლენა ჰქონდა. რომ «ქართ.
ცხოვრების» პირველი აღმწერელი ემოწინააღმდეგებოდა ბერძნულ
ლიტერატურას ზედ-გავლენას, ამას ცხადად ამტკიცებენ ბერძნუ-
ლი დაბოლოებანი სახელებისა: თარგამოს, ქართლოს, მცხე-
ლას, მირვანოს და სხვ., დაბოლოებანი, რომელნიც დროს
განმავლობაში შეუთვისებია ქართულ ლიტერატურასაც და მდებ-
არებს ენამაც; ქრისტიანობის მთა იწოდება რაკეთად ბერძ-
ნულს სიტყვის OROS-ის გამო. ალექსანდრე მაკედონელის შე-
მოსვლის ამბავში ბერძნების მხედარნი იწოდებიან პრეტორი-

სებად; ჩვეულებრივს სახელს «ქართ. ცხოვრებაში» ხოსროსას აქვს ბერძნული ძორომა კოსაროს; მეფე რევი ირთავს ცოლად სეფელას, ლეგოტეტიოსის ქალს. ¹⁰⁾ ჩვენ ვფიქრობთ, რომ საბერძნეთის გაკლენა, რომელსაც მოვიხსენებთ, მოქმედობდა ჩვენში სომხეთით. დამტკიცებულია, რომ სომხთ ლიტერატურა პირველად იყო სირიისა და საბერძნეთის, ლიტერატურის გაკლენას ჭკეშ, რომ პირველი სომხური ქრონიკები მე-II და V საუკუნეებში შედგენილნი არიან სირიულსა და ბერძნულს ენებზედ მარ.-აბას-კატინასაგან, ლერუხნასაგან, ბარდასანისაგან და აგათანგისაგან ¹¹⁾. მე-V საუკ., როგორც ვიცით, წმ. მესრობმა შემოიღო ეროვნული სომხური ანბანი, რომელიც შემდეგ შეიქმნა სომხთ სამწიგნობრო ენის განვითარების საფუძვლად. ამავე დროს მესრობის მოწაფენი სთარგმნიან სამღთო წერილს სომხურს ენაზედ განსაკუთრებით ბერძნულის ენიდან ¹²⁾. იმის მოწაფეთა შორის სახელ-განითქვა მოსუ ქორენული აკტორი «სომხეთის ისტორიისა», რომელიც ამ შრომის შესადგენად ხშირად ხელმძღვანელობდა ბერძნულის წყაროებით. მოსუ ქორენულის დროს საზოგადოდ ქრისტიანეთა მატაინენი ეკვლა ტომ-ნათესავთ შთამომავლობის ისტორიას მოგვიტონრობენ ბიბლიის გარდამოცემის თანახმად. იგივე ბიბლიის გარდამოცემის

¹⁰⁾ Hist. de la Géor., 1 partie, 2 livr.; Introduction, p. XXXIII; St. Martin, Mém. sur l' Arm., II, 182, n. a.

¹¹⁾ Langlois, Etudes sur les sources de l' Hist. d' Arménie de Moïse de Khorene в Мел. Asiat., IV, livr. 3, p. 295.

¹²⁾ lb.

შეიქნა საფუძვლად სომეხთა და ქართველთ გენეოლოგიისა ¹³⁾. ამ გვარად მარაბ-ახასის თხზულებაში ჩვენ ვხვდებით: «არმენაკის მამა ჰაიკი იყო შთამომავალი თარგამოსის და იაფუტისა. ¹⁴⁾ მოსე ქორენელის სიტყვით, «იაფუტმა შვა ჰომერი, ჰომერძა თირასი, თირასმა თორგომი, თორგომმა ჰაიკი და ჰაიკმა არმენაკი». ¹⁵⁾ «ქართლის ცხოვრებაც» თავის მხრით ამბობს: «თარგამოსი, მამა სომეხთა და ქართველთა, წანთა და მოვავანთა, ჰერეთთა და ლეკთა, მეგრულთა და ვაკვასთა, იყო შვილი თარშისა, ძისა ავანანისა, ძისა ნოესა.» აქედამ ცხადად სჩანს, რომ სომეხნი და ქართველნი თავიანთ შთამომავლობას აწარმოებენ ნოესაგან—პირველნი თირასის და უკანასკნელნი თარშის შემწეობით, რომელნიც აწის იგივე თირასი და რომელსაც, უნდა ვითქვათ, ბიბლიურს გარდამოცემებში ვერ ვპოუბთ. ამასთანავე სომეხთ თორგომის და ქართველთ თარგამოსი—ერთი და იგივე სასულ-წოდებას, მაშინ რომელსაც სხვა ტომნი სმარობენ სასულ-წოდებას: თორგომის. უნდა ვიფიქროთ, რომ თირასი შეთხზულთა სომეხების მწერლებსაგან და შეთავსებული «ქართ. ცხოვრების» აღმწერისაგან, — რომელსაც თავის მხრად ჩაურთავს ქართველნი თორგომის ჩამომავალთ სიასში. ამასვე სავანედ უნდა შევნიშნოთ, რომ არც მოსე ქორენელი, არც მისნი მოწინავე და შემდგენი სომეხთ მწერალნი არც

¹³⁾ Renan, Hist. des langues semit., V, 27; Langlois, Collect., I, 16; Mél. As., IV, 3 livr., p. 310—311.

¹⁴⁾ Langlois, Collect., I, 16—17.

¹⁵⁾ Ib., II, 58.

¹⁶⁾ Langlois, Collect., I, 16; II, 58, 196.

ამბობენ ქართველების და სომხების ერთ-ტომობაზე.¹⁶⁾ ამ სა-
განს ჭიმწობენ სომხების მწერალთაგანნი მხალად მოსე კა-
ლანკატვაცი მე-X საუკ., მღვდელი მახიტარ ანელი და მე-XII
საუკ., სტეფანოს ორბელიანი, მახიტარ აირივანელი და
კარდან დიდა მე-XIII საუკ., მაგრამ ისინიც ამ აზრს,
როგორც თვითონვე აფუძნებენ, ამყარებენ ქართულ მატიაზე.
ზე.¹⁷⁾ ამას ისინიც რომ არ ამბობდენ, ეს ცხადია, რადგან
მათ სიტყვა-სიტყვით აქვსთ ეს ამბავი «ქართ. ცხოვრებდაძი»
ამოწერილი.¹⁸⁾ ტომთა ერთ-შთამომავლობის ერთს უეჭველს
სახუთთაგანს წარმოგვიდგენს ლინგვისტიკა. ლინგვისტიკად
უკვე გამოკვლეულია სომხური ენა და დამტკიცებულია, რომ
იგი ეკუთნის არიელ ენათა ნათესაობას; რაიცა შეესება ქართულ
ენას თავის მონათესავე ჭანურ-მეგრულიასა და სვანურის ენებითურთ,
რომელნიც ერთად ქართულ ენათა მოდგმას შეადგენენ, წინადა
არიელ ენათა ჯგუფს აკუთნებდენ. ამ აზრზე იყვნენ დამყარებულნი
ბოჰში სანსკრიტულასა და ბრასე სომხურის ენის გამოკვლე-
ვაში. ეს აზრი ესლა უარ-ყოფილია და თუმცა ეს საგანი მეც-
ნიერულად დასკვნილი არ არს, მაგრამ მანც მსწავლელთა
გმრავლესობა უფრო იმ აზრისაა, რომ ქართულის ენის მოდგმას

17) Hist. de la Géor., I, 16 n. 1.

18) შეადარე პირველს და შემდეგ კახადონებს «ქართ.-
ცხოვრ.» ა) მახიტარ აირივანელი Mém. de l' Acad., VIII,
№ 5, p. 14—15; ბ) სტეფანოს ორბელიანი Hist. de la
Siounie, I, 209—210 და St-Mart., Mém. sur l' Arm.
II, 57, და გ) კარდან დიდის საზოგადო ისტ. გამოც. კი-
ნის კვ. 18. 115—116.

სძევს ხასიათი თურქანის ენათა ნათესაობისა.¹⁹⁾ უნდა გი ვთქვათ, რომ ამ აზრს ეხლა უფრო ადგანან არხეოლოგები, კიდრე ლინგვისტები; პირველი ქართულისა და თურქანულ ენათა ნათესაობას აიუბნებენ იმ გარემოებაზედ, რომ ქართველების წინაპარნი გამოლსულან სტენაზე თურქანულეთან ერთად. ხოლო თურქანული გამოვიდნენ შუა აზიიდან არიელებზედ აღრე და დასახლდენ მცირე აზიაში ჯერ კიდევ მასინ, როდესაც არიელი და მათ რიცხვში თვით სომეხნი ჯერ ვითომც არა სჩანდენ.²⁰⁾

ვიძეოვრებთ, შეიძლებაა არ შევნიშნოთ, რომ «ქართ. ცხოვრების» პირველ ნაწილს ეტუობა ცხადი ზედ-გაკლენა-სომეხურის მწერლობისა, იმ დროს, როდესაც ბერძნული დოქტრატურა პატრი-სტემაში იყო. ამის დასამტკიცებლად საჭიროა შეადაროს კაცმა «ქართლის ცხოვრების» ნაამბი ჭაიკანების დასახლებაზე მასისის სიახლოეს, და თარგამოსის ბრძოლისა ნებროთიანთ წინააღმდეგ, მარ-აბას მოთხრობას ამავე საგნებზედ და ამ შემთხვევაში ჩვენ დავრწმუნდებით, რომ «ქართ. ცხოვრ.» თავისი ამავე პირ-და-პირ მარ-აბას თხზულებიდან გამომოულია და თავისებურად შეუცვლია. საქართველოს პოლიტიკური განწყობის ამავე და სიერისთავოების დაწესება მე-II საუგ. ქრისტეს დაბადებამდე პირველი მეფის ფარნავა-

¹⁹⁾ Ал. Цагарели, 6 грамм. литер. груз. языка, Спб., 1875, стр. 62—73.

²⁰⁾ Maspero, Hist. anc. de l' Orient., 236—238, 398; Jules Soury, Revue des Deux Mondes, 1873, 15 oct., p. 909—910.

²¹⁾ Hist. de la Géor., I, 16 — 19; Langlois, Collect., I, 18.

ზის დროს, უეჭველად მოგაგონებთ თქვენ მარ-ახას ამბავს ამ გვარსავე წესებზე, ან სამოცდა ათის წლის წინედ ქრ. დაბ-არშავილების დინასტიის პირველის სომხების მეფის ვაგარშა-კისმიერ. ²²⁾ შემდეგ «ქართლის ცხოვრება» შეეხება, უმ-თავრესის ღეთის აჩმაზის ტაძარს, რომელიც იყო აშე-ნებულო ქართლოსის საფლავზედ მცხეთაში; ხოლო მოსე-ქორენელით სომხების აჩმაზდის ტაძარი იყო ქ. კამასში ანუ ანში, რომელიც არშავილების გვარის სომხეთის მეფეს ჰქონ-დათ სასაფლაოთ. ²³⁾ დასასრულ, «ქართლის ცხოვრების» ამ-ბავი წმ. რიფსიმეს ძებნაზე და მეფის ტირდატის ეშვად ქცე-ვაზე, უეჭველად, ამოწერილია მე-IV საუკ. ასტორიულის შრომიდგან, რომელიც ეკუთვნის სომხების მწერალს აგათანგს და რომელმაც თავის მხრით, როგორც სამართლიანად ფიქ-რობს ღანგლუა, მხოლოდ გადმოაკეთა ლაკტანციუს ცნობილი ლექენდა იმპერატორის დიოკლიტიანის ქალზედ ვალერიანზე და მის ცოლზე პრისკაზე. ²⁴⁾

მიუხედავად ამისა «ქართლის-ცხოვრების» მოთხრობას საქართველოსა და სპარსეთის ურთიერთობის შესახებ..

... ამიერიდგან განძლიერდენ სპარსნი, მზისა აღმოსავ-ლეთიდგან, ნათესავნი ნებროთისნი და გამოუჩნდა ნათესავთა

²²⁾ Hist. de la Géor., I, 40—42; Langlois, Collect., I, 46, II, 26.

²³⁾ Hist. de la G., I, 21, 22, 42; Langlois, Collect., I, 167; II, 106; Асогика, Всеобщ. Ист., изд. Эмина, стр. 262.

²⁴⁾ Hist. de la G., I, 95—97, 102; Langlois, I, 137 n. 1, 139—140, 150.

შორის ნებროთისთა კაცი ერთი, გმირო აფრიდონ, რომელმან შეკრალ ჯაჭვითა ბუკრას ძე გველთა უფალი და დახბამთასა ზედ, რომელ არს კაცთა შეუვალი. ესე ვითარცა წერილ არს ცხოვრებათა სპარსთასა: აფრიდონ ეუფლა ყოველსა ქვეყანასა სპარსთასა, ხალხი რომელთამე ქვეყანათა შეგზავნენა ერისთავნი, სელადნი მისნი და რომელნიმე ქვეყანა მოხარვეყელ: ამან წარმოგზავნა ერისთავი თვისი, სპითა დიდითა, რომელსა ერჭვა არდამ, შვილი ნებროთის ნათესავთა. მოვიდა ქართლად და შემუსრა ყოველნი ქალაქნი და ციხენი ქართლისანი და მოსრნა ყოველნი, რადენი ხაზარნი ჰპოვა ქართლსა შინა. ამან არდამ ერისთავმან აღაშენა ქალაქი ზღვის-კარს და უწოდა სახელი დარუბანდი აღახშა კარნი». და მანვე მოზღუდა მცხეთა—ქალაქი ჭეთ-ვირითა. და აქამდე არ იყო ქართლს შინა საქმე ჭეთ-ვირისა, ამის გამო დაისწავლეს ჭეთ-ვირი. ამანვე არდამ მოჰვიდა ვირით ზღუდე ციხესა არმაზისასა და აქეთ მტკვრამდის და წარმოზღუდა ცვირი არმაზისი, ვიდრე მტკვრამდე: და ერისთავობდა ეგდონ მრავალთა წელთა. ხალხი ღდეს განუყო აფრიდონ ყოველი ქვეყანა სამთა მეთა მისთა, მაშინ რომელსაცა ძესა მისცა სახელად სპარსეთი; მასვე ზედა წილად ქართლი, რომელსა სახელად ერჭვა ირედ. ხალხი შემდგომად არდამ ერისთავისა, გარდაიცვალეს ერისთავნი, მიერიდგნ უცალ იქმნეს ძენი აფრიდონისნი, რამეთუ იწყეს ბრძოლა ურთაერთარს და მოკლეს რათა ძმთა ირედ ძმა მათი. მაშინ ჰპოვეს უამი ქართლსაიანთა. »

ეს ადგილი «ქართლის-ცხოვრებისა» ისე, როგორათაჲ სხვა ადგილები, ამტკიცებს, რომ ძველს სპარსეთს დიდ ხანს ჰქონია გავლენა საქართველოზედ. ეს გავლენა, უეჭველია თამის გვალს დაჩნეულა ქართველების ცხოვრებასა და ზნე-

ჩვეულებასაც. ზემოსენეიულის ამბის უმთავრეს საფუძველად, როგორც «ქართ.-ცხოვ.»-შიაც არის ნათქვამი, შეიქმნა ისტორიის სპასკეთისა, რომელშიაც, «ქართლის-ცხოვრების» თქმით, «ბეკრი ტყუილისა და ცოტა მართალი». როგორც «ქართ.-ცხოვ.», ისე ცნობილი თხზულება მე-XI საუკ. შაჰ-ნამე ერთგვარად მოგვითხრობენ სპასკეთის ძველ გარდამოცემათა, ამისათვის «ქართ.-ცხოვ.» ავტორს, თუ რომ მის ამბავი შეძლებდეს არ არის ჩართული, უნდა ესელმძღვანა იმავე წყაროებით, რომლებიც სელ-ქემა ჰქონია ფერდუსის თავის შაჰ-ნამეს დაწერის დროს. სპასკეთის უძველესნი გარდამოცემანი არიან შეკრებილნი, შაჰ-ნამეს გარდა, სპასკულ თხზულებაში, რომელიც დაწერილათ ამის გარეული მაღვალმისაგან «სპასკეთის ისტორიისაში» და რომელსაც უწოდებენ «დაბისტანად». დაბისტანის შემდგენელს სასკლმძღვანელოდ ჰქონია ფეჰლევის ძველი მანუსკრიპტი და ზემორ-გარდამოცემანი, რომელნიც გარდაუდრათ მისთვის მოგსნ ფანისათვის ზორიასტრის უწინარესის სარწმუნოების საიდუმლოდ მაღვიარებულთ. დაბისტანი სპასკეთის ისტორიას აკავშირებს ინდოეთის ისტორიასთან.²⁵⁾

როგორც ინდოეთში, ისე სპასკეთში უძველეს უმთავრესს რელიგიურ კულტად იგი აღიარებს ჰლანეტის თავიანთ-ცემას.²⁶⁾ ზორიასტრის მიერ დაარსებული რელიგია იყო მოგვითა სარ-

²⁵⁾ Malcolm, Hist. de la Perse. 1825, I, 267 et suiv.; Langlois, Voyage de Chardin en Perse, 1811, IV, 256; X, 152 et suiv.

²⁶⁾ Malcolm, H. de la P., I, 272, 275 — 276.

წმუნება ანუ ცეცხლ-თაყვანის-ცემა.²⁷⁾ ამ საწმუნებას ზოგჯერ პირველად აფუძნებდა იმ ქვეყანაში, რომელსაც შემდეგ დაერქვა ადრახადგანი სიტყვისაგან azerbaijan, ეს სიტყვა ფეჰლავურ ენაზე ნიშნავს ცეცხლს. იქვე აშენდა სასულთანის ტაძარი ცეცხლ-მსახურთათვის, სასულ-წოდებით ადერ-გოშასპ. იქიდანვე გაავრცელა მან ცეცხლ-მსახურება მთელ სპარსეთშიაღ.²⁸⁾ იქიდანვე ცდილობდნენ შემოეტანათ შემდგომში იგი სომხეთში და საქართველოში. დიდის ხნით წინ ქრ. შობ. ფეშდადიანის გუარის სპარსეთის მეფემ ჯემშიდმა გაჭყო მთელი თვისი სამეფოს ხალხი ოთხ წოდებად: პირველს შეადგენდნენ მართლმორწმუნენი და საზოგადოთ ისინი, რომელნიც მოკალენი აყენენ გაევრცელებინათ ეს მოძღვრება ხალხში; მეორეს მწელები, რომლებიც აწარმოებდნენ საქეთო დაკორებს (акты); მესამეს—მხედარნი, მეოთხეს კაჭარნი და მუშახნი.²⁹⁾ ეს წესი ჯემშიდმა ინდოეთიდან თურქე შემოიღო.³⁰⁾ გმირი აფრიდონი, რომელმაც, «ქართ.-ცხოვ.» გადმოცემით, მიჰაჭკა მთაზედ ბერასპი, გველთა მბძახებელი, სპარსების გადმოცემით, იყო ჯემშიდის შვილი, ფერიდონი, გველთა მბძახებელი კი იყო ზოლაკი, ცნობილი კიდევ ადუაის ანუ დრაკონის სასულ-წოდებით, აგრეთვე სომხებში კეშაპად,³¹⁾ ქართველებში გველასპაპად.

²⁷⁾ Lenorman, Manuel d'Histoire ancienne de l'Orint, 1869, II, 307.

²⁸⁾ Malcolm, H. de la P., I 83—85; St-Martin, Mém. sur. l' Arm., II, 192 n. a.

²⁹⁾ Malcolm, H. de la P., I, 24—25.

³⁰⁾ Ib., 270.

³¹⁾ St-Martin, Mém. sur l' Arm., II, 190, n. a. b.

მთა, სადაც ბეკრასში იყო შემწყდრეული, ირანელთ მიძღურ კონსტანტინოპოლის ცნობილია ალბორჯის მთად, შემდეგში ელ-ბრუსად და მდებარებს კასპიის ზღვასა და თეირანს შუა, კილანში და მანანდერანში.³²⁾ «ქართ.-ცხოვ.»-ის იარკელი არის იარკუი იუკრიდუნის შვილი.³³⁾ «ქართ.-ცხოვ.»-ს კეკეზოსი, მანუ სულის მიერ თვალზე დათხრილი ლეკეთში ანუ დაღისტანში, არის გაივასი, ანუ კიასკარი, რომელიც სცხოვრობდა მე-VII საუკუნე. ქრისტეს დაბადებამდე. კიასკარმა, რომელიც მოგვი-თხრობენ, გაილაშქრა მანანდერანზედ, მაგრამ, მანანდერანის მეფის თხოვნით, დემა სუფიღმა თვალზე დასთხარა და ციხეში შეამწყვდია.³⁴⁾ აღმოსავლეთის უწინდელ მიწებში დეკები დიად ცნობილი არიან. ინდოელი ბრამინები მათ ღმერთებად სთვლიან, სპარსელები — მანუ სულებად. ისინი ვითომ კაქის მთის კლდეებში სცხოვრობდნენ, რომელსაც ხმელეთის შუა გული ადგილი უჭირავს და იქიდან დაეცემოდნენ ხალხე სხვა-და-სხვა ქვეყნებს.³⁵⁾

ასეა ქართველების ცხოვრებას რომ მიუბრუნდეთ, ჩვენ ვპოვებთ შემდეგს ნიშნებს ძველის სპარსეთის გაუღებისას. მრავალი სახელები, რომელთაც ვპოვებთ შესწ-ნამეში და დაბას-

³²⁾ Malcolm, H. de la P., I, 35; Vivien de St-Martin, Nouveau Distion. de Géorg. Universelle, t. II, p. 166.

³³⁾ St-Martin, Mém. sur. l' Arm., II, 190, n. c.

³⁴⁾ Ib., 191, n. a.; Malcolm, H. de la P., I, 48.—50.

³⁵⁾ M. Хоренскій, Ист. Арм., 256, 322, Malcolm, H. de la P., I, 115.

ტანში, ძველთაგანვე ისმარებოდნენ საქართველოში; ამ გვარნი
 არიან: როსტომი, მანუჩარი, ქაიხოსრო, ზურაბი, ბარამი,
 თეიმურაზი, ზაალი, გივი, ფარემუზა და სხვ. სპარსეთში იყო
 ჩვეულება, რომ დიდებულთ შვილებს უცხო სახლეში აძლევ-
 დნენ აღსაზრდელად.³⁶⁾ ამ ჩვეულებას ჩვენ საქართველოშიაც
 ვხვდებით, აგრეთვე ძველ რომსეთშიაც. საქართველოში ეს ჩვეუ-
 ლება გადაკარდა ამ საუკუნეში, თუმცა სამეგრელო-აბხაზეთში
 ახლაც შეჰხვდებით.³⁷⁾ წოდებანი საქართველოში, რომელთ
 არსებობა სტრახონმაც კარგად იცოდა, მოგვაგონებენ ჯემშიდის
 წოდებათა (კასტებს). პოლიტიკური წეს-წყობილება, რომლის
 შემოღებასაც «ქართ.-ცხოვ.» ფარნაოზს მიაწერს, როგორც
 აქ, ისე რომსეთში, დამყარდა სპარსულის ზედ-გავლენით, რად-
 განაც სპასპეტი ფარნაოზისა იგივე სპარსეთის სიბაგბედი და
 რომსების სხაიბედა, ერისთავობა კიდევ-სპარსულივე სატრახონის
 იყო.³⁸⁾ საქართველოში არსებობდა აგრეთვე ერთ-გვარი სა-
 მარტალი, ესრედ-წოდებული «დეთის-სამარტალი». რომელიც
 არის მოხსენებული ჩნდიურ პოემაში რამაიანში და რომელიც
 ინდოეთიდან მიიღეს ძველად სპარსელებმა, ელანებმა, შემდეგ
 გერმანიელებმა და რუსებმაც.

ეს სამარტალი ანუ განსაკუთრებული წესი გასამარტლე-

³⁶⁾ Malcolm, H. de la P., I, 55.

³⁷⁾ H. de la G., I, 48, 84, 290; M. Хоренскій, Ист. Арм., 292.

³⁸⁾ Amédée Terdieu, Geogr. de Strabon, Paris, 1867, II, 405—406.

³⁹⁾ H. de la G., I, 42; St-Mart., Mém. sur l'Arm. I, 298 n. 1,

ბისა ის იყო, რომ ბრალდებულს მღუღანე წყალში ხელი უნდა ჩაეყო ანუ გახურებული რკინა აეღო. თუ ხელი დაეწოდა, გამტყუნებდნენ, თუ არა და უბრალოდ აღიარებდნენ. ეს სპანთალი ჯერ ჩვეულებასავით მოქმედებდა, ანუ ჩვეულებასევე იყო დამყარებული, ხოლო შემდეგ კანონ-მდებლობასთან იყო შეტანილი და დიდი ხანი არ არის, რაც გადავარდა; გურიაში იგი მოქმედებდა, მაგალითებრ, 1811 წლამდე.⁴⁰⁾ თვით რელიგიაურ გულტს ქართველებისას ეტყობოდა სპანთალი გავლენა. «ქართ.-ცხ.» სიტყვით, უწინ ქართველები ბაშკებს სწირავდნენ მსხვერპლად კრებებს, მიცვალებულებს კი არა ჭმარსავდნენ, სჭამდნენ.⁴¹⁾ კაცის მსხვერპლად შეწირვა კავკასიელ ალბანელებში სტრაბონსაც შეუძინებია.

ალბანელნი დიდის ამბით ასრულებდნენ თურქე ამ წესს მთავარ ტაძარში, იბერიის საზღვარზე; მსხვერპლის ხორცს კიდევ დიდის მოწიწებით სჭამდნენ.⁴²⁾ თუმცა კაცის მსხვერპლად შეწირვა ახალი ამბავი არ არის და უწინ ბევრ კელტურ ხალხსა ჭჭონდა ჩვეულებად,⁴³⁾ მაგრამ მისი არსებობა საქართველოში და ალბანიაში საეჭვოა და ჭსაჭინოებს დამტკიცებას; მაინცა და მაინც იგი მოგვაგონებს ცნობილ გულტს, რომ-

⁴⁰⁾ Malcolm, H. de la P., I, 56; Alph. Rambaud, Hist. de la Russie; 1878, 62, III; Бакрадзе, О доисторич. археологии вообще и Кавказской в особенности. Тифлисъ, 1881, 71—72.

⁴¹⁾ H. de la G., I, 31, 77.

⁴²⁾ Strabon, II, 410.

⁴³⁾ Alphred Maury, La terre et l'homme, Paris, 1861, 488, 536—537.

მელიც სპარსეთში ზოღაკმა შემოიღო. ⁴⁴⁾ უზენაესი ღმერთი ქართველებისა არმაზი, სომხებისა არმაზდი, უპყველის არის სპარსების ორმუზდი, აწარმომაღლებელი მზისა და ტეტისისა. » რაგორც ქართველებს, ისე სომხებს ჭყვანდათ თაყიანთი მოგებობი, ამზის მსახურნი ». ⁴⁵⁾ დევნი, მთესველნი ქვეყანასედ უკლებს ბორცტებისა და უწმიდურობისა, რომლებსაც სპარსული მიძი ქსატავს ტეტისის გველის სახით, ძალთან ხშირად იხსენებინ ქართლ-კახეთის ქართველთ გარდმოცემებში. ქართველი კაცის გონება ახლაც კი ქსახავს დევს ტეტისის გველად — ვეძახად. იგი შეადგენს უმთავრეს საგანს სახალხო ზღაპრებისას, მას აქვს წამდენიმე თავი და შეიარაღებულია იგი ტეტისის თვალებით და საშინელის გბილებით. იგი დაფრინავს ჭაქრში, დრო და დრო ჩამოდის მიწასედ, თან მოაქვს ელვას-ქუსილი და აშინებს სალსს. ⁴⁶⁾ თვით მიძთ ზოღაკზე ანუ დაბისტანის დრაკონზე, რომელიც არის მიჯაჭვული ალბორჯის მთასედ, მოგვაცონებს სომხურ ლეგენდას არტავაზზე, ქართულს-ამირანზე. სპარსულ მიძში არიმანი ანუ ამირანი იწოდება ღმერთად ბორცტებისა და მისთა მსახურთა, დევეთა, და ორმუზდის — ამ ტვისა და ქვეუნის შემოჭმედის და უკველ ღმერთების ძამისა მოჭიშხედ. ლეგენდა ამირანზე საქართველოში ახლაც ისეთია, რაგორც იგი იყო მე-V საუკ. სომხეთში. ამონხუც-

⁴⁴⁾ Gobineau, Hist. de la Perse, Paris, 1869, I, 43—46, 272—274.

⁴⁵⁾ H. de la G., I, 33, 34, 100, 101; St-Mart., Mém. sur l' Arm., I, 306.

⁴⁶⁾ Баградзе, О доистор. археол., 69.

⁴⁷⁾ История Арменія, 130.

ნი დედაკაცნი მოგვიტხოვნი არტავაზზე, ამბობს მოსე ქორე-
ნელი, რომ იგი შეკრულია რგინის ჭაჭკებით და დამწვედუღულია
რომელღაც კლდეში, რომ ორი გომია დაუსრულებლად ჭრდნან
მისჭაჭკებს, ისიც ცდილობს გამოსვლას განთავისუფლებას და
ქვეყნაერობის ბოლოს მოღებას, მაგრამ მჭედელი რომ კვერს
დაჭკრავს, ჭაჭკი ასევე მთელდება. ამიტომ, ჩვენ დროში, აბო-
ლოებს ქორენელი, ზოგიერთნი მჭედელნი; ლეგენდის მიხედ-
ვით, ჭსტემენ კვერს გრდემლს, რომ არტავაზის ჭაჭკი გამოე-
ლდეს...⁴⁷⁾ ქართული ლეგენდა ამას მხოლოდ უმატებს, რომ
კვერის დაკვრა საჭიროა ერთხელ წელიწადში, სასუფლოებრ, დიდ
პარასკევს. ამავ ლეგენდას, ცოტა გადასხვათერებულს ვხვდებით
ოსებშიაც და სვანებშიაც. სვანების სიტყვით, ამირანი იყო მო-
გზაური, გამოსული ეგვიპტედამ.⁴⁸⁾ ოსების წარმოდგენით
კიდევ, რომელიც ემსგავსება პრომეტეოსის მიძს, ვიღაც მაგ-
რად შეჭაჭკული ტყვე არის იალბუშის კლდეში და მის გულს
სწიწგნის დაუსრულებლად ქორი...⁴⁹⁾

კათაუბთ ამ წერილს და საჭიროდ ვრაცხთ შევნიშნოთ,
რომ ჩვენ აქ არც ქართველების გარდამოცემითა დაწვრილობულს
განხილვას გავუკებით, არც შავი ზღვის საბერძნეთის კოლონიე-
ბის და ქართველთა შორის ურთიერთობის გამოძიებას, არც
იმათ მნიშვნელობის განმარტებას, რა მნიშვნელობასაც ქარ-
თველთ მატანენი მიაწერენ ევროპელ მწერალთ სკვითებს ხა-
ზარებს და აგრეთვე არც მიდიადამ მომდინარეობას ოსებისას

48) Зап. Кавк. отд. Геогр. общ., кн. VII, путеше-
ствие Радде, стр. 133.

49) Дубровинъ, Исторія войны и владыч. русских на
Кавказѣ, Спб., 1871, I, 326—329.

შეგეხებით. ყველა ეს აშბები მოხდა ისტორიულ დროში და მათ აღვიღად არკვევს ისტორიული ანალიზი. აღვნიშნავთ მხოლოდ შემდეგ ჭაბუკს. განთქმულმა ორიენტალისტმა სენ-მარტენმა «ქარ.-ცხვ. გადმოცემას ბერძნებზე მიაწერა განსაკუთრებული მნიშვნელობა. მის სიტყვით, «სახერძნეთის ისტორიკოსებმა არ დაგვიტოვეს არაერთად ცნობანი იმის შესახებ, შავი ზღვის აღმოსავლეთის ნაპირების ბერძნები ეომებოდნენ თუ არა კავკასიის მცხოვრებულთ. მხოლოდ «ქართლ.-ცხვ.»-ში ვხვდებით ჩვენ ამ ცნობათ, რომელნიც შესანიშნავნიც არიან და დასაჯერნიც». ⁵⁰⁾ ამ გვარსავე მნიშვნელობას მიაწერენ ევროპიულნი მსწავლულნი «ქართ.-ცხ.» ცნობას, რომელიც შეეხება საზარებს და ოსებს. ⁵¹⁾

დომ ბაქრაძე.

⁵⁰⁾ Mém. sur l' Arm. II, 190, n. e.

⁵¹⁾ Dubois, Voyage autour du Caucase II, 2—5 26; IV, 354—362, Vivien de St-Mart, Recherches sur les populations du Caucase, 149—152.

სახალხო ლექსები.

სოლომონ ბრძენმა მასინ სთქვა: შენ, ღმერთო, გამაჩინა!
ოქროს გვირგვინი დამადგი; არა ვარ მეფე მტერია:
ქვრივი ვახარე, ობოლი, ბრძას აუხილე თვალა;
შვიდი წლის გამხმარ მამალი ხეს შეესვი შეგაყივლია,
მინდვრის მწყემსები დაგზარდე, ჩრდილოს ჭკეშ დაგაძინა.

ღმერთმან ხომ იცის, გუთანო,
თქვენი მიდევნა ძნელია!
უნდა გიგრიხო წნელები,
ღამე გაკტეხო ბნელია.

მთასა თოვლი უთოვლია, ბარსა დაუბარებია,
დედა შენსა შენი თავი ჩემთვის ჩაუბარებია.

წუთი-სოფლის სტუმრები კართ, ჩვენ წავალთ ღ სხვა დარჩება
კარგი ვსოთ და კარგი ვსჭამოთ, ამის მეტი რა გავუკება?!

ყაყახისა სიწითლითა უანა დაუმშვენებია,
უმწვილისა კარგის სწავლითა სახლი გაუხარებია.

ათრინდი, შაკო მერცხალა, დაჭყე არაგვის პირსალა,
რძი არ გაუჭირდება შენი დედ-მამის შვილსალა!

თრიალეთს უარაულებსა დეკები დასკუდრიანო
თითოს მოუკლავს შვიდ-შვიდი, ბიჭობა იმათ ჭკვიანო!

ნეტავ მოკვდე მე ხის ძირსა, ფურცელი დაძვინოსა,
მოვიდეს ქალი ღამაში, ზედ ცრემლი დამაყაროსა.

რა გუნადლებსა იქროლეს ზენა ქარმა და ქვენამა,
ეგები ერთად შეგვიაროს ჩვენმა ბედმა და წერამა.

სანთლის გუთანს ავაშენებ, შიგ შევაბამ ულელ მდეგსა,
ზღვაში ვიხსნავ და ზღვაში ვითესავ, მშრალათ ვინადირებ თევზსა.
— უინულზედ კალას გაუღწამ, მშრალათ გადაყვრიდი ბზესა
ჭინჭუკას გოდორს ავიდებ მდეგებს დაუყვრიდი ბზესა.

უწელოდ, უღვინოდ, უბუროდ
ყაძი აწას დროს იწირვის;
თუ კაცსა ღმერთი არ აძლევს
უქმია, რასაც იჭირვის.

პედაგოგიური მოსაზრებანი.

«ართმეტიკა», სახელმძღვანელოდ სოფლის სასწავლებელთათვის, შედგენილი მიხეილ ზაალის-ძის ყიფიანისაგან. თბილისი 1884 წ.

ართმეტიკის მეთოდთა ესა იმდენად შემუშავებულია, წიგნები სახელმძღვანელოდ იმდენია და ისე მარჯვედ შედგენილი (ეკრუპაში, რასაკვირველია, და არა ჩვენში), რომ ისინიც კი, ვისაც არ მიუღიათ სპეციალური პედაგოგიური განათლება, ისინიც კი, კინც საოსტატოდ არ მომზადებულან, მარჯვედ ასერსებენ ბავშვების სწავლებას. რომელმე სოფლის მასწავლებელი არსნგელის გუბერნიასში სმარობს თითქმის იმ გვარსავე მთავარ ხერხებს ართმეტიკის სწავლებაში, რა გვარებსაც პეტერბურგში ეპტუშევსკი—შემდგენელი ვრცელი და სურცხოვო ართმეტიკის მეთოდთისა.—ნემეცების გამორჩენილ პედაგოგების—პესტალოცის, გრუბეს, დისტერგეგის სახელი ჩვენშიაც უკელას ექნება გავრინლი. ამთი წყალობით ყოველი საგნის მეთოდთები საკმაოდ შემუშავდნენ, მაგრამ ართმეტიკისამ კი უკელას გადააჭარბა. დღეს ყოველი ნაბიჯი ართმეტიკის სწავლებაში გაზომილი და მოსაზრებულია და ფსიხოლოგიურ ჭეშმარიტებასედ დამყარებული, მასინ როდესაც სხვა საგნებში დასამთავრებული, საკამათო და გადასაწყვეტი ვერ ბლომად მოიპოვება. ართმეტიკის ამ გვარი წარმატების მიზეზი უნერველესად თვით ამ საგანშივეა. მათემატიკა ისეთად

ბედნიერი საგანია, რომ მისი ჭეშმარიტებანი, მისი ფორმულები ერთი მეორედან ისე ნათლად გამოდინარებენ, ისე ვეელასთვის თვალ-საჩინოანი არიან, რომ აქ ეჭვის შემოტანას ვერაზინ განჭბდავს. ყოველი კრი, ყოველ საუკუნეში და ყოველ აღაგს აღიარებდა, რომ ორჯულ ორი ოთხია, ათს რომ სამი გამოკაცლოთ, დაწიება შვიდი, რომ მთელი მეტია თავის ნაწილზედ და სხვ.

ხოლო, ვიდრე მეთოდია არითმეტიკისა დღევანდელ თავის სასრულეს მიაღწევდა, ბევრი დაბრკოლება დახვდა წინ. მის შემუშავებაში ვეელაზედ მეტი ღვაწლი მიუძღვით ნემეტებს. ნემეტური სკოლა არითმეტიკის მეთოდის ზრდაში აღნიშნავს სამს უმთავრეს ხანას. უზარკველესმა და უზნელესმა მათგანმა, თუ შეიძლება ასე ვსთქვათ, გასტანა მე-XVIII საუკუნის დამლევამდის, ესე იგი იმ დრომდის, ვიდრე ჰელაგოგიურ ასპარეზზედ გამოჩნდებოდა ისეთი ცხაკელი კარსკვლავი, როგორც იყო ჭენრის პესტალოცი, რომელმაც თავისი ცხაკელ-მეოთხელი ჰელაგოგიური პრინციპებით მოჭფინა ნათელი ჭეშმარიტი ყოველი საგნების მეთოდის სარგებლოდ და არითმეტიკისას გეზოდ. მეთოდია რომელიმე საგნისა იმ დროს, სწორედ რომ ვსთქვათ, არც ვი არსებობდა. მაშინდელი ჰელაგოგები არ სდებდნენ საზღვარს საგანსა და იმავე სახელის მეცნიერების შუა. არითმეტიკას ისინი ასწავლიდნენ, როგორც მეცნიერებას. აქ იყო იმათი უმთავრესი მეცდომა. ისინი ბავშვის პიროვნებას არავითარ ყუარდლებას არ აქცევდნენ, იმათთვის ერთი იყო, შეეფერებოდა, თუ არა ბავშვის ნორჩ ტიპის დოღმატიური გარდაცემა სჭემებრივად განწყობილი არითმეტიკის მასალისა. იწყობდნენ განმარტებითა და ფორმულებით და ათავებდნენ მითივე. თავიანთი შესედულობით არცა სცდებოდნენ.

მარტლაცა და, თუ სასწავლო საგანი წარმოვიდგინეთ იმავე სახელ-წოდების მეცნიერებად და ვაღვიარეთ, რომ ეს უგანასგნელი არ დასდევს არც წიგნობას, არც მომზადებას, რომ მას თავისი სასტიკი სისტემა და მეთოდი აქვს—მაშინ ჩვენც იმ პედაგოგებსავით მოვიქცევოდით. ამ მეთოდსუ სწავლებით ვაცს ტვირს ულავებდნენ და ათასში ერთი ძლივს იგნებდა საგანს, დანარჩენს უნიჭობეს ეძახდნენ, რომელთათვისაც, ვითომ, თვით დიქროს არ მიუცია არითმეტიკული გონება. დღეს, დღის მადლით, ამ გვარი მოსაზრება უარ-ყოფილია და დადგენილია, რომ თუ ბავშვს ვერ შეაგებინეთ რომელიმე საგანი, უეჭველად, ან თქვენვე მეთოდია უვარგისი, ან თითონ თქვენვე ბძანდებით მოუმზადებელი ოსტატი და ბავშვი ანათეურ შუაშია.

იმ მეთოდით ვი, რომელსაც უმაწვილს პირდაპირ ურჩობელა ჩიცხვებზედ ფორმულების გამოყვანას ასწავლი, საკვირველი არ არის, რომ ყველა თქვენი მოწათვენი ერთ დღეს უნიჭონი აღმოჩნდნენ.

* *

პესტალოცის პედაგოგიური პრინციპების გამოქვეყნება და ამ მიმართულების ისტორიისადმი ჩაბარება ერთი იყო. კიდით-კიდებდე ვაისმა მძლავრი ხმა ამ შევიცარეილი პედაგოგისა და მოახდინა ყველა საგნებში რადიკალური რეფორმა. უმთავრესი მისი აზრები სწავლის შესახებ მოკლედ ასე გამოიხატებინა: ა) მთელი ძალა სწავლისა საგნის მასალაში ვი არ არის, მეთოდშია; ბ) ყოველი ჭეშმარიტი სწავლა უნდა იქმნას ხელმე აღძრული და გამოწვეული თვით ბავშვის მიერ, მისი საკუთარის ბუნებით და გ) დაკვირვება, თვალ და თვალობა არის აუცილებელი საფუძველი ყოველი სწავლისა. ამ გვარი აზრები უმნიშვნელოდ ვერ დარჩებოდნენ. არითმეტიკის სწავლე-

ბის მეთოდს ძირუფად შეიტკალა. წინად არითმეტიკის სწავ-
 თუძკლად ითვლებოდა ურომელო რიცხვი, ფორმულა, წერითი
 ანგარიში; პესტალოცის სკოლამ შემოიღო ზეპირი თვლა, ან-
 გარიში; წინად სწავლება არითმეტიკისა, როგორც მეცნიერებისა,
 იწყობოდა ადამიდან, პედაგოგებმა ეს ზღანი უარ-ჭყეეს, და-
 იწყეს იქიდან, რომ «არი და რი — ერთხაა», მეცნიერება
 საგნად გადააქციეს, შეუყერეს ბავშვის წლოვანობას, მისი აწ-
 სება მხედველობაში მიიღეს და მასალას ისე უჩყედნენ და
 უდიდებდნენ, როგორც თვით ყრმა გონებით მაგრდებოდა და
 იზრდებოდა. ამასია უდიდესი მნიშვნელობა პესტალოცისა და
 მისი სკოლისა. წინანდელი სკოლის მოწათყემ ურომელო რიც-
 ხვის მეტი არა იცოდან-რა. იმას მარტო მშრალ რიცხვთანა
 ჭყონდა საჭმე, მაგრამ იმავე უხერო მეთოდის წყალობით ხში-
 რად ეს წარმოდგენაც კვარგებოდა. მაგალითებრ, რიცხვის 15-ს
 ცოდან იმასა ჭნიშნავს, რომ ჩვენ ნათლად გჭყონდეს წარმოდგე-
 ნილი მისი არსება, რომ ის არის მხოლოდ შემყრებელობითი
 სასული რი სხვა რიცხვებისა: 14 და 1-სა. 14 კიდევ არის
 13+1. საუბედუროდ, მეტი, მოწათყეს ზშირად ეს წარმო-
 დგენაც კვარგებოდა, მთელი სწავლის მეტის-მეტი ურომელო-
 ბით, მის გონებაში რიცხვს და ცითყრას შორის განსხვავება
 აღარ ჩყებოდა. ის ზმობდა «რცია» და იმავე დროს მის გო-
 ნებაში არავითარი სხვა წარმოდგენა არ იღვიბებდა, გარდა ნიშ-
 ნისა, ცითყრისა 20. იმავე მიზუზით იმას მხოლოდ გათუთი-
 უუშებული ჭყონდა, რომ 25+6 არის 31 და შინაგანი აზრი
 ამ მოჭმედებისა კი არ ესმოდა.

ამისათვის პესტალოცის სკოლას ძველ მეთოდსთან ერ-
 თად აღარ მოსწონდა თვით ცითყრაც, ნიშანიც. ახალი პედა-
 გოგები რიცხვის წარმოდგენას აძლეუდნენ თვალსაჩინოდ.

ბავშვი, როდესაც ამბობდა 10 და 8 არის თერამეტი, ამავე დროს ათ ბურთს, სიმინდს, კენჭს, სულ ერთია, უმატებდა 8 ბურთს, კენჭს და სხვ. წესდელიობდენ რომ მოწათეს უტყუარი წარმოდგენა ჰქონოდა ყოველ რიცხვზედ—აქედამ გამოდიოდა დაუბოლოებელი, ხშირად გადაჭარბებული სათვალ-დათვალა ანგარიში. რომ რიცხვსა და ციფრას შუა დიდი ზღვაა რი დაედოთ, როგორც მოკიხსენეთ, ციფრას სრულიად გადაადგეს, მთელ ანათმეტიკას ზეზიარად სწავლობდენ და მხოლოდ იშვიათად თუ დასწერდენ რიცხვს—ისიც ასოებით.

მკითხველი ჰხედავს, რომ პესტალოცის სკოლა ერთი უკიდურესობიდან მეორეს ეცა. წინადა ბავშვებს აღწრლობდენ სისტემატური მეცნიერებით. ფორმულებით, ციფრებით. ამათ კიდევ მეცნიერება—ანათმეტიკა სრულიად უარ-ჰყვეს. საგანს ერთ-ნაირი პრაქტიკული ხასიათი მისცეს. ანათმეტიკის ჭეშმარიტებანი რაღაც სათამაშოდ გადააქციეს. პირველნი იმაში სცდებოდენ, რომ ანათმეტიკა—მეცნიერებას პრაქტიკული გუჩსს არ ატანდენ. მეორეებმა ანათმეტიკა მთლად პრაქტიკულად გარდააქციეს. ამათ ხელში ბავშვი სწავლობდა სრულ ანათმეტიკას, ზეზიარად ახსნიდა ყოველ გვარ დამოკიდებულაზას რიცხვთა შორის და ამავე დროს მარტივ ფორმულას ვერ გამოიჩვენებდა. ცოტათი რთულ საჩვენებს, სადაც რაიმე ფორმულას ცოდნა იყო საჭირო, ისინი ახლად ვერ მიუდგებოდენ. ამათ ანათმეტიკა გაჰყვეს რამდენსამე გუჩსებად. მაგრამ ერთის მხელის ნაწილები შუა არავითარი სისტემა არა სუფუკდა; ასეც უნდა ყოფილიყო, რადგან სისტემა მეცნიერების გუთვნილებას და ესენი კი ამ უგანასენელს არ აფასებდენ. ჟროვანად; პრაქტიკული გუჩსს და სისტემას ურთიერთ შორის არ აკავშირებდენ.

ერთი და უგანსგნელი ნაკლულებანება კიდევ პესტალოცის სკოლისა ის იყო, რომ საჩვევებს ერთობ მცირე ადგილი ჰქონდა მიცემული სწავლაში. სულ დაუსრულებელი «20 ვაშლი და 17 ვაშლი, 15 თეთი და 16» მეფობდა.

ასეთ ყალბ გზას დაადგა დიდი პედაგოგის სკოლა. სსკა-თერიჲ საქმის მსკლულობა ყოვლად შეუძლებელიც იყო. პესტალოცი და მისი თანამოაზრენი, ალექსებულნი დოღმატიური მეთოდის უგანგისობით, კელარ ასერხებდენ ეპოვნათ რაიმე შემკრთებელი ძათი ძველსა და ახალს სწავლას შუა. ძველი სწავლა შიზლის მეტს არას იწვევდა უგანსგნელთ შორის და აბა აქ ან კი რაგორ შეიძლებოდა ფიქრი შერიგებაზედ. ამისთვის საჭირო იყო დაწყნარებული, აუნქარებული ფიქრი და სწავა შთანძომაკლობისა, მიუდგომელი განხილვა ძველი და ახალი სწავლისა, შედარება ძათი და ამოკრება რიკედგან იმისი, რაც საუკეთესო იქნებოდა.

* * *

მასხრობლად მესამე ხანისა არითმეტიკის მეთოდის შრდაში იყო სასკლოვანი პედაგოგი დისტერვეგი. სოლო ეს მეთოდოკა სისტემასტიურად შეამუშავა და დაადგინა ძველი საფუძველზედ გრუბემ. გრუბეს მეთოდი არის უგანსგნელი, ყველგან მოწონებული და საყოველთაოდ სახმარებული მეთოდი. რუსეთში გრუბეს მიმდევარნი ბეკნი იყენენ, მაგრამ ყველანზედ კარგი სასკლმძღვანელოები გრუბეს მეთოდსზე შეადგინეს პაულსონმა და ევტუშევსკიმ. მეტადრე ამ უგანსგნელმა. ვინ არ იცის, რომ არითმეტიკის სფერაში მთელ რუსეთში ესლა ევტუშევსკის სუფეკაა, რაგორც დედა-ენისაში. ვანტქმული იყო აქამდის და არის დღესაც, უშინსკის ავტორიტეტი. (ამ უგანსგნელს დროს ცოტათი იწყება გამოჩენილი პედაგოგის სა-

ხელი). ჩვენ არას დაჰსავებთ, რომ გრუბეზედ ლაშარაკში კეტუშეკესკის სახელიც ვინმარათ, რადგან უგანსსენელის მეთოდა არის სრული ძოტოგრაფიული სურათი პირველისა. გრუბემ მთელი არითმეტიკის კურსი ჯერ ორ დიდ ნაწილად გაჭეო: პრეპარატიული და სისტემატიური—და პირველი, რასაკვირველია ისწავლება მეორეს უწინარეს, უმზადებს მასწავლას, ითვლება შესამზადებელ კურსად და ამავე დროს მასწავლას არითმეტიკული ისე სერხანად არის დაწყობილი, რომ წარმოდგენს სრულს არითმეტიკას მინიატიურულს სახით. თვით ნაწილებიც პრეპარატიული კურსისა წარმოდგენენ თითქმის სრულს არითმეტიკას, ამენებულს მცირე მასწავლად. მაგალითებრ, ბავშვმა შეისწავლა რიცხვები 1-დამ 10-მდინ. იგი ამავე რიცხვებზედ სწავლობს ყველა ოთხ არითმეტიკულ მოქმედებას და არა ერთს რომელსამე. ამ გარემობას დიდი მნიშვნელობა აქვს სკოლისთვის. ახალ მეთოდზედ ნასწავლ ბავშვმა რომ ერთი წლის უგან (ამ ხანში ის გაიკლიდა რიცხვებს 1-დამ 20-დის) დაანებოს სკოლას თავი, რაიცა სშირად ხდება სოლმე, მეტადრე სახალხო სასწავლებლებში, იმას გააქვს სკოლიდამ არათუ მარტო შეკრების, ან გამოკლების ცოდნა, როგორც ხდებოდა წინად, არამედ სრული, დამთავრებული ცნება თითქმის მთელს არითმეტიკაზედ. როდესაც იმან ყოველგვარი დამოკიდებულება რიცხვთა შორის 1-დამ 20-დე იცის, როდესაც იმას ამ რიცხვებზედ ბევრი საჩვევებია უკეთებია, მას შეუძლიან თავისუფლად ანგარიში მომატებულ რიცხვებზედაც, შეუძლიან ეს ერთი წლის ნასწავლი ცხოვრებაში გამოაყენოს. ადრინდელ მეთოდზედ ნასწავლ შეგირდს ერთი წლის უგან უნდა სცოდნოდა მარტო თუთიყუშით გაზეპირებული თვლა 1-დამ მილიონამდე და მეტიც. სოლმე ეს ცოდნა და მასზედ წასული დრო მისთვის

სრულებით მუქთი უნდა ყოფილიყო. აქ არის ერთი დიდო ღირსება გრუბეს და ევტუშევსკის მეთოდისა.

შემდეგ ორიენი ანოთექტივის მასალას ჭყოფენ ასე.

პირველი კურსი: შესწავლა რიცხვთა 1-დან 10-დან პირველი გაკეთისას შინაარს შეადგენს რიცხვი 1, მეორისას 2 და სხვა ამ რიცხად. მეთოდის საფუძველს «რიცხვთა შესწავლა» შეადგენს. გრუბეს აზრით, სულ უკანასკნელი რიცხვი, რომელიც შეიძლება ჩაითვალოს თავლ-საჩინოდ, ადვილად წარმოსადგენად და გასა-ჩნევად, არის 100. შემდეგი რიცხვები შეისწავლებიან პირველეთან შედარებით. ამიტომ პირველი ასის ყოველი რიცხვი უნდა იყოს ცალკე განხილულ, დაკვირვებულ, რადგან ისინი შეადგენენ საფუძველს შემდეგი ანგარიშისას. მოქმედებანა ანო-თექტივისანი გრუბეს სკოლას გამოჭყავს თვით რიცხვთა გან-ხილვიდამ. აქ კერ ვპოვებთ სათაურებს—მითვლა, გამოკრება და სხვ. ყოველ რიცხვზედ ყველა მოქმედება სრულდება მის ყოველმხრივ შესწავლის დროს.

ამის შემდეგ გრუბეს სკოლა დიდ ყურადღებას აქცევს, როგორც სასუპირთ სწავლას, აგრეთვე წერითადს, ერთი მეორეს ესენი ჭმევიანი, ერთგვარად უახლოვებენ სასურველს სა-განს—ანგარიშის სწავლას. გრუბესავე სკოლა არ კმაყოფილდებ-ა მარტო ცარიელი რიცხვის შესწავლით; მას, როგორც პეს-ტალოცსაც, არ აკმაყოფილებს მშრალი, აორჯულ ექვსი თორ-მეტია. იგი ამბობს, რომ ეს ცოდნა და საზოგადოდ ყველა ცოდნა მხოლოდ მაშინ არის სასარგებლო, როდესაც ცნობრე-ბაში გამოდგებათ. ცნობრებაში კა იშეათად შესვლით «ორ-ჯულ ხუთს»; აქ მოგინდებათ გაიგოთ უფრო ხშირად. «რამ-დენი მანათი უნდა აძლიოთ თვეში, რომ რცა თუმიანი ვალი ხუთ წელიწადს გადაიხადოთ» (მეტადრე ქართულ კაცს უნდა

ამ გვარი ანგარიშის ცოდნა.) აქედამ ცხადია, რად აქცევს გრუბეს სკოლა დიდ ურთაღებებს სარკვევებს. რიცხვი მხოლოდ მასში აჩის სრულიად შესწავლილი, როდესაც მას, როგორც ცალკე, ისე კიდევ სარკვევში ვეზერობით, ვხმარებით შეგნებულად, თავისუფლად.

მეორე კურსი: შესწავლა რიცხვებისა 10-დან 100-დამ. უმთავრესი კანონები შესწავლისა ამ კურსში არიან ივინიკე, რაც პირველში იყვნენ. ხერხი სწავლებისა აქაც ისევ გატეხიზური ანუ კითხვა-მიგებითაა. აქაც, როგორც საზოგადოდ სრულ პროპედეკტიულ კურსში, ბავშვმა არ იცის, რა არის სახელმძღვანელო. წიგნი ეძლევა ხელში მხოლოდ სისტემატიურ გუჩის შესწავლის დროს. აქაც «რიცხვთა-შესწავლა» გვირგვინდება მრავალი სარკვევების ახსნით.

მესამე კურსი: ნუმერაცია უოკალი რიცხვისა, ელემენტარული გურსი მარტივი ნაწევრებისა და ოთხი არითმეტიკული მოქმედება სახელ-წოდებულ რიცხვებზედ.

ამითი თავდება ელემენტარული გურსი არითმეტიკისა, ამითივე თავდება არითმეტიკის გურსი სახალხო სკოლაში. შემდეგ ამისა საშუალო სასწავლებლებში იწუობა სისტემატიური გურსი. ეძლევა ბავშვს ხელში სახელმძღვანელო და ამ უკანასკნელთა მიდის სწავლა; მასწავლებელი უხსნას სახელმძღვანელოდამ ერთ ადგილს, ბავშვები ამას ისმენენ, ატეხენ და შემდეგ ამზადებენ ამ განაკვეთს წიგნში. იწუობა არითმეტიკა ისევ თავიდან და სისტემატიურად ისწავლების ბოლომდე, გამოუკლებლად და შეუცვლელად. აქ მასწავლებლის ხერხი მხოლოდ იმაში-და მდგომარეობს, რომ მან ასე თუ ისე, მხოლოდ ხერხიანად ახსნას არითმეტიკული მასალა, რომელიმე ფორმულა, და არამც და არამც განუძარტებლივ არა დააჯერებინოს რა მოწაფეებს. არითმეტიკა

ეჭვარება, რაცა შეუგნებლად სჯერათ მისი ჭეშმარიტებისა. იმის საყვარელი კითხვები არიან: რათა? რისგამო? რაღა მაგრე და რა ასე? და სხვანი.

* *

არითმეტიკა, რომლის სათაური ზემოდ ამოწერეთ, არის შედგენილი გრუბესა და ეკტუშეესგის მეთოდსზედ. აი მიზენი, რომ ეს წიგნი ისეთ სასადამოვნო შთაბეჭდილებას აწარმოებს ოდნავ გადაფურცვლის დროს. ამ პირველმა შთაბეჭდილებამ ერთი ჩვენს კრიტიკოსთაგანი აღტაცებაში მოიყვანა და წარმოათქმევინა ის წინ დაუსედავი აზრი, ვითომც ამ გვარი არითმეტიკის სასულემდგანელო თვით ევროპაშიაც არ მოიპოვებოდეს. მაღიან სასასულეო იქნებოდა ჩვენთვის, რომ ეს სიტყვები კრიტიკოსისა მართალი იყოს. ჯერ კიდევ მოუმზადებულნი ვართ იმისთვის, რომ ჩვენში ვინმემ ასეღი მეთოდა მოიგონოს. მაინცა და მაინც მე აქ განკენებთ ბატონის ყიფიანის და ეკტუშეესგის მეთოდის ნიმუშს და გთხოვთ შეადაროთ. ორნივე არითმეტიკის გურსს იწუობენ გრუბეს მიხედულობით «რიცხვთა შესწავლიდამ», ჯერ 1-დამ 10-დინ, შემდეგ 10-დამ 100-დინ. სერსებს სწავლისას, რომელთაც ეკტუშეესგეი ხმარობს, თქვენ თათონ დაინახვით იმ პირველ გაკვეთილიდამ, რომელსაც აქ ქართულად თარგმნით ამოწერეთ მისი «არითმეტიკის მეთოდვილიდამ.» ეკტუშეესგის მეთოდსზედ გაკვეთილი პირველი.

რიცხვი ერთი.

აჩვენებს მასწავლებელი შაგირდებს ერთს კუბიკს და ჰკითხავს: «რამდენი კუბიკი მაქვს?»—ერთი, იღებს მეორე ხელში რამდენსამე კუბიკს და ჰკითხავს: «ამ ხელში რამდენილა მაქვს?»—ბევრი, რამდენიმე.

«დამისახელეთ აქ, კლასში, ისეთი საგანი, რომლის გვარიც რამდენიმეა?»

— სკამი, თანჯარა, კედელი, რვეული, ყარანდაში, გრიფელი, მაგირდი და სხვა.

«დამისახელოთ ისეთი საგანი, რომელიც აქ ერთია მხოლოდ?» — ჭერი, იატაკი, ხატი, ოსტაუტი და სხვა.

ეს კუბიკი რომ შევინანო ფიბეში, რამდენი კუბიკილა დამრჩება ხელში? — არც ერთი. რამდენი კუბიკი უნდა ავიღო ისევ ხელში, რომ მქონდეს ისევ ერთი? — ერთი. ამოიღეთ თქვენი დაფები, გაუსვით ერთი ხაზი... და სხვა ამ გვარად უგელო გაკვეთილები.

შეადრეთ პირველი გაკვეთილი ქართული ანთიმეტრიკადამ.

ბ-ნი ყიფიანნი სწეის:

მასწავლებელი აჩვენებს შეგირდებს ერთს მარცვალს ღობიოსა, ანუ ერთს კაკალსა, ვაშლსა, ან ერთ კენჭსა და ჰკითხავს: რამდენი მარცვალი ღობიო მიჭირავს მე (?) ხელში? შეგირდი უპასუხებს: «ერთი».

რამდენი კენჭი მიჭირავს? — ერთი.

რამდენი ნისკარუტი აქვს: ქათამსა? ჩიტსა?.. და სხვა.

რა ასო აქვს ერთად ერთი: ძალსა? ცხენსა? თხასა?.. და სხვა ჩამოთვალეთ ისეთი საგნები, რომელნიც ბევრი გაქვთ. კოვზები,

ფაშები..

ჩამოთვალეთ, რა გყავს სანდში ბევრი, ქათმები, ცხვრები...

ჩამოთვალეთ რაცა გაქვსთ სანდში თითო, რაცა გყავთ თითო.

ერთი ღობიო მიჭირავს ხელში, რომ გადავადგო, რაღა დამრჩება? არათყერი.

ვანოსა ჰქონდეს ერთი ატამი და ისიც შეჭამა — და სხვა სულ

ამ გვარად.

არ ვიცო თქვენ როგორ შეხედავთ და ჩემის აზრით გობ-მა ყიფიანმა თვისი ანთიმეტრიკა გამოსჭრა, ანუ, უკაცრად, ჰსურდა გამოეჭრა — არც მეტი, არც ნაკლები — ეკრუსეკის მეთოდისად. ამოწერილი გაკვეთილებიდან თქვენ ცხადად ჰხედავთ, რამდენად ჰგვანან იგინი ერთმანერთს. ორივე გაკვეთი-

ლის აზრი არის, რომ მისცეს ბავშვს ცნება ერთზე და მრავლობაზე. ხერხებიც ერთი და იგივეა.

მეთოსკელი, რასაკვირველია. ამ შედარებით იმას არ დასკვნის რომ, ვითომც, მე მჭონდეს სასუში ყოფიანის არითმეტიკის დამტკიცება. სრულიადაც არა. მე მრწამს და დიდს პატივს ვსდებ. იმ შრომას, რომელიც შემადგენელს გაუწევია; მე მხოლოდ მინდობდა ზანმეძარტა, რა თვალთ უნდა შევხედოთ ამ შრომას. პირ იქით, თუ გაკისხნებთ, რა გვარად შემუშავდა და რამდენი ხანა გამოაჩინა არითმეტიკის მეთოდამ, ყოფიანის შრომა თავის-თავს ეგულაზედ უწინ თითონ დაამტკიცებდა, უკეთუ იგი არ იქნებოდა შემდგარი იმ მეთოდზედ, რომელიც არის აღიარებული საუკეთესოდ, უკეთუ იგი აუტყვავდა გრუბეს და ეკტუშესკის გზას. დაუმატეთ ამას ისიც, რომ წიგნს ქართულა ფერ-ხორცი ამკეს, ესე იგი, არ ეტყობა ბრმა მიბაძვა, რომელიც ამ შემთხვევაში ძნელი სასცილებელი იყო და, თქვენ წარმოადგენთ, რა ფართო ადგილს დაიჭერს ეს წიგნი ჩვენს ღარბ სასკოლო ლიტერატურაში.

სოლო თუ არ დავივიწყებთ მთელს ისტორიას არითმეტიკის მეთოდისას, თუ მივიღებთ სასუში იმ მრავალ, ერთმეორის უმჯობეს სასულმძღვანელოებს. არითმეტიკისას, რომელნიც რუსულ ენაზე არსებობენ, არ შემოძლიან დავეთხნებოდხენს. ყოფიანს იმაში, რომ, ვითომც, რავი ქართულ ენაზე არ არსებობს წინამორბედი შრომა ძალიან ძნელი იყოს არითმეტიკის სასულმძღვანელოს შედგენა. მთელი სიმძნელი, თუ აუცილებლად ვინდათ იგი ჭბოვოთ, უნდა მდგომარეობდეს ტერმინოლოგიის შემუშავებაში ჩვენს ენაზე. რაიცა შეეხება მეთოდს, სისტემას, ფორმულების ახსნას — ამას ჩვენ ენაზედ წინამორბედი შრომა არ უნდა ჩვენში თავიდან სომ კერ დავა-

წიგნით სსჭმეს და ჯერ უსერიოს არ შეკადგენთ და მერე ხეი-
ანს, რადგან ამას თსოულთს ისტორიული ზრდა უოკულის
საგნისა. ეს შეუძლებელია. ჩვენ უნდა გადმოვიღოთ მზა-მზა-
რეულად ნაყოფი იმ ხისა, რომლის ზრდაში, ჩვენ იქნებ შრო-
მა არც კი მიგვიძღვის.

* * *

ზემოთ არა ერთხელ ვახსენეთ, რომ ჩვენი არითმეტიკა
გრუბეს მეთოდსზედ არის შემდგარი. აქ ამას მცირედი ახსენ-
ებურება. მეთოდურად, სწორედ რომ ვსთქვათ, მარტო
პირველი ნაწილია შემუშავებული. ესევე პირველი ნაწილი სჭო-
ბია ყველა დანარჩენს ოთხ ნაწილს. მეთოდურს ნაწილს (პირ-
ველს) წუნს ვერაში უზოვიდით, რომ ბ. ყიფიანის გრუბე-ეკტუშეკ-
სკის მეთოდი ბოლომდის სიმართლით გაუტარებინა. აქ ჭხუდავთ
თქვენ ერთს დიდს შეცდომას, რომელსაც უმჯობესად მალე უნ-
და გასწორება. ყიფიანის მეთოდსზედ ბავშვს არ ექმნება წარ-
მოდგენა რიცხვზედ, იგი არ გაიკლის პირველ თავს პირველის
ნაწილისას, იქამდის, სადაც იწყობა «შეკრება რიცხვებისა 1-
დამ 10-დინ.» მინამ კი სრული ათა «რიცხვის შესწავლა»
მიდის სარკვევების ახსნით. სარკვევები უნდა შეადგენდნენ «რი-
ცხვთა შესწავლის» გამოყენების საფასარს ცხოვრებაში და არა
საფუძველს. არითმეტიკის თვალთ რომ შევხედოთ, «3 საყენი»
ხომ რიცხვი არც კი არის. იგი არის განსაზღვრული სიგძე
და არა რიცხვი. რიცხვი არის მხოლოდ «3», როდესაც მითი
ვგულისხმობთ სამს ერთეულს ერთმანეთზედ მითვლილს. არით-
მეტიკის საფუძველსადაც გრუბეს და ეკტუშეკსკის აქვთ აღიარე-
ბული რიცხვი და არა სარკვევი, როგორც მოქცეულა ჩვენი
არითმეტიკის შემდგენელი.

მეორე უხერხულობაც იმავე გარემოების გამო წარმოდგება,
რომ პირველი 22 გვერდი მარტო სარკვევებით არის ავსილი.

უიკველთა, ეს სარკვევები თავის წილ სარგებლობას მოუტანენ ერძას, მაგრამ იგინი რომ რაიმე წესზედ უფილიყუნენ დალაგებულნი, მაგალითებრ: შეერთების სარკვევნი ერთად და სხვა ამ გვარად, უფრო სასარგებლონი იქმნებოდნენ. ერთი ნაკლულებანებაც. ამ ნაწილს აკლია სავარჯიშონი თვალთა და ხელთათვის, მაშინ, როდესაც ვიცით, რომ რაიმე საანგარიშო, შეგნებული სეპირად, უფრო სამუდამო კუთნილებად გარდაქცევა ერძისთვის, როცა იმასვე წერიტაც შეაგნებინებთ. მით უმეტეს ეს ადვილი იყო ყიფიანის ანთიმეტიკაში, სადაც ყოველი რიცხვის განსილვის შემდეგ, შეისწავლების იქვე მისი გამომხატველი ციფრაც. თორემ, სხვა რომ არა იყოს რა, გაუგებარა, — რისთვისა სწავლობენ ბავშვები ციფრებს, თუ კი ერთხელაც არ დაწერიებთ იმას, რასაც სარკვევებში ანგარიშობენ. ეს სჯამე მხოლოდ მე-23 გვერდზედ იწყოება.

ამით ვათავებთ ჩვენს შენიშვნებს პირველის ნაწილის შესახებ. ამას მხოლოდ ისღა უნდა დავსძინოთ, რომ ეს ნაკლულებანება, მცირედ მაინც შეგნებული მასწავლებელისაგან, ადვილი გასასწორებელია; ყოველ მასწავლებელს შეუძლიან გარდაიხედოს იმავე ბ. ყიფიანის წიგნის მე-23—35 ფურცლებზედ და ზოგიერთი საწერი სავარჯიშონი იქილამ გადაიტანოს თავში. ეს მცირედი — შედარებით — ნაკლულებანება არაფერია იმ დიდ დირსუბასთან, რომელიც ამ წიგნს ამშვენებს. ჩვენ ვამბობთ რომ, როგორც ეს ნაწილი, ისე მთელი წიგნი, სავსეა მშენიერი სარკვევებით. ეს მით უმეტეს სასიამოვნოა, რომ ამ მხრივ შემდეგნელს, მართლაც, არაერთადა წინამორბედი შრომა არა ჰქონდა, თუ სახეში არ მივიღებთ მასინჯის თარგმანს ებტუშეისკის სარკვევებისას დიდებულიძის მიერ...

ვისაც მარტო ქებისა და კარგი სიტყვის გაგონება უნდა ბ-ნი ყიფიანის არითმეტიკაზედ და არა მიუღგომელი სწამის ავ-კარგიანობაზედ, დანახვა მისი, როგორც ღირსებისა, ისე ნაკლუდეკანებათა, იმას ვთხოვ შეჩერდეს ამ სტრიქონებზედ და ქვევით ნულარ წაიკითხავს, რადგან, წინადავე ვეტყვი, სასამოვნოს ეელარას ჭზოვებს. მაგრამ სასაღხო მასწავლებელისთვის კი, რომელმაც დაიწყო ყიფიანის არითმეტიკის სმარება, ან ავირებს მის შემოღებას, აუცილებლად საჭირო იქმნება ბოლომდის ჩამოგვეყვს...

რაკი პირველ ნაწილს გასცდებით, თქვენ თვალ-საჩინოდ ჭხედავთ, რომ შემდგენელს სრულიად სახეში აღარ მიუღია არც სასაღხო სკოლის პროგრამა, არც გურსიას სივრცე, არც საზოგადოდ სასაღხო სკოლის დანიშნულება. მეორე ნაწილი-დამეკ იწყობა სრული გურსი სისტემატიური არითმეტიკისა ბოლომდის დამატებით მცირედ რამესი ასტრონომიიდანაც (მთვარის ანგარიში.) ამ გვარი სახელმძღვანელო, ძალიან კარგადან რომ იყოს იგი შედგენილი, უნდა დანიშნოს საშეალო სასწავლებელთათვის, რადგან იქ გადიან სრულს გურსს არითმეტიკისას. სასაღხო სკოლას უნდა შემუშავებული მეთოდიურად პროპედევტიული გურსი; ყოველივე, რაც მას დაემატება. მხოლოდ გაადიდებს წიგნს, ფასს დიდს დასდებს და სასაღხო სკოლა კი მას კერაში გამოიყენებს. სასაღხო სკოლის გურსი თვით პედაგოგის ქვეყანაში—გერმანიაში შემდეგადმ შესდგება: რიცხვთა შესწავლა ასამდის; ნუმერაციის ყოველი რიცხვისა და ოთხი არითმეტიკული მოქმედება სრულ რიცხვებზედ, ოთხივე მოქმედება სახელ-დებულ რიცხვებზედ და მარტივი დანაწევრები პირველი ასი რიცხვის სიერაში. სასაღხო სკოლა რუსეთშიანც და ჩვენშიანც (მით უმეტეს) ათასი გაჭირებუ-

ლი მდგომარეობის გამო ამსახტ ვერ ასწრობს. მაშასადამე არც ერთი სახალხო სკოლისათვის საჭირო არ იყო «ათწილადი ნაწიკრები», «შეფარდება», «პროპორცია», «სამს პირობაზედ დამოკიდებული კანონი», «შეუწყვეტელი ნაწიკვარი», «შერთული (ერთული?) პროცენტები» და სხვა-და-სხვა, რომელნიც შემდგენელს ჩაურთავს თავის არითმეტიკაში. ყველა ამ მასალამ წიგნის ფასი ოთხ აბაზად გასადა (წიგნი ისე გრცელთა, რომ ამ ფასზე მეტადაც ჭლინს, მაგრამ სახალხო სკოლისათვის კი ძნელი სახმარებელია ამ ფასის წიგნი), მაშინ რომელსაც შემდგენელი რომ დაკმაყოფილებულიყო მართო სახალხო სკოლის გურსით (რაკი იმისთვის ნიშნავდა), იგი ბეჭობეჭობი ორი აბაზი ღირებულყოფი.

წარმოიდგინეთ, ამ მოსაზრების წინააღმდეგ ჩვენთვის უთქვამთ: «ყოფიანისა დიდი მადლობელი უნდა იყვნეთ მართო მისთვის, რომ მან შეგვიდგინა არითმეტიკა ქართულ ენაზედაო». ძალიან კარგი, მაგრამ აქ სახალხო სკოლა არათვერ შუაშია.

მანც-და-მანც, თუ არ დაგიშლიათ, შეეხედოთ ბ.ნი. ყოფიანის «არითმეტიკას», რომორც სისტემატიურ ამ საგნის სახელმძღვანელოს, იმის მიუხედავად, თუ ვისთვის და რისთვის არის იგი დანიშნული.

რას მოსთხოვთ თქვენ სისტემატიურ არითმეტიკის სახელმძღვანელოს, თუნდ იგი უუხეიროთაგანიც იყოს. თქვენც, მეც, ყველა უპირველესად მოითხოვს, რომ სახელმძღვანელომ ცხადად განმარტოს ყოველი არითმეტიკული მოქმედება, რომ ყოველი კანონი გამომდინარეობდეს მტკიცე და თავა-სახინო საბუთებიდან; არითმეტიკა ერთად ერთი საგნის საზოგადო სწავლის გურსში, სადაც ყოველი შემდეგი ნაბიჯი გაზომილია,

განხეულია, მოსაზრებულია და შედეგი ისე ცხადია რომელიმე მოქმედებისა, რომ ეჭვის შეტანა შეუძლებელი ხდება. აქ არის მათემატიკის დიდი, აღმზრდელი მნიშვნელობა. იგი ოკით აკონიდაძვე ასწავლის ბავშვს სისტემატურ ფორმულას აზროვნობას, რომელიც შემდეგში ისეთი საჭიროა.

სასულმძღვანელო, რომელიც უსობს ანთიმეტრიკას ამ დიდ მნიშვნელობას და გადაატყვეს დოკმატიურ საგნად, საცა, ყოვლად განუძარტებლად და აუხსნელად, ერთი კანონი მისდევს მეორეს და აზრად აქვთ შესწავლონ ანთიმეტრიკული მასალა რწმუნებით და აკტორიტეტულის სიტყვით, ჩემის აზრით, საჩვენებლობას ვერ მოიტანს. ასეთს სწავლას ამ ცხოველის საგნისას შეუსწავლელობა ათასჯერ სჯობია. გადასინჯვით სულ უხეირო რუსული სახელმძღვანელოები, თუ ან ერთი ნახოთ ამ გვარი. იქ ყველა ახსნას და განმარტებას ატყვეს ყურადღებებს, ხოლო, რასაკვირველია, ერთნი ახერხებენ ამას მეტის ოსტატობით, მეორენი ნაკლებით.

მოგვეყვას მაგალითები: მეორე ნაწილი. შეკრება (გვ. 93).

მაგრამ, როდესაც დაგვეჭირდება მრავალი რიცხვის შეკრება, რომელთა გამოცნობა გონებას გაუჭირდება, მაშინ, რასაკვირველია, წერით ძლიერ ადვილად შეგვიძლიან ახსნა; ვსთქვათ, გვინდა შევიტყოთ რამდენი იქმნება $245 + 183 + 292 =$; $136 + 292 + 443 + 151 =$. ამ შემთხვევაში ვმოქმედობთ ასე, რომა ყოველ ხსენებულს რიცხვსა მოუწერთ ერთი-ერთმანეთს ქვეშა: ათიანები ათიანების ქვეშა და ასიანები ასიანების ქვეშა; შემდგომ გაუსვამთ ქვეშ დაწვენილს ხაზსა და შევკრებავთ ჯერეთ ერთიანებსა, მერე ათიანებსა და შემდეგ ასიანებსა.

ტყუილად მოსძებნით მის ახსნას, თუ რად ვმოქმედობთ ასე, და არა სხვა გვარად. ამ გვარადვე ისწავლების გამოარტყვა. მაგრამ აქ კიდევ ერთი სხვა რამ არის შესანიშნავი: მოწაფე

დაერწმუნა ოსტატს, რომ გამოირიცხაშინაც მცირე რიცხვი უნდა დაიწეროს უდიდესის ქვეშ და მერე გამოირიცხოს. 840-დამ ბ-ნი ყიფიანი რიცხავს 550-სა და ამბობს:

«ნულიდგან ნული იქნება ნული, 4-დგან 5 არ გამოირიცხება, ამისათვის 800-დგან ვისესხებთ (რომ არ გასესხოთ? სესხება ხომ ნება-ყოფილობაზეა) ერთს ათიანსა (აქ ალბად კორრექტურული შეცდომაა. უნდა იყოს «ერთ ასიანსა») და მიემატებთ ოთხსა და შეიქმნება 14. გამოვაკლოთ 5, იქნება 9, რომელსაც ვწერთ 5-ს ქვეშ».

აქ რამდენიც სიტყვაა, იმდენი შეცდომაა. უნდა თქმულიყო ასე: 8 ასიანიდამ ავიღოთ ერთი ასი, დავახ-ურდავოთ ათიანებად, 1-ლი ასიანი შეიტავს 10-ს ასიანს და ჩვენა გვაქვს 4 ათიანი, შეკვიდრება 14 ათიანი (და არა 14). 14 ათიანიდამ რომ გამოკრიცხოთ 5-თი ათიანი, დარჩება 9 ათიანი (და არა ცხრა). ამ ცხრა ათიანს ვსწერთ ათიანების ალაგას, ესე იგი მორეე ალაგზედ. აი ამას გაიგებს ოსტატიც და შავიარდიც.

ახლა გამჩაულებია.

55
× 11
55
55
605

ამას ბ-ნი ყიფიანი ასე უხსნის შავიარდს:

«1-ფერ 5 იქნება 5 და 1-ფერ 5 (რის ხუთი? ეს არის ხუთი ათეული და უნდა ითქვას 1-ფერ 5 ათეული.) იქნება 5. 1-ფერ 5=5 და 1-ფერაც 5=5.»

გამოვიდა, ბატონო, ოთხჯერ 5=20 და არა 605. ჩვენში ას გამოუცდელ მასწავლებლებზედ ერთი დახელოვნებული ძლივს მოვა და ძალიან ადვილად შეიძლება ამისთანა განუ-

მარტებელმა ბასმა აჩიოს, როგორც ასტატი და მოწაფენი, ისე თვით სწავლებს და მისი წესიც.

ასეთს წესზეკვას დაწერილი «განყოფანს». ახლა «რიცხვო განყოფილება» (признаки дѣлимости).

«რიცხვი 3 განყოფის უნაკლებად ისეთს რიცხვს... და სხვა» წესია დასახლებული და არ კი იხსენება, საიდან სწარმოობს ასეთი წესი, რა დაკვირვებას გამოჰყავს იგი. აგრეთვე არ არის ახსნილი, რად იყოფება უოკელი რიცხვი 5, თუ იგი დაბოლოვდება ნულთ. ერთის სიტყვით, არც ამ მუხლში იხსენება რამე. დავევთ ქვევით. 3 ჩუჩხელას (ეს სიტყვა ძალიან სმი-რად იმპარება) ბ-ნი ყიფიანს სახელ-წოდებულ რიცხვად მიაჩნია, როდესაც არითმეტიკა სახელ-წოდებულ (именованная) რიცხვებად სთვლის იმათ, რომელთაც უზით სახელი რომელიმე წონისა, ან ზომისა. მაგალითებრ, 5 საყენი სახელ-წოდებული რიცხვია და 5 თავი ნიორი კი არა, არითმეტიკის შეხედულ-ობით.

ნაწილი მესამე. ნაწევარი. ნაწევართა შეკრებისათვის.

«პირველად უნდა აღმნიშვნელს დახედო. თუ შესაკრებ ნაწევარს ერთ ნაირი აღმნიშვნელი აქვს, მაშინ მხოლოდ მრიცხველები უნდა შეკრებო და აღმნიშვნელი უნდა მიუწერო უცვალვლად».

შემდეგ მაგალითები და სარკვევები მოსდევს. რად უნდა მოვიქცეთ ასე და არა სხვა გვარად—ამის პასუხს ნუ ელოდებით.

რომ შვითხველი არ შევარდნით, აღარ ამოვწერთ ნი-მუშებს ბ-ნი ყიფიანის არითმეტიკიდან; ამ გვარ ვარჯიშობას ბოლო არ ექნებოდა. ვატივით მხოლოდ, რომ ვისაც ქსურს, ზემო-ნახევრებ გარდა, სხვა ნაკლებკვანებისა შენიშნოს, გადა-

შალოს თვით წიგნი, დაიწყოს მეორე ნაწილიდამ და ჩაჭყვეს ბოლომდის. უოკელ ფურცელზედ საკმაოდ ჭბოკებს ჩვენის აზრის დასამტკიცებელ საბუთებს. გასინჯეთ, მაგალითებრ, «ჩვეულებითი ნაწეკრის გარდაჭტეკვა ათწილად ნაწეკრებად», «დამოკიდებულ ნაწეკრები», «პრეპრატია» და სხვა.

დასასრულ, ერთი გარემოებაც. 452 გვერდიან წიგნში, სადაც «ნაწილები», პარაგრაფები, თავები ერთმანეთში არეულა, და, რამე აღვილის პოვნა რომ გინდოდეთ, მთელი საათი უნდა ეძებოთ, საჩრევი არ მოიპოვება.

მის. ნასიძე.

მ ა რ თ ე ლ ი

ძველებური საერო გართობა-ასპარეზობანი

თითოეული ჩვენგანი ცალკე და ყველანი ერთად ვალდებულნი ვართ ხელი შევეწყოთ ჩვენის ხალხის ყოფაცხოვრების ყოველ-მხრივ შესწავლას. როგორც კერძოდ ცალკე პირის, ისე საზოგადოდ მთელის ერის სიფხიზლისა და საღიანობისათვის პირველი ადგილი უჭირავს სხეულის ვარჯიშობას, სხეულის მოძრაობას, მაშასადამე გართობასა და თამაშობასაც. ამისათვის საჭიროა გავიცნოთ ძველებური გართობა-ასპარეზობანი, რომ ზოგიერთი მათგანი კვალად აღდგენილ იქმნას. ასე რომ, ძველებურ გართობათა გაცნობას ჩვენთვის ამ შემთხვევაში უფრო პრაქტიკული მნიშვნელობა ექმნება, ვიდრე საზოგადო ისტორიული.

შეთვრამეტე საუკუნეში, ერეკლე II დროს, თვით ერეკლეს ბრძანებით გადაკარდა რამდენიმე გართობა-თამაშობანი სსკათა შორის ყაზახსი.

ყ ა ბ ა ნ ი. აი რასა სწერს ზღ. იოსელიანი ყაზახის შესახებ: «ქალაქის ზღუდეთა ჩრდილოთ, მეფის აესეს სსახლის პირდაპირ, იყო ჭიშპოდრომი, ესე იგი საცხენოსნო საბრძოლი, სადაც იმართებოდა აგრეთვე სსვა-და-სსვა სსახლხო თამაშობანი და სამხედრო ვარჯიშობანი. ძველად ამ ადგილს ერქვა ასპარეზი, ე. ი. საეროჯიშო ადგილი. შემდეგ დაარქვეს ყაზახი, რომელიც სპარსული სიტყვაა და ნიშნავს ანძას. ამ ანძის ზე-

ვით თავზე სდებდნენ სოღმე საჩუქარს. ეს საჩუქარი იმას სკდებოდა, ვინც აღნიშნულ ნიშანს მოარტყამდა. ¹⁾ ერთი ამ გვარი ანძა ხსენებულ სასსპარეზო გაშლილ მოედნის თავში იყო და მეორე — ბოლოში. ანძებზე ანუ თაღარებზე საუკეთესო მკერდებისთვის დასვაძენ სოღმე ვეცხლის და რქოს თასებს. ამავე მოედანზე იმართებოდა ბურთაობა, მარულა და სხვა სამსედრო ვარჯიშობანი. ეს მოედანი სიგრძით იყო 250 და სიგანით 120 საყ.. 1820 წლიდან ამ მოედნის ნახევარი მოაშენეს კერძო და სასულდმოლო სასლებით. დანარჩენ ნაწილს დაერქვა ალექსანდრეს მოედანი. ²⁾ როგორც ვიცით, რაც თავისუფალი ადგილი დარჩა უწინდელ სასსპარეზო მოედანზე კავკასიის მთავარ-იმართებულმა, თ. ბარიატინსკიმ, გააშენებია ბაღათ. ეს არის ახლანდელი ალექსანდრეს ბაღი თბილისის შუა ქალაქში, საკუთრივ მისი ქვედა ნახევარი.

ჩვენი ჩინებული პოეტი, გრ. ორბელიანი ამბობს: აყაბასის თავსა და ბოლოს იდგნენ ორნი ქვანი, რომელთა შუადგ დასმადნენ თასსა და ესროდნენ ჯირითს, და ვინც მოარტყამდა, თასი იმისი იყო ჯილდოდ გამარჯვებულსა. ³⁾ ჩვენ არ ვიცით, ვის დაუუჭერათ: სამიზნო თასებს ქვებზე დასმიდენ, როგორც გრ. ორბელიანი ამბობს, თუ აგურისაგან განგებ აშენებულ ანძებზე, როგორც პლატონ იოსელიანი სწერს. წარსულის წლის გაზეთ «კავკასში» (№ 173 და 174) ქართველების ძველ გართობათა აშუქრელა ამბობს: ერთი ამ აგურის თა-

¹⁾ ანძა ანუ თაღარი იყო აშენებული აგურისაგან.

²⁾ იხ. პლ. იოსელიანის «Описание древностей города Тифлиса» გვ. 266.

³⁾ იხ. მისი ლექსები, გამოც. 1880 წ., გვ. 15. პენიზ. 1.

ღაბთაგანის ნაშთი კიდევ სჩანდა ამ საუკუნის დამდეგს. თუ ეს მართლაცა, იმ შემთხვევაში ჰლ. იოსელიანს უნდა დაკეთანხმეთ.

თასები სადაც უნდა მდგარიყვენ, მანცა-და-მანც საჭირო არ არის ვიცოდეთ, მაგრამ ეს კი დაწმუნებით ვიცით, რომ უბახსზე ჯირითის და თასების სრლას მშვენიერ სურათს წარმოადგენდა. გარდაიკითხეთ ეს მშვენიერი სტრიქონები, რომლებშიაც ისეთის გულის ძვერით და აღტაცებით გვიხატავს პოეტი საზოგადოდ ცხენზე ვარჯიშობას და განსაკუთრებით ყაბახის სრლას. პოეტი მიმართავს თავის იარაღს და ნატრულად:

ავისმენდე: თუ ვით, დღესასწაულსა,
შექცევით, ღვინით, მოწოდებულნი,
ჭახუგ-მხედარნი უბახსა ვრცელსა,
ვითა საომრად მომზადებულნი,
ვით ალგა რგულნი ცხენზე უძრავად,
მოჭკრიან ესრედ, ვითა ნიავი.
ჭკრეს ნაღარასა—განიუყუნ რადა:
აჰა, საამო სჩანს სანახავი!

ცხენთა თქრიალი, შუბთა ტრიალი, ჯირითთ სრიალი, უერთ-
მაჟთ ბრიალი,
უხანგთა ცემა, ცხენითგან ხტომა, კვალად ზესტომა და ხმაღთ
კრიალი!...

ჩაიკითხეთ ცოტა კიდევ ქვემოთ და გაიკებთ, თუ რა-
გორ ხელ-მარჯვე სრლას ეჩუოდენ ამ ვარჯიშობებში ქარ-
თველები:

აზოგი არწივსა,
ზეცას მიფინავსა,

ისრითა მკვეთრით განუზობს გულსა,
 ჯირითი ზოგის
 ზუსუნით მოჭჭრის—

და მოხვდა ქვასე თასს ნიშნად დგომულსა.»

მეფე თეიმურაზი სწერს თავის ლექსებში ქართველების
 სხვა-და-სხვა ჩვეულებათა და გართობათა შესახებ. სხვათა შორის
 თეიმურაზი უბახსნად გვიხატავს შემდეგს ლექსში:

«როდის იქნების ქორწილი, ან სხვა დღეობა კარგო,
 უბახსნედ ოქროს გაშლს შესძენ, ძვირფასის იყოს კარგო.
 ძვირად დაკავშმულს ცხენს ისხდენ, ზედ არ ეკიდოს ბარგო,
 ჭკურტაკიანთა⁴⁾ ვაჟთა თქვან: «სროლასში, მკლავო, მარგო!»

«ცხენს ისხდენ კარგსა დაკავშმულს, რახტითა, უნაგრითაო,
 მძიმეს ნაკერით ორთუქით⁵⁾; ბუშტით და უუთაზითაო,⁶⁾
 ვაჟ-კატთა ეცვასთ კურტაკი ბრტყელისა ზორტებითაო:

ღ დაუწუნ სროლას უბახსნა მათ ცხენის ჭენებითაო.

«ასე უნდა მას დღეს კაცმან ამ გზით სროლას ეცადოსა,
 მკლავზე მშვილდი შემოიტყვას, წელს უოდალი⁷⁾ გაიჭოსა,
 ცხენი შეძრას, პირველ მშვილდსა სელთ თუშრი⁸⁾ მან უყოსა,
 ჭ მერმე უოდალს სელი მიჭყოს, კილოს მაგრად დაზიდოსა.

«უნდა მშვილდი დაზეული ცოტა ხანი გაატაროს,
 ჩქარად მიდგეს უბახსნედა, ცხენი აღარ დააზაროს,
 უბახსს მუხლი დააცილოს, მასინ უნდა გარდესაროს,
 ჭ ესროლოს,—თუ ჩამოაგდოს, თავის გული გაახაროს.

4) მეომრის წელ-ზევითა საცმელი.

5) ორთუქი ანუ ორთუკი—თაქალთო, უნაგირის ქვეშ საფარი.

6) უუთაზი—აბრეშუმის ქსოვილი.

7) უოდალი—ისარი.

8) თუშრი—მზგავსი.

«ასე უთქვამსთ, მისკლას სჯობსო უფრო ჩამოგდებისაგან. თუ ორივე სჭირს, ხომ ისი სჯობს, უფრო იქოს ბეჭისაგან. სანამდის არ ჩამოაგდონ, არ მოეშენენ სროლისაგან.

ღ მას დღეს ღმერთი ვისაც მისცემს, მოხვდეს მისის სეღისაგან.

«ვინც ჩამოაგდებს ოქროს ვაშლს, მართმევეს მეფეს წინადა: თიცხლავ ჩანცმევეს საღათსა თავიდამ თვესამდინადა». 9)

თეიმურაზის აწერილობა, რომელიც ვხედავთ, დაწერილია ბით გეოსტრავს ყაბახის სროლას. გარეგანი აწერილობის გარდა აქ სასლს იმას ეტყობულობთ, რომ სანიშნოდ დასმულს თასს ესროდენ ხოლმე ცხენის ჭენებით: მოიგდებდენ გაჭენებულ ცხენს და შორო-ახლოდამ ესროდენ ისარს. თეიმურაზ ბატონიშვილის სიტყვები:

«ასე უთქვამსთ, მისკლას სჯობსო უფრო ჩამოგდებისაგან. თუ ორივე სჭირს, ხომ ისი სჯობს, უფრო იქოს ბეჭისაგან»,

ეს სიტყვები, მე მგონია, იმას ნიშნავენ, რომ თასის სროლას ორ-ნაირი უფთილა: ერთი—გაჭენებულ ცხენის მიგდება ყაბახსუდ და ისე სროლა. ამ შემთხვევაში ისრის სროლა მოგვავტნებს ჯირითის სროლას. მეორე—აღბად ცხენის, გაუჭენებლად, ნახვენებ მანძილზე დადებოდენ და ესროდენ ყაბახსუდ დასმულ თასს.

თეიმურაზი სხვების წინააღმდეგ ამბობს, რომ ყაბახსუდ დასკამდენ ოქროს ვაშლსაო და თასს ვი სრულად არ ახსენებს. თეიმურაზივე ამბობს, რომ ოქროს ვაშლის ჩამოგდებელი მისრე საჩუქრად მიიღებდა მეფისაგან საღათსაო. სხვები ვი (მაგ. გრიგოლ ორბელიანი) აჩვენებენ, რომ ვინც თასს მოართუამდა, საჩუქრად იმ თასსვე მიიღებდაო. თეიმურაზის ზო-

9) იხ. ლექსი თეიმურაზისაგან თქმული, 1852 წ. «ცისკარში» № № 6 და 7.

გიერთ ჩვენებს ან კთანსმებს აგრეთვე არც ვახუშტი. ეს უკანასკნელი სწერს, რომ უბახობა ჩვეულებად ქქონდათ ქართველებს აღდგომა დღესათ. დანარჩენს კი გვაჩვენებს სხვების თანახმად, გარდა თეიმურაზ მეფისა. აი თვით ვახუშტის სიტყვები:

«ხოლო აღდგომის წესი იყო ადრე ნათლებისად წირვა, და შედგომად წირვისა მცირედითა სანოკავითა ხორცთათა აღიხსნიდიან პირთა მეფე და დიდებულნი. შედგომად გამოვიდის მეფე და ყოველნი წარჩინებულნი და მცირებულნი ასპარეზსა ზედა და დასკიან სამეფო თასი ოქროსა ანუ ვერცხლისა უბახსა ზედა და უწყიან სროლას მას თასსა. ისარნი მოყმეთა და ჭახუტთა, და რომელი ჩამოაგდის ისრითა, მას მისცაინთასი იგი.»¹⁰⁾

აქა, აკერ მკლავმარჯვე ჭახუტა ცხენი შეათამაშა. ჭახუტი შეენის ცხენზედ, «კით აღვა რგული». მშვილდ-ისარი მოიმიგრეს, ცხენს ქუსლი ჰქრა და ფეხმარდი ცხენიც ტყეისასავით გაკარდა. ჭახუტმა ერთი ძამცტურად დაჭკიუნა და უბახსაყენ ნიავსავით მიჭქროლავს. აი, ერთის თვალის დახამსამებაში, იგი კიდევ დაუბირდაზირდა უბახს. წამს მარდად გადიხარა წელში და მშვილდს მაგრად მოზიდა. ისრის გაშვება და თასის ძიკს წამოხვლა ერთი შეიქმნა. ურიცხვმა მაყურებელმა ხალხმა ერთხმად იგრიალა და ყიყინისა და «ბარაქალას» ძახლის ხმა გრგვიანით გადსმა ჰქარში. ხალხი შეინძრეს. ბეკრმა მოისრე ყმაწვილებმა ჩაღუნეს თავი. ბედნიურ გამარჯვებულ ჭახუტს კი სრული მხიარულება უბრწყინავს სახეზე: მას სკდა ოქროს თასი, მეფის საჩუქარი და ყურადღება მეფისა და მთელის მაყურებელის საზოგადოებისა.

¹⁰⁾ იხ. ვახუშტის გეოგრაფ. აღწერილობა საქართველოსათვის, გვ. 32—34: «აღდგომისათვის.»

ბურთაობა. ამით თავდებოდა უბასობა. ამას მამინეკე
მოაყოფებდეს ბურთაობასა. აი თეიმურაზი როგორ აგვიწერს.
ამ გართობას:

აღამზადებენ საბურთლად ვაჟ-ვატებს ჩოგანითანადა,
ღ ცხენს კაცსა შეადარებენ წილისა მოღებითადა.

როგორ განყოფენ, თვითონ მხარს თორმეტს იქმოდენ ვატებსა-
მობურთლად კაცის თავზედა მას დღეს მისცემენ ფარებსა,
ზედ გარდაშლიან ფერადსა იქით და აქეთ მაყებსა ¹¹).

ღ მათთვის სასმელად შარბათსა თუღუნით დასდგომენ სავსესა.

ამობურთლებს ბურთი შეუგდონ შუაზედ მოედანსაო,
იწუნ მოჭირვით ბურთობა, ცდილობდენ გარდახრასაო,
ზოგი სცემს შიგნით და ზოგი ნაპირს უბრუნდეს გზასაო:

ღ გამოვარდეს გარს ბურთი, ეცადოს მოტაცნასაო.

ამაშინ გამოჩნდეს, ვინც იუოს მაყამდე ბურთის წამლები,

ეცადოს დაბრუნებასა სხვა კაცი ხელის დამლები,

ხელუკუღმართა შემოჭკრას მალად თავის სავლები,

ღ რა დაუბრუნოს მას ბურთი, იჭების გულის სავლები;

ვინცა იცის კარგად ტაცნა, ცხენის უელს არ აცილოსა.

სე უნდა გარდესნაროს—თავი აღარ აიღოსა,

ბურთი ჩოგნისა ცემითა მაყამდინა წაიღოსა,

და ხელ-გარდაყოფით შემოკვრას ზნეობაში ჩაიგდოსა. »

თეიმურაზი განაგრძობს შემდეგ:

«გამოჩნდეს სადავის ცოდნა ჯრასა ¹²) და ბურთობაშია.

ვინცა ამ რიგად იბურთებს, იჭების ამსანაგშია.

რომელიც იქით და აქეთ განაძვრენს ბურთს მაყაშია... »

ღ ჯობნა ეს არის—განკვეთნ ფარებსა აღებაშია.

11) მაყე—სვეტს ერქვა, რომელიც იღვა მოასპარეზეთათვის და სასვენებლად დანიშნულ ადგილს.

12) ჯრა—ჯარი, ჯგუფი, ვიწროობა.

«აიღონ თვითონ თვითონი, ამხანაგს ვინც აჯობოს.»

ცხენს აჭენებდენ, იძისდენ: მჯობი ვარ ამხანაგისო!

ჩვენ შევიქნებით წითლისა ფარხით შემხვევი ჩოგნისო!»

ვასუშტიც მოგვეთხრობს ამ თამაშობაზე, ესე იგი, ყაბახობის შემდეგ ბურთაობაზე. ის გვიჩვენებს, თუ როგორი ჩვეულება ჰქონდათ ქართველებს ამ ბურთაობის შემდეგ. «შემდგომად ამისა (ე, ი. ყაბახობისა)—ამბობს ვასუშტი—შექქმნიან ბურთობა, და რომელმან მხარემან აჯობოს, იყო მხარე-თაღარხნი სამეფონი, და მისცან მათ თვითონთა თვითონ (ეგრეთვე ქორწილისა და გამორჩენებისა დღესა შინა ყვიან ესე ასპარეზისა რედა). მეტე შემოვიდინ მეფისათანა და შექმნიან ნადიმნი და ჰურობანი დიდნი, მგოსან სახიობითა,¹³⁾ არამედ ქათალი-კოზნი და ეპისკოპოსნი ვიდრემდის იყენენ მუნ, არა იყო მწყობრთა ძალთა ცემანი, არამედ გალობანი. სოლო შემდგომად წარსვლისა შათისა იყო მგოსანთა, მომღერალთა და ყოველთა სახიობათა ცემანი.»¹⁴⁾

განავარდობ მეც თეიმურაზის სიტყვებით:

«ეს კი გათავდეს, სხვა რიგი ვსთქვა ბურთის თამაშობისო.» და მოვიყვანთ იმას, რასაც თეიმურაზი სწერს. თეიმურაზი ამ ვარტობას უძახის რადრაბაგანს.

რადრაბაგანი. აი თვით თეიმურაზის აწერილობა:

«ეთთი ათის სივა იურთობა, რადრაბაგანს უძახიან.

ვადრთის ბურთის უფრო ესე, ზნეობაში ჩაავდიან.

¹³⁾ მგოსანი — დამკვრელი, მემუსიკე; სახიობა — სიმღერა, საკრავთა უკბილი ხმა, მომღერალთა დასი, საზანდარნი.

¹⁴⁾ ვასუშტის «გეოგრაფ. აღწერა საქართველოსი» გვ. 32—34. «აღდგომისათვის».

ბევრს ვი აჩხ, სამს-ათსს კარგესა მეუერთაღსა შეიდრისან,
ღ ოთხისათვის სათამაშოდ ბურთი მიწას გაავდიან.
«ის აჩის, ვინც რომ ცხენს მაჯეთ ბურთი აიღოს ჩოგნითა,
უნდა შეიგდოს მან მაღლა ცხენისა თამაშობითა.
რომ ჩამოვიდეს, სულთიცხად მიუხდეს კაის ცოდნითა,
ღ რა ბურთი შესტეს, შემოჭკრეს ხელოადათ¹⁵⁾ მაღლა ტყუარ-
ციათა.

აბურთი შეიგდოს, ეჭადოს მერმე ფეშრების ქსნასადა,
სანამ ჩამოვს, დასწრებს ჩოგნისა შეგდებსადა.

ჩოგნისა ქათალმალოყი¹⁶⁾ კვრამდინა დასწრავსადა.

ღ ის ჩამოვიდა სამჯერა ზედი-ზედ თუცა კრავსადა.

«აჩი რადათა, მესამედ უნდათ წინ ამოკვრანო,
უნდა დასწრას ამოკვრას ქიჩილოვიას¹⁷⁾ ქნანო.

ესეები ჭქნას, შესძახოს ჭე ჭეეეას სძანო.

ღ დასრულდა ეს, სომ დრო აჩის აწ სსვის ზნეობის თქმანო.»

მაგრამ, მინამ სსვა ზნეობაზე თუ თამაშობაზე დავიწეებ.
დეთ ლაპარაკს, ჯერ ცოტათი შეკჩერდეთ იმ ბურთობაზე,
რომელიც ესლა მოვიხსენეთ.

თეიმურაზი ამ ბურთობას ეძახის რადრაბაგანს. რო-
გორც აწერაღობიდამ სჩანს, ეს ის თამაშობაა, რომელსაც
ბერძენოვი და სსკები აჩქმევენ ჩოგანს.

მოგზაურნი ფრანციელი შარდენი იყო საქართველოში მე-

15) რადი—მრუდე.

16) ქათალმალოყი -- ჩოგნის ზეგით ავდებსან და ტრიალ-ტრია-
ლით წამოსვლას უნდა ნიშნავდეს.

17) ქიჩილოვია: ს. ს. ორბელიანს აქვს ქიჩილორია, — ჩოგნის
შებრუნება.

17 სუნიუნეში (დაახლ. 1670 წ.) და იმას მოჭყყავს კათო-
ლიკე ბერის ლამბერტის¹⁹⁾ აწერილობა ამ თამაშობისა. აქედან
სჩანს, რომ ჩოგანის ბურთაობის დროს ცხენოსნები დაემწკრი-
ვებოდნენ. ერთი მათგანი, რომელიც კიდეში იდგა, აკედებდა
ბურთსა და მისი შესობელი ცდილობდა მოეკრეტა ბურთისთვის
ჯოხი (ჩოგანი). ის ცხენოსანი, რომელსაც უჭანასკნელად
ხედებოდა ბურთი, ღებოდა სოლმე პირველ ადგილას და იწყებ-
და თამაშს.²⁰⁾

ახლა კი გავიმეორეთ თეიმურაზის სიტყვები:

«დასრულდა ეს, ხომ დრო არის აწ სხვის ზნეობის თქმა-
ნიო?»

აშთაშავი. ასე აშობს თეიმურაზი და აქვე მოჭყყავს
ერთი ცხენოსანთ თამაშობა, რომელსაც ის აშთაშავს ეძახის:
«ერთთა კარგი ზნეობა, სრულა ესთქვა აშთაშავისა.
პატარა დასვან ნიშანი ქალაქდის ანუ რაჯისა.

«როგორც უახსსე მოსკლას არს, მასხუდაც ისრე არისა:
დაზვეით მივა ცხენთიცხად, ხელმობრუნებით ესკრისა.»

აქვე თეიმურაზი აგვიწერს ერთს ცხენოსანთ თამაშობას,
რომლის აწერილობა სხვაგან არსად მინახავს, აი როგორ თა-
მაშობას გვიხატავს თეიმურაზი:

ცხენების ჭენება. ასხვა გითხრა კიდეუ, მოედანს ცხენს
როგორ გააჭენებენ.

არს კაცს ცხენიანს ერთს იქით, ერთს აქედ დაყენებენ,

¹⁹⁾ ლამბერტი იყო მისიონერად სამეგრელოში შარდენის დროს-
ვე და ეს თამაშობაც სამეგრელოში უნახავს.

²⁰⁾ „Кавказъ“ 1868 г. «Италянцы на Кавказѣ» Ге-
оргія Казбека, № № 72, 73, 78.

შუაზედ გზას აგდებენ, კაცს ასე გააჟოებენ, --
 დ დასძვრენ ცხენსა, ჰკვრენ მათრახსა, ჯერ თავს არ დაანებებენ.
 აზირველ თავის შანახვითა ცხენი უორთ მიჭყვანდეს,
 რა მოვიდეს კარის ახლოს, იქ მათრახი კიდევ ჰკრესა,
 გასარბენლად კარზედ ფიცხად ცხენს დაყურის სადავეს,
 დ შესამეს ჰკრავს, კიდევ ახუკს რა რომ კაცსა გასცილდეს. »

* *

ჯირითი. საცხენოსნო ვართობათა შორის კიდევ დაგვრჩნა
 ასაწილად ერთი, რომელსაც ახლაც ჯირითობას ვეძახით. თუთხმეტი
 ან ოცი წელი იქნება, რაც ეს ვართობა გადაკარდა თბილისში. სოფ-
 ლებში კი ახლაც არის, უფრო სოფელის დღეობებში, ქორწილში
 და ხატობაში... თბილისში ჯირითობა იმართებოდა ამაღლებს
(თელეთობას?), ქალაქის სამხრეთ კარების გარედ, ორთაჭაღბს
გზაზე. ჯირითობა იმართებოდა ამაღლების შემდეგ ვიწველ
 ხუთშაბათს, წმ. დავითის ეკლესიის დღესასწაულს ანუ მთა-
 წმინდობას, იქ სადაც ესაა გალაჯინის პრესპექტია. ხანდის-
 ხან ჯირითს მართავდენ თბილისში აგრეთვე აღდგომის სწორს,
 ახალ-კვირას ანუ კვირაცხროვლობას. სასსპარეზო ადგილად მი-
 ჩენილი იყო უახასადი მოედანი. მოხსენებულ დღეობაში აქ შე-
 იყრიდა თავს ქართველი ახალ-გაზდობა ქართლიდან და კახეთიდან.
 იმათ ეცვათ ხაკერდის ქულაჯები და ისხდენ მდიდრულად მო-
 კაზმულ ცხენებზე. ამ ვართობაში აღებდენ მოხაწილეობას აგ-
 რეთვე მუსულმანის ბეგები და ჯალაღები ²¹⁾.

საქართველოში ჯირითობა გვინებ სრულებით გადა-
 ვარდა და არსად იცან. იმერეთში კი ახლაც შესედე-
 ბით ჯირითს, მაგრამ იქაც იშვიათად. ჯირითობა ხან-

21) „Кавказъ“ 1882 г., № № 173 и 174.

დისხან დიდ ჟარბანობაში იმართება იმერეთში, მხტრამ უფრო
კი სამეგრელოში.

ვსთქვამთ, დღეს რომელიმე სასახლსო დღეობას. კარგი სა-
დიდის შემდეგ მასპინძელი და მისი სტუმრები, ტკბილი ღვი-
ნით წარბ ვამართულნი და გამხარულულებანი მიისწრაფებიან
დანიშნულ მინდვრისაკენ, «ჯარში.» ჭაღი და კაცი, დიდი და
პატარა—უკვლანი მიდიან, ვინ «ჯარის» საცქერად და ვინ სა-
თამაშოდ, ისე რომ სახლში თითქმის მცველადაც არავენ რჩე-
ბა. უკვლა ახლო-მასლო სოფლებადამ გაუწყვეტლად მოდის
ხალსი გუნდ-გუნდად. ბევრი წილი ცხენოსნები არიან, უფრო
უბეტესი—ჭვეითნი. აგერ აქედამ ცხენებს მოასტუნებენ და მოს-
თამაშებენ, იქილამ მოღიღინებენ და მოიმღერებენ.

აი, ფართო გაშლილი მინდორი სრულად მოაფინა ქა-
ლით და კაცით. აგერ ჭხედან ოცს ორმოციოდე კაცს ფართო
წრე გაუკეთებიათ და თერსულს უკვლან: ჩაუჭიდნიათ ერთმა
ნეთისთვის სელება, უკვლან წრეს თვსების თამაშით ვარშემო,
სან მარცხნივ სან მარჯვნივ და მღერებენ საფერსულს სიმღერას
ორ-პირად. წრეს შიგნით, შუაში ჩამწყვდუელან პატარა ბიჭები
და ისინიც დასტიან და ჭვირიან. აგერ მრავალ-მტოვან ცაცხვის
ძირში მეორე უფრო დიდი და ფართო წრე. აქ უფრო ბევრი
ხალსია. ჭაღი და კაცი მჭიდროდ ვარს შემოარტყმია წრეს და
უკვლან ცდილობს წრეში ჩაიხედოს. ²²⁾ წრეში კი აი რა ამბა-
ვია. ერთი ჩასუქებული შავ-თვალა სოფლის გოგო ვარსუბუ-
ლი დაიარსა აგრილებს და სხვები ტაშს უკრავენ. ფართო წრე-

²²⁾ პატარა ბიჭები და გოგოებიც, სიმდაბლის გამო რომ ვერა-
ფერი დაუნახავთ, ცაცხვზე შეცვინულან და, შტოლებზე გადმოწოლილნი
ჩასცქერიან წრეს.

ში მშვენიერი ქალ-გაყი ლეკურს უვლან; მოლეკურე ვაყი შაკრდენსავით დასტქერის დარცსვენელ ქალს, თითქოს მოტაცებას უზიარებსო, როგორც მტრედს შაკრდენი.

ამ დროს შესხედეთ—ასალ-გაზდა მეგრელმა ცხენს უკან დაახვეინა, მერმე ჭკრა ქუსლები, მათრასიც ჭკარში გაატკატუნა და გაიგდო წინ ცხენი: ესე იგი გააკეთებდა ცხენს ავიშმინი. » მერმე დასწია მაგრად აღვირი. ცხენი აიფაღყა წინა ფეხებით და უკანათი სარვიით დაესო მიწაზე და მერმე ისეუზა და გარდასტა წინ. გააკეთებდა ეს მაღაყი (salto mortale) თუ არა, უმაწვილმა ერთხელ კიდევ გაატკატუნა მათრასი ჭკარში და გააგოგმანა თავისი ტან-მოარჩილი, მაგრამ ლამაზი ცხენი. ჩაუარა მეორე ასალ-გაზდა ცხენოსან მეგრელს და გამოიწვია ჯირითში; უკანასკნელი მხარულად გავიდა საჯირითოდ. ორთავემ გამოსტკრეს მოკლე ჯოხები (ჯირითები) და ზოგი წელში გაინტკვეს და ზოგი ხელში დაიტკრეს. მერმე ერთი ერთ მხარეს დადგა და მეორე—მეორე მხარეს, ასე რომ ოცი—ოც-და-ათი-ოდუ საყენი მანძილია მათ შორის. ჯერ მარტო ეს ორი გამოეთამაშენ ერთმანერთს და დაუწყეს ერთმანერთს ჯირითის სროლა. ამით მოემატენ კიდევ სხვა მეგრელები და ზოგი პირველისკენ გადგა და ზოგი მეორესკენ. გამძართა ნამდვილი ჯირითობა. აჭა, იქეთა მხრივად გამოაგოგა ცხენი ერთმა პირხმელმა მეგრელმა. ამას სახეზე და მთელს ტანის მოძრაობაში ეტყობა სიმარდე. გრძელი ჩოხის უკანა კალთა ბალიშზე შემოიკეტა უკან, და წინა კალთები ქამარში ჩაიტკვდა. შავი სამუგის მოსირმული საცკოთი უშვენებს წივსა და მუხლებს. შავი სამუგისავე მესტები ისეთ ნაირად აქვს შემოღესილი ფეხებზე, რომ იფიქრებ—საცაა ზედ დასკდებაო. მოკერცლილ უზანგებს ძლივს აკარებს მესტების წვერებს. თავი მოპარსული აქვს,

ბაშლიყი მხარზე დარდობანდუღად გადაუგდია. ორიოდე ჟიროთი მარცხენა ალვირთან ხელში უჭირავს და ერთი მარჯვენაში, ორი-სამი ცქამარში აჭკს გარჭობილი. ცხენს ერთი ქუსლი ჰქონდა და მარდად შეჭკივლა: «ვა-უიუე!» ცხენი მსწრაფლად გაკარდა. მიუახლოვდა მეორე მხარეს თუ არა, მარჯვენა ხელის ჯიბრით გამოიწვია ერთი მეგრული მოპირდაპირე მხარდა და გაკარდნილი ცხენი მსწრაფლად შამოატრიადა. გამოწვეული მეგრული, აკრუთვე გამოხადებული, გამოედევნა უკან გამოიწვევულს. ორივენი ქაჩსავით მოჭჭრან. წინა მეგრული ცხენს მოაჭროლებს და სულ უკან იხედება, უკანამ ჟიროთი არ მომარტყასო. მიმდევარმა მეგრულმა ჟიროთი ჟიბინა და მარჯვდ გაუზუზუნა, მაგრამ წინა მეგრული ისეთი ღიმიარდით გადაწვა უნაგარსე და ისე დაიძალა თავის პატარა ქუჩან ცხენზე, რომ ჟიროთი კი არა, კაცის თვალიც ვერ იხაკვიდა. — ესროლა მიმდევარმა მეგრულმა ჟიროთი თუ არა, წამსვე სთსწრაფით მოატრიადა ცხენი და წინეთ მიდევნული ესლა დევნილად შეიჭნა: ახლა ამას მოხდევს ჟიროთ-მოწვდილი მეგრული მოპირდაპირე მხარედამ... ამ სახითვე გრძელდება ჟიროთობა, ვიდრე სულ არ დაიშლებიან.

აქვე უნდა დაგუმტოთ, რომ მოჟიროთეებს, როცა ჟიროთები გამოელევათ, ნასროლ ჟიროთებს შვირად ვინმე მიასწოდებს: მარჯვე ცხენოსნები თითქმის გაჭენებულ ცხენილამ გადაკვიდებან და სიძარდით იტაცებენ მიწილამ.

აი დასწლოებით როგორ სურათს წარმოადგენს ახლანდელი ჟიროთობა. დასწლოებით მეთქი, ვამბობ, მისთვის, რომ ის სიცოცხლე, რომელსაც მე ვცდილობ მიკსტე ჟიროთობას ჩემს აღწერილობაში, ახლა თითქმის სულაც არა აჭკს. ჟიროთობა თავისთავად ისეთი ცოცხალი და სახალისო გარ-

თობას, რომ ენერგიითა და სიცოცხლით სავსე ძველი ქართველები ერთი-ასად უფრო განცხოველებდნენ სოფელს. ახლანდელმა ხალხმა კი დაკარგა უწინდებური სიცოცხლე და ენერჯია და ამასთანავე საზოგადოდ უკვლავ გართობა-თამაშობამ და მსიარულებამ ჩვენი ხალხისამ დაჭკარგეს წინანდელი ძალა და სიცხოველე.

ძველად ჯიჩითობას თავისი ცუდი მხარეცა ჰქონდა. ერთ მხნეთზე გადავიდებულნი, მოსისხლე მტერნი დგებოდნენ მობრდაზირე დასებში და ცდილობდნენ ერთმანეთის ჯვარი ამოეყარათ. თუ კი შემთხვევა მიეცემოდა, მოჯიჩითე, გგონებ, სასიკვდილოთაც არ დაზოგავდა თავის მტერს. მით უფრო გაბედულად ასრულებდნენ თავის გულის წადილს, რომ ჰასუხის გებაში არაყინ არ ეძლეოდა, რაც უნდა მარცხი მოესდინა ასპარეზობის დროს. ხშირად მოხდებოდა, რომ ზოგი უთვალად ბრუნდებოდა სასლში, ზოგი ყბა-ახვეული და ბეჭი გულზე-ხელ დავიდებოდა...

ერთ დროს მოხუცებულისაგან (გატუნა უნისაგან საჯავახოში) გამოგონია შემდეგი ამბავი. როცა გურიელს ვემსახურებოდი, მამბო მან, ახალი ჯვარ-დაწერილი ვიყავი და, ბატონს თუმცა ბეჭი ვეხვეწე, მაგრამ ცოლთან წასვლის ნება არ მომცა. მოთმინებიდგან გამოსული, ერთ დამეს მოკასტი ჩემ ბახას და გავწიე შინისაკენ. შინამ შეაღძე შესრულდებოდა, რომელი ვერსი გავიარე და მივედი სასლში. მივუაღერსე ჩემს ცოლს და გამეწიე ისევე უკან. გათენებამდე ისევე ბატონისას გავჩნდი, მაგრამ ვიღაცამ მიმტერა და დამბეჭდა ბატონთან, ბატონი ძლიერ გაწერა და გაცბოი მომიჩინა და სრულიად მომისპო სასლში წასვლის იმედი... ერთ დღეს ბატონმა ჯიჩითობა გამართა და თვითონაც შემოგვეკრია. მე წინააღმდეგ მხარეზე გავდექი და — დატრახახებით არ ვიტყვი ჯიჩითის სრ-

ლასში ერთი ბიჭი ვერ მასწავლებდა, — გამოვიდა ბატონი ჯირითის სასწრაფად თუ არა, მე უკან გავედი, გაჯავრებით კესრლელ ჯირითი და «ში კაკალ» მარცხენა თვალში მოვარტყეი.. ბატონმა იცოდა, რომ ჯავრი მჭირდა იმისი, მაგრამ თამაშობა იყო და რაღას მეტყუოდაა!..

ეს მაგალითიც განმარტავს სხვათა შორის უწინდელის ჯირითის ხასიათს. ჯირითობის შემდეგ სშირად იმართებოდა ბურთაობა.

როგორ ბურთაობდენ ცხენოსნები, ეს ზევით ავწერე. ახლავ ვიტყვი ორიოდე სიტყვას ქვეითი ხალხის ბურთაობაზე: ქვეითი ხალხის ბურთაობა. ჯირითთან ბურთაობაც დატყუა იმერეთში. — მე საგნად მაქვს აღებული ძველი თამაშობანი და მამასადამე ახლანდელ თამაშობებზე ლაპარაკი მეტი უნდა იყოს აქ... მაგრამ საქმე ის არის, რომ ბურთაობა ძველადაც სტოდნიათ და ახლაც იცინა. იღეს, როგორც ძველებურის ისე ახლანდელის ბურთაობისა, ჩემის აზრით, ერთი და იგივე უნდა იყოს. ამისთვის ვგონებ მეტი არ იქნება ჩავუერთო აქვე ახლანდელ ბურთაობის მოკლე აღწერილობა.

ბურთაობა იმართება დიდ დღესასწაულებში ან სახალხოდღეობებისა და ქალაქობათა დროს. საბურთაო ადგილად შეიქმნებიან და-გუარად ირჩევენ ტრიალ მინდორს, გრძელსა და ფართოს. მინდორის სიგრძეზე, თავში და ბოლოში, აღნიშნულია საზღვარი, სადამდინაც ბურთი უნდა მიიტანონ. ხალხი იყოფა ორ ნაწილად. გაყოფა სხვა-და-სხვა ჩაირად მოხდება ხოლმე. ან იყოფიან ისე, რომ ცოცხიანები ცალკე არიან და უცოცხლები ცალკე, ან საბურთაო ადგილის მისედვით: შემოურები ზევითგან და ქვემოურები ქვეითგან და სხვ.

სახურთაოდ გამზადებულ სალხით აივსო მინდორი. ცოლიანი უცოლოს დასცინის და უცოლო ცოლიანს. «ბიჭებიც არ ვიქნებით, თუ თქვენ ხელი არ ავადლებინეთ თქვენს ცოლებს!» ემსახრება უცოლო ცოლიანს. — «ისეთ საქმეს გიზამთ, რომ თქვენს დღეში ქალი არ წამოგვეყოს!» უპასუხებს ცოლიანი...

სამღვდელო თუ სხვა წარჩინებული პირი ცხენზე ზის და ბურთი ხელში უჭირავს. ეს იწვევს სალხს სახურთაოდ. სალხი როცა საკმაოდ შეგროვდა, მოთაურძმ რიზიანის სმით ერთხელ კიდევ მოიწვია სალხი და მძლავრად შეაგდო მძლავრ ბურთი და თვითონ კი განზე გადგა. სალხმა იგრიდა და ათასი ხელი ერთად გაეშურა მძლავრ მომავალ ბურთისკენ. ბურთი ჩაუვარდა ხელში ერთ ღონიერ ყმაწვილს, მაგრამ იმან გარდასრულად ვერ მოასწრო, ოცი კაცი ერთად ეტა. ყმაწვილმა ჩაიგდო ბურთი მარცხენა მკლავსა და მკერდს შუა და მარჯვენა ხელით მტერს იგებებს. ცოლიანები ერთი მეორესა სცვლიან. მაგრამ მძლავრი მკლავები ვერას გზით ვერ გაუხსნეს ღონიერ სალხ-გაზღას. საქმე გასჭირდა. ათიოდე უცოლო ბიჭებმა ერთმანეთს შიშობა მისცეს და შევიდნენ სახელში, სადაც ბურთია. როგორც იყო მივიდნენ ბურთის მქონესთან და ჩუმად აცნობეს თავისი განზრახვა. ბურთის მქონემ იცნო უცოლონი...

არ გაუგვია სამ წამსაც, რომ ძახილი მოისმა: «ბურთი გააპარეს, ბურთი გააპარესო». მართლაც, ცოლიანებს რომ ბურთი იმავე ადგილას ეგონათ, პირველ უცოლოს ხელში, მეორე უცოლო ბიჭს გამოუპარებია ბურთი და თავმოკლევადი მიწის აქვლასკენ». ჯგუფი უცბად დაიძლავა და ახლა იმას გამოეძვინენ უკან. მაგრამ ბურთიან უცოლოს ფეხებში დიდი სიმარდე ეტეობა: ბერი ცოლიანი დაეძვინა, ეგვლა უკან დააგდო,

ბუკნი ცრლანნი წინაც შესვლას მის და ცდილობდა შეემაგრებინა, მაგრამ ბუკნი იშორებს თვითონ თავის ღონიერ მარჯვენას სულთ. მასთან ერთად მივბიან ორი მარჯვე ბიჭები: ერთი მარჯვენა მხარში შედგომია და მეორე მარცხენაში. ესენი შეეცდიან მას გაჭიკვების დროს და უგერებენ დამხვდურებს... ამ სამმა ბიჭმა მალე გაიმინდურეს და მთელი ხალხი შორს დასტოვეს უკან. უცოლოებმა დასძახეს გამარჯვების ყიყინი და მძლავრად გასროლილი ბურთი გარდასცილდა აუღოს.

ასეთი არის დღეს ბურთაობა ჩვენში, დახლოებით, მაგრამ აქაც ის უნდა გავიმეორო, რასაც ჟივითზე ვამბობ. ახლანდელს ბურთაობას ამ ბურთაობის მესამედი სიცხოვალეც არა აქვს, როგორც ჭქონია ამ ოცი—ორმოცი წლის წინად. წინედ რომ თავის ნებით მოისწრაფოდენ საბურთაოდ სიამოვნებით და სიხარულით, დღეს დიდი ხეწნითაც გაჭირდება საბურთაოდ ყმაწვილების შეკრობა: ზოგი იძახის «წელი მტკივა», ზოგს ეხარება, უმეტესი ნაწილი ვი იძისთვის არ იღებს მონაწილეობას, რომ არ სცადათ. დიდებს თავი დავახებოთ, ვატარა ყმაწვილებსაც თითქო შესჯავრდათ თავისებური ბურთაობა.

დასასრულ, ბურთაობის აღწერილობის შესახებულად მოვიყვანოთ ის სიტყვები, რომლებსაც ვაზ. აკაკაშში ვპოულობთ ძველ ბურთაობის შესახებ:

ახლანდელ კერის ხიდის ახლოს, თბილისიდან მცხეთაში მიმავალ გზის მარცხნივ, გაშლილია მინდორი, რომელსაც საბურთალო ჭქვიან გარდმოცემით ვიცით, რომ წინად ბურ-

თაობას, რომელიც აქ იმართებოდა, ჰქონდა სამსუდრუკ ვარჯიშობის ხასიათი. თვით საქართველოს მეფეებიც ვა იღებდენ მონაწილეობას ამ ვარჯიშობაში. ვინც გაიმარჯვებდა, მიართმევდენ სოლმე ძვირფას ვაშლს, ესე იგი მოაჭრობებულ მეტაფიზის ბურთს. სახერხეთიდან იყო ეს თამაშობა გადმოტანილი თუ შორეულ აღმოსავლეთიდან შემოვიდა ჩვენში, არ ვიცით. სამწუხაროდ, ამ სამეფო გართობის დაწვრილებითმა ცნობებმა ჩვენამდის ვერ მოაღწიეს. ალბად ერეკლე II-ს მეფობის უგანასვენელ დროს, სხვათა შორის ეს თამაშობაც გადაგდეს და მიავიწყეს. ამას დავსძინოთ შემდეგი: აღმოსავლეთის სახლთა ზღაპრებში ხშირად შეხვდებით, რომ ბურთაობაში ოქროს ვაშლის საშოგროდ იმართება სოლმე «ლოთახობოლსა» (еджоболство). სომეხთ მწერლების თქმით ამ გართობას დიდს პატივსა სცემდენ არაბების ხალიფები და შემდეგ მანქმადიანთ მბრძანებულები²⁵.

საქართველოში დიდ პატივისცემაში იყო ჩირაობა და გრიფი. ამთში მხოლოდ ჭიდაობამ მოაღწია დღევანდელამდე.

ჭიდაობა. ჭიდაობა ერთი უძველესთაგანია გართობასა. ჭიდაობას ქართველი ხალხი იხსენიებს ძველთაგან-ძველ ზღაპრებში, სადაც დეკები და სხვა-და-სხვა არა ჩვეულებრივი არსებანი მოქმედებენ. ხალხს გამოჭყეავს სოლმე თავის ზღაპრებში გვირად თავისი მსგასივე არსება, კაცია, და აჭიდავებს უზარმაზარ ღვთაებებს და მანც კაცია სჯობნის ამ სავიშარ ქმნილებას. ამოიქნია ბაყაყ-დეკმა ყარამანი და მუხლებამდის მიწაში ჩაფ-

ფლავი, მოიქნია ყარამანმა ბაყბაყ-დევი და წელამდი დამალავ, ბოლოს მოიქნია ბაყბაყ-დევი ყარამანმა, რაც ძალი და ღონე ჭქონდა და უულამდი დამალავ, თავი მოსტკრა და ტანს მიწა წაყარათ: ასე აკვიწებს ჩვენი ხალხი დეკებთან ჭიდაობას.

ჭიდაობა უფრო ძველი უნდა იყოს, ვიდრე «ორთახრძოლას» ჭიდაობა და ორთახრძოლას ერთმანეთისაგან იმით განიჩხეიან, რომ ორთახრძოლასში იარაღით იბრძვიან და ჭიდაობაში კი უიარაღოდ, ღონით და ხერხით ეჭიშვებიან ერთმანეთს.

ომის ორთახრძოლასში ერთ ერთს ფალავანს უთუოდ სიკვდილი მოულოდა, სიკვდილი ფიზიკური და არა მხოლოდ ფსიქოლოგიური. ჭიდაობა კი იმართებოდა და იმართება ჩვენს დროშიც მხოლოდ ძალისა და სიმამრჯვის გამოსახინად და სასულის მოსასკუჭლად. ამ მხრით ბევრ ფალავანებს გაუთქვამსთ სახელი ხალხში. ჩვენი ხალხი ქებით და დიდებით იხსენიებს თავის საყვარელ ფალავანებს: სიზამბარელს, ჩიტო კალატოზიშვილს და მრავალს სხვებს.

ყოველ განთქმულ ფალავანს თავისი მოწინააღმდეგე, მოჭიშვე უნდებოდა, და ერთი კი არა — რამდენიმე ერთად, სახელგანთქმული ფალავანი უთუოდ უშიშრად უნდა გასულიყო თავის მოჭიშვესთან. ფალავანს რომ უკან დაესია, ხალხი უთუოდ მშიშარად ჩასთვლიდა და პატივი მოაკლდებოდა.

როგორც ჩვენს დროში, ასე წინდაც ჭიდაობა იმართებოდა სახალხოდ დღესასწაულებზე. ამ დღესასწაულებზე იკრიბებოდა აუარებელი ხალხი აღნიშნულ ადგილს. ხალხი მინა უფრო მეტი მიდიოდა, რომ აქ ეგულებოდა სახელგანთქმული მოჭიდავენი. მართლაც, მოჭიდავენი საქართველოს ყოველ კუთხიდან განსებო იკრიბებოდნენ ამისთანა დღესასწაულებზე. დღეობა ასე

ძვირად გათავადებოდა, რომ ჭიდაობა არ გამართულყოფი. ყოველ ფაღვანს ჭყავდა თავისი მომსრეები, თავისი პატრონები ანუ, ახლანდელი ერთი რომ ვსთქვათ — თავისი პარტია. ეს პარტია ამსწევდა თავის ფაღვანს და ყოველ-გვარ შემწეობას აძლევდა. ფართო მინდორზე საღისე შეიკვებოდა დიდ წრედ. ერთი რომელიმე პარტია გამოიყვანდა თავის ფაღვანს და წრეში ჩააყენებდა. წრეში მდგომი რწევდა მკობრს საჭიდაოდ. მკობრზე მალე გადიოდა. ზურნა დაჭკრავდა საჭიდაოს და იმართებოდა ჭიდაობა.

გახ. კაკაშის აღწერილობით მკობრზე წლებში ჭიდაობა ჩვენში იმგვარადვე ისტება, როგორც ჩვენ ესაა მოგვეყვას ეს აღწერილობა. აი მოედანი, სადაც ჭიდაობა უნდა გაიმართოს. ფართო წრეს ივრგვლივ არტყია შეარქებული ხალხი. საშიოდე ახლავანი ვაყვანო დაღის წრეში და იტავს წესიერებას. ფესშიშეკელი და დამკლავებულნი მოჭიდავენი გამოდინ მოედანზე. ზურნა გაცხარებით გაჭვივის. ზურნის მხიარულ ხმასე მოჭიდავენიც მხიარულად, ტეკვით და თამაშით უელის წრეს. ხშირად ეტანებიან ერთმანეთს, აჯავრებენ და თითქოს ცდიან ერთმანეთის ძალას და ღონეს. ამ ღროს ზჭა, მსწრაფად, ელვასავით მისწვდა ერთი მათგანი და მიუსტა მექიშვეს. ეს უგანასენელი ცდილობს, როგორმე მარჯვე ღრო აიჩიოს და კარგს ალავს ჩასჭიდოს მაგრად ხელი. მაგრამ ჭხედავს, რომ ცუდად არის საქმე, და ისევე მარდად და სისწრაფით დაუსხლტა ხელიდამ. ცოტა გაბთამაშა და კიდევ მივარდა მშიერ ვეფხვსავით. ახლა კი მძლავრად დაჭკრა ბუჭებზე და მარჯვედ ჩასჭიდა ხელები. ერთი თვალის დასამხამებაზე გადმოიღო მსრებზე, ფესები ძალდა შეათამაშებინა და ზურგით მიწასე გაშხლართა. გამარჯვებული ფაღვანის პარტიამ ივრიალა და აიტაცა ხელში

თავისი მოჭიდავე და ისე გააწილა შორს ერთი გაყინით და «ბარაქლას» ძახლით. გამარჯვებული აავსეს სასუქარით და მარცხებული ფალანხი და მისი პარტიკი — დიდად დაღონებული მოშორდა მოედანს.

მაგრამ ხშირად მოჭიდავენი მტრებად გაშორდებიან ხოლმე ერთმანეთს. ხშირად წაჭკვის დროს გამარჯვებული ფალანხი სტუმს დამარცხებულს! ამგვარი მოქმედება საზოგადოდ ამდაბლებს განთქმულ ფალანხს და მეორეც — პირ-და-პირ ეწინააღმდეგება ჭიდაობის წესდებისა და კანონებს, რომელიც ხალხს ჩვეულებად გარდაჭკვია.

მასალები ნებას არ მძლეკენ დაკნატო სრულად ჭიდაობის წესდებულს. კარდმოცემით ვი ვიცი, მაგ., რომ მოჭიდავე ფალანხს თავის მოპირდაპირესთვის უთუოდ ზურგი უნდა დაეკრევიანებინა მიწაზე: უამისოდ სრულ ჯობნად არ ჩეთვლებოდა დამარცხება.

კრივი. ჭიდაობაზე არა ნაკლებ ჭეკარებია ჩვენს ხალხს კრივი. ეს კართობა გადავარდა მე-10 წელთ დასაწყისში. კრივი კარგად აქვს აღწერილი თავ. დავ. იოსების-ძეს ბებუთაშვილს თავის ავტობიოგრაფიაში.

კრივი იყო რჩ ნაიმი: მუშტის კრივი და სარდათის კრივი. მუშტის კრივს მართავდენ ზაფხულში, ქალაქის ქუჩებში, და საკდათის კრივს ზამთარში ქალაქს გარედ. განსაკუთრებით საყურადღებო ყოფილა საკდათის კრივი. ბძმელას იწყებდენ პატარა ბავშვები და ათავებდენ დიდები. როგორც ჭიდაობას, ისე კრივსაც ჭქონია თავისი წესდება, ხალხის ჩვეულებასე დამყარებული. კრივში წართმეული იარაღი, სარტყელი, ქუდი თუ ნაბადი — ითვლებოდა კანონიერ ნადავლად ანუ ალაფად.

როცა კრივი ქალაქში გაიმართებოდა, აშბობს. ზემოხსენებული ბუბუთოვი, მახურებლები, ქალი და კაცი, ადიოდენ სახლების სახურავზე, ავსებდენ ბანებს და იქიდან მესტქეროდენ ოძს და ამხნეებდენ გამბედავ მებრძოლთ თანაგრძნობის აღმოჩენით, და როცა ქალაქს გარედ იბრძოდენ შურდულებით და ხმლებით, მახურებლებს წინ-დაწინვე ჰქონდათ დაკავებული გორები და მალაღი ადგილები. იქიდან კარგად ხელავდენ ყველაფერს ჭეპით, ღელიში და ხეობაში, სადაც ჰქუხდა ბრძოლა..

კრივის განსაკუთრებით ახალ-გაზდობა, მისდევდა. ეს საკვირველიც არ არის. ქართველ ქალს ერთი-ათად უფრო ტურფად ერკვნებოდა ის ვაჟი, რომელიც კრივში გაიმარჯვებდა და სახელს ზაითქვამდა. მოკრივენიც, რასაკვირველია, რამოდენათაც სახელის შოვნას ცდილობდენ, იმდენათვე სწადდათ და ცდილობდენ თავის გამორჩენას თავიანთ ბოროთავ თვალის სინათლისა სასიამოვნოდ და სასიამოვნოდ.

კრივის ჰქონდა თავისი ჭეშმარიტად კარგი მხარე. ქართველი კაცი პატარაობიდანვე იწვრთნებოდა სამხედრო ხერხებში, ვარჯიშობდა თავის საღ გონებას და გამჭვრეტელობას, რომელიც მას ბუნებით დაჭეოლია, ვარჯიშობდა სიძარდეში, სისწრაფეში—ერთი სიტყვით, კრივში ქართველი აძენდა ყველა იმ თვისებათა, რომელნიც ძვირფასნი არიან სამხედრო საქმეთათვის.

ასრდათის კრივში ოძს იწყებდენ შურდულებით, რომელიც ბითაც ესრდენ ჭეპს თავის მოწინააღმდეგეთ. შურდულები პატარანი იყვნენ, უფრო სათამაშონი, და არა იმგვარნი, როგორც თაც ხმარობდენ საომრად მაგალ. ძველი ხალხნი.

თავდაპირველად მკითხველენ თოფების მსგავსად მოხდადენდენ ცოტადენ არეულობას მტრის რაზმებში, მერმე მესტქ-

ღენი დაწინაურდებოდნ და ხელდასკელ დაეკრუდნ. ამათ ესმაკრუ-
ბოდნ მეშურდულენი, რომელნიც ისე ახლო მიჭყვებოდნ მათ,
რომ უშურდულად ხელით გაისროდნ ქვეს. ამ შემთხვევაში
ქვესისგან საფარად ჭკონდათ ნახდები.

«გოდუს, სხვათა შორის, ესწრებოდნ აგრეთვე წარჩინე-
ბულნი ჰინნი და რუსის მხედართ-მთავარნი: მაგალ. თავ. ცი-
ციანოვი, კრმლოვი, თავ. ვარანცოვი და სხვა».. 24)

დავით ბებუთოვს თავის დღიურში მოჭყვას ერთი დღის
საზღაოთის კრივის აღწერილობა. მით უფრო საინტერესოა ჩვენ-
თვის ეს აღწერილობა, რომ ბებუთოვს თვითონ მიუღია მონა-
წილეობა ამ კრივში და ჭკვლაფერს დაწვრილებით მოგკით-
ხრობს. აი რასა სწერს ბებუთოვი:

«უმთავრესი საზღაოთის-კრივები იმართებოდნ ყველაერთში
და თავდებოდნ დიდ-მარხვის ზირველ დღეს. ამ დღეს აქვს თა-
ვისი ისტორიული სახელწოდება—ყუენობა ანუ ყუენების აჯან-
ყობა».

ყუენობა. ყველაერთის ორშახათს დილა ადრინად ქალაქის
ორთავე საწილეში 25) აირჩევდნ თითო ყუენს, მოჭრთავდნ იმით
მდიდრულად და დასვამდნ ტასტზე გამორჩენილ ადგილას, სადმე
ჯვარედინს გზაზე. აქედამ ეს ვითომ ყუენები ადვილად ხედავ-
დნ ყველა გამკლელს და გამომკლელს. თითოეულ ყუენის-
თვი სცალკე მდიდრულად მართული ცხენი ეჭირათ ქუჩაში.

24) Военный сборникъ 1876 г. кн. 3 и 4: Автобиогр. Да-
вида Осиповича кн. Бебутова.

25) სიონის სობოროს ჰყოფდა ქალაქს ორ დიდ ნაწილად: ჩრდი-
ლოეთით მდებარეობდა ერთი ნაწილი ქალაქისა და სამხრეთით—
მეორე.

ჰქვე ახლას იყენენ ეეენის ჯარის რაზმები, რომელთაც ქუჩების სასულები ერქვათ. თითოეულ რაზმს წინაუძღოდა სასულგანთქმული მოკრივე. ეეენის ბრძანებით ყოველს გამკლავს, რომელიც მათ უბანს არ ეკუთვნოდა. ახლეჩებდნენ ხარკს. მუბაირაღე და რამდენიმე მისი თანაშემწენი მიწობდნენ იმ გამკლავისაკენ, რომელსაც ეეენი უზენებდა. მუბაირაღე გარდაუღობავდა გზას გამკლავს, დაურწობდა წინ ბაირაღს და ეეენის სასულგანით ითხოვდა მისგან ხარკს. ურსაც არავინ არ ეუბნებოდა და ამდევდა თუეს საშუალების-და-გვარად. შამომწირველს გზას უთმობდნენ, ტრიუმფით აცილებდნენ და შემადღა აღვიარებდნენ მისს სასულს და შამონაწირის რაოდენობას. ეეენის საწინადარი სწერდა დაუთარში შამომწირველის სასულს და შამომწირულ თუეებს. ეს გრძელდებოდა სადილობამდის, ხასადილეკს ეეენები დასეუარობდნენ ქუჩებში, თუ-თავის სამფლობელოში. მოწინააღმდეგენი თუ შეხვდებოდნენ ერთმანეთს, პატარა შეტაკება მოხდებოდა, მაგრამ მარტო უნგრესებს შორის.

საზოგადო ბრძოლის დღეოთ ყოველ ამოწმეული ყოველთვის დიდ-მარხვის პირველი კვირის რაზმბათი. ყველაღირის ორ შაბათიღამ დაწყებული შაბათამდი, ამ დღის ჩათვლით დიდ ძალი საწინა გროვდებოდა სოღმი.

კვირას, დილით გაიმარტებოდა, მოღაპარაკება წინააღმდეგ მხარედა შორის. გზაენიღენ დესპანებს, ანუ მოციქულებს, რომლებიც ეეენის ბრძანებით მოითხოვდნენ წინააღმდეგ მხარესაგან ხარკს ან დამოწმებებს. ამ შემთხვევაში რაღე მხარენა ხმა რობდნენ სხვა-და-სხვა ცბიერებს და ხრიკებს: ცდილობდნენ რომლისამე რაზმის მოსყიდვას ან თავისკენ გადატეუებას. ორგულობ და გაცემა მოხდებოდა, მაგრამ ძვირად. თუესის გაყოფის დროს

თუ დაჩნებოდა უმთავროფილად რომელიმე ქუჩის რაზმი ის ან უმტუნებდა უკნს და ან სულ თავს ანებებდა ბრძოლას.

«კვირას ნაშუადღევს უკნები, ერთი ზედა-უბნიდამ და მეორე ქვედა უბნიდამ, ერთი დიდი ამით გაკვიდენ ქალაქს გარკვე: ერთიც და მეორეც უამართა თავ-თავის ალაგს ციხის-კარების მოშორებით.

«იმ დღეს, რომელზედაც მე ვლანაწარავობ, ბრძოლა და-ნიშნული იყო სოფოლაკში. ჩვენს უკნი წინ მიდგოდა ცხენ-ნით: იმას გარშემორტყმული ჭყავდა თავისი წაწინებული პი-რები და მის წინ მიჭქონდათ ბაიარალები, ყოველ ქუჩიდან თი-თა. რაზმების თავში მიდიოდენ საზანდარნი და უკრავდენ ზურნაზე, დაფ-დაფზე, ბობლანებზე და დიდ-უშუკვლებელ გამა-ურუბელ საყვირზე ღორბოტოტოზე. მომღერლები საკრავთა ხმაზე მღეროდენ სამხედრო სიმღერებს. მოშაიკნიც ხმას აუღებდენ წინწილებს და მოუთხრობდენ ხალხს წასულ დროს გმირების ღვაწლსა და სიმამაცესა. უკვლავს უწინ მიდიოდენ მსტუნავი მოთამაშენი, ბერეკები დამასხარა ბიჭები. ჯარი მიჭ-უკვებოდა უკნს და თან მიჭქონდა სურსათი და სასმელები.

«როცა გამევიდოდენ ქალაქს გარკვე, მებრძოლნი იჭერ-დენ იმ სტრატეგიულ პუნქტებს, საიდანაც ფიქრობდენ მეორე დღეს ომის დაწყებას. ორივე მტრული მხარეები დაებანაკებო-დენ ერთმანეთის პირის-პირ და მთელ დღეს და მთელ ამ დ-მეს ქეიფობაში ატარებდენ. მაგრამ ამავე დროს არ ივიწყებდენ არც სამხედრო საათბარს და თავდარობის: არჩევდენ თავ-შესა-ფარს ან თავს-დასასხმელს ადგილებს, ცდილობდენ შეეტყოთ ჯაშუშების შემწილობით მტრის განკარგულება. რადგანაც გან-მეკრივეს სახელები უკვლამ იცოდნა ამისთვის ძლიერ

საჭირო იყო ცნობების შეკრება, რომ სტოღნოდანთ —ვისთვის
რამდენი ჟანრი ჩაებაკებინათ და ვინ საითკენ გაეგზავნათ.

«აღმშობათს ისევე გაიმეორეს ერთმანეთში მოლაპარაკება
დესპანებისა და პარლამენტურების შემწეობით. მოლაპარაკება
გააგრძელეს დილის თერთმეტ საათამდის, იმ აზრით, რომ
მაყურებელ ხალხისთვის მიეტათ დრო გამოსულყო ქალაქს გა-
რედ და დაეჭინა ადგილები.

«გაცის თვალის მიმზიდველს და რაღაც უჩვეულებრივ
განსხვავებულ სურათს წარმოადგენდენ ქალები, რომლებიც წე-
რლებსავით მიემწვრიებოდნენ გოგონების წვერებსზე. ეს პოეტური
მწვრივი ქალებისა ამხნეებდა მოკრივეებს და თითოეულს მათ
განში აღძრავდა სურვილს, რომ დაენახებინა თავისი ვაყ-განცო-
ბა იმ თვალბრწყინების, რომელნიც იმას შესტყუროდნენ.

«თერთმეტ საათზე თავ. ციციანოვი მოვიდა თავის ამ-
ლით და ზედა-უბნის სხვა მაყურებელთ შორის ისიც გადმო-
დგა სალონისკის მითაზე. უკვლავ დაწმუნებული იყო, რომ
გაცხარებული რამე მოხდებოდა. ისიც დაჯერებით სწამდათ,
რომ გამარჯვება დაჩნდებოდათ ზედა-უბნელებს, რომლებსკენაც
იყო თვით მხედართ-მთავარი. უკვლავ მოუთმენელად ელოდა
რამის დაწყების ნიშანს.

«მოლაპარაკება გათავდა. ზურნამ დაუგრა ძველებურა სა-
ომარნი სიძღერა წლანურულ გმირზე, ქაროლლიზე. დამაყრუ-
ებელმა ღეროტოტოს ღრიალმა აცნობა უკვლას რამის დაწყება.

«ბრძოლა დაიწყო ხვეზ, ქვედა-უბნის ბავშვებმა. მე გა-
დაუბტი წინ და სხვებთან ერთად დაიწყო შურდულთ ქვების
სროლა. ქამარზე შევიდა ხის ხრძალი და მარცხენა მხარეზე
საფარად ნახადი მქონდა. ასევე რომ მიკვდით, მოწინააღმდე-
გენი ხმალი იწვევდენ ერთმანეთს. ერთი გამბედავი ყმაწვილი

დასტოვდა ჩემ წინ და იფარა და თავს ჩემი შურდულისაგან უეცრად მოკარდა ის ჩემთან. ჩვენ შევიტაკენით და დაუწვეთ ტემა ერთმანეთს სრმლებით. ჩემი მოქიშვე დაკტერი, მაცრამ მეც გამიზო იმან წარბი, ამ დროს უეცრად მოკარდა მამა-ჩემი, რომელიც აქვე მსუურებლებში იდგა და რომელსაც შევემჩინე ბრძოლაში. ჩვენ, ახალ სასწავლებლის²⁶⁾ შაგირდებს, აკრძალული გვქონდა კრივი გარეგან, და ამისთვის, ჩემდა ფრიად სამწუნარად, მამამ გამომიყვანა და უნდოდა სახლში გავეგზავნე. მე დავიწყე ტირილი და ბეკრი სვეწნის შემდეგ, როგორც იქნა, დამტოვა მსუურებულთ შორის. მამინ-მამა-ჩემმა მომხანა სისხლი და თავის ხელსახოცით შემეგრა გახეთქილი წარბი. მერმე ჩამრავდო ბიჭი ცხენიდან და მიბძანა შევდომა და მასთან დარჩენა. მე არ მოკშორებოვარ ბრძოლის ადგილს გათავებაში, თუმცა ძლიერ მსწუნებდა გახეთქილის წარბის ტკავილი.

აქვის სრლას და ხელ-ჩანთული გრძელდებოდა როგორც წინედ, ისე რომ დამლევა და ჯობნა არც ერთ მხარეს არ ეტყობოდა. როგორც სჩანდა, რაღაცასი უმინოდათ და რაღაცა სელოდენ. უეცრად, ნაშუადღევის პირველ საათზე, ჩვენმა მტრებმა შექმნეს ერთი ჩოჩქალი და აღიაქოთი. ამათი რაზმები წავიდ-წამოვიდნენ აქედ-იქით. მთის წვერზე დამწერიკებული მსუურებლები გარდავიდენ მეორე მხარეს. ჩვენები მოკემზადენ ერთად თავ-დასაცემად და დაიკავეს უკვლა მისავალი ადგილები და ბილიკები, რომლებიც სოლოლაკის წვერზე აღიოდენ. ამის მანებე იყო შემდეგ, ჩვენმა უნინმა ჩუმიდ შუალამისას გაგზავ-

²⁶⁾ კუთხილი მოხილთა მანსიონი, რომელიც გაიხსნა თბილისში მე-30 წლებში.

ზანა ერთი რაზმი სოლოლაკის გარშემოსავლელად, ბარკეკეს კერსზე, სოფელს ტაბასმელას. ამ რაზმს ჰქონდა ნაბრძანები გასუფიყო რაზმბათს და ასე — თორმეტ საათზე გარდმოშვებოდა სოლოლაკის მთას და მოსწოლოდა მტერს. ამასთანავე მთაზე, რქო-ყანიდამ დაწებულად, ამ რაზმს უნდა დაეყენებია საუკეთესო მეშურდულენი, რომ მტრისთვის ზურგში დაეწყოთ სროლა.

«გარშემოსულად რაზმის მოწივავე კაცები გამჩნდენ მტრის გვერდზე თუ არა, იმ წამსვე უფროსმა მხედრებმა დაიჭირეს უნცროსების ადგილი და იერიშით წავიდენ მთისაკენ. რაივე მხრიდამ გამოვიდენ მეშურდულენი ათასობით და სეტყვასავით მიასრეს ქვები ერთმანეთს. დაჭრილები რავს ანებებდენ ბრძოლის ველს და იმათ ადგილს იჭერდენ სულ უფროს უფროსად მხედრები. ყოველით გაცხარებული შეტაკება იყო: მომხდურებს რაღა წააქევედენ, ცდილობდენ მთილამ გარდმოგდებას. მაგრამ ამასანაგები ეშველებოდენ და რძი ისევე გათანასწორდებოდა სოლოლაკს. ბრძოლა გაგრძელდა თითქმის ერთ საათს და ქვედა უბნებებმა გი მოასერეს მანც ნახევარი მთის დაკაება და თავს იფარავდენ ქვებისგან, რომელნიც ზევიდამ ზურგით მოჰქრდენ. ამ დროს გარშემომკლელი რაზმი მთის წვერ-წვერ გაუოლებით მივიდა მტერთან და შეეტაკა ჯარის ერთ ფრთას. ზედაუბნელებს, რაღა გზა ჰქონდათ, ამ რაზმის წინააღმდეგ უნდა გამოეყვანათ თავისი საუკეთესო მოკრივე და ამ გვარად თავისი ძალა უნდა შეესუსტებინათ.

«უეცრად მოისმა საშინელი ყვირილი. განთქმულ მე-ბრძოლათა სახელი ელვასავით მოეფინა მთელ ხალხს და ყველა მეომრებს რაღაც ელგეტრონულმა ნაბერწკალმა გაუბინა ძარღვებში. ზურნისა და სავიერიების გამაფრუებელი ღრიალი მოე-

ფინა შორს მთელ არე-მარეს. ომი ცეცხლებს ანთო. იბრძო-
დენ მხოლოდ ხმლებით, ჭკებს აღარ ხმარობდენ: კრივის წე-
სით ხმალ-და-ხმალ შეტაკებაში ჭკის სრულად მხდალობად ით-
ვლებოდა.

«ზედა-უბნელები შესუსტდენ და უგუ-იჭტენ. ჭკედა-უბნის
მებრძოლთ დაიჭირეს მთა და მტერი გაიჭტა სოლოლაკის ხე-
ლობისაკენ.

«მურდულის ჭკებმა მიაწიეს თავ. ციციანოკამდისაც და
მაშინ კი უკან დაიწია. უკან-დევნა საერთო შეიჭნა. გაჭტეულს
მტერს გამოკვიდენ უკან ხეობაში და მისდიეს თვით მთავარ-
სარდალს სსსახლეშის, რომელიც იქ იდგა, სადაც ეხლა
არის, მაგრამ მაშინ ქალაქს გარედ იყო და გარშემო ერთეუ-
ბები და ტრიალი მინდვრები. ქალაქის ყველა კარები დაკე-
ტეს, რომ გაჭტეულები ქალაქში არ შეცვიენ უღიყენენ.

«თავ. ციციანოკამ თავისი ამალით და წარჩინებულ თავა-
დებით ერთად მიატენეს ცხენები სსსახლესთან, ციციანოკი ჩა-
მოსტა ცხენიდან და ავიდა პარმადზე (ბალკონზე) და უცდიდა
ბრძოლის გათავებას. ციციანოკს აცნობეს, რომ მარცხის მი-
ზეზი ყოფილიყო თვით ზედა-უბნის ყენი, ამას არ მიეცა თავის
სახელოკან მოკრივესთვის, საატოსთვის, იმდენი ფული,
რამდენსაც ეს უკანასკნელი თხოულობდა, და ამით შეურაცხ-ყოფა
მიეყენებინა მისთვის. გულ-ნაკლულმა საატომ, და მასთან
ერთად ორმოცმა თუ ორმოც-და-ათმა საუკეთესო მეომრებმა,
გარდასწვიტეს არ მიეღოთ ომში არავითარი მონაწილეობა.

«— აიგრა ის—უბნებოდენ თ. ციციანოკს—ზის აიქ, მთა-
წმიდის (წმ. დავითის მთის) ძირში და დასცინის ყენის.»

«თ. ციციანოკმა უბრძანა მოკეყანათ საატო. როდესაც
უკანასკნელი გამოცხადდა, მთავარ-სარდალმა ჭკითხ: «შეგობლია

ამდის ისევ განახლო, განდევნო მტერი და ამით ისევ აღადგინო ზედა-უბნის სახელი?» საატომ დაბლო ხელმეორედ, როგორც არის ჩვეულება აღმოსავლეთში, და მოახსენა: «აღმეცმა დღეგრძელება მოგანიჭოს, ჩემო ძეგლიწიფე! თუმცა უეინმა მწყუეინა მეც და ჩემს ამხანაგებსაც, მაგრამ ხლა შენ ხარ ჩვენი მთავარი და წინამძღოლი, და შენი სიტყვები ჭეშმარიტია ჩვენთვის. მე შენ გემოწმილები. მართალია, კვედა-უბნიდამ ჩემთვის მეტოქეობის გაწვევა შეეძლო მხოლოდ შერმაზანს, რომელსაც მე პატავს ესტემ, მაგრამ მე შევიტყუე, რომ ისა და ბეკრი სხუებიც დაჭრილი ყოფილან, თუ დაღლილ-დაქანტულები, ჩვენ კი, ბარე ორმოც-და-ათი კაცი, ჟურ სუ-ლაც არ შევსულვართ ომში. მე მგონია, რომ თუ ყველანი ერთგულად და მონდომებით დაკეცემით, გამარჯვებულნი ჩვენ ვერ გაგვიძლებენ. მე გთხოვ მხოლოდ ერთი მეოთხედი საათი დამცადოთ, რომ გარდავსტე ჩემს ამხანაგებს თქვენი ბრძანება.»

საატომ მიიღო თ. ციციანოვისაგან ერთი ქისა ოჭრო. დაბლა რომ ჩავიდა, გამოჟვსადა ამხანაგებს მხედართ-მთავარის სურვილი და უთხრა: «თქვენ ოღონდ მარჯვნივ და მარცხნივ დამიფარეთო, და მოწინავეებთან ბრძოლა კი მე მომინდეთ, ნუ გეშინიანთო!»

«ზურნამ დაუგრა გამარჯვების სიმღერა, «ქოროლი». დორმოტოტოს ღრიალმა გაცნობა ომის დაწყება. ხალხმა ერთ-ხმად შესძახა: «საატო მოდის, საატო!..» აჰა საატოც! ვეფხვსავით მივარდება იგი ხან ერთს და ხან მეორეს და სტემს სარდასტით. ქვედა-უბნის მომხრეები უვირიან და ჟმანხან შერმაზანს, რომ მოეშველოს და შეახეროს საატო, მაგრამ შერმაზანი არსადა სჩანს. ქვედა-უბნის ჟარმა ვეღარ გაუძლო და გა-ეჭვა. საატო დაუდევნა იმათ და თითქმის ასული იყო სოლო-

ლავის მოსახლე, საიდუმლო ის თუჩობდა. გარდაუყარა მეტოქეობა სრამში. ამავე წმინდა კილანტ მეშურდულემ მოასკედრა იმას ქვა მარჯვენა თვალით. საატო წაიქცა. შეიქნა ერთი გამწარებულადი შეტაკება და არეულა: ერთ მხარეს უნდა და გაეყვანა თავისი წინამძღოლი, მეორე მხარე არ ამდევდა ნებას და იყდა შეუპოვარი ბრძოლა.

«თავი ციციანოვი მივიდა ცხენით ბრძოლის ადგილს. იმ წამსვე გაგზავნა თავისი ამაღს და მოხუცი თავადნი და უბრძანა მოესპოთ ომი და მოეძებნათ ის მეშურდულე, რომელიც დაარღვია კრივის კანონი და ხმლებით ბრძოლის დროს ქვეთ თვალი გამოსთხარს საატოს.»

«ომი მოსწეს, საატო გადაჩნა ცოცხალი, მაგრამ მარჯვენა თვალი დაგარდა. მუხთალი მეშურდულე ვერ აზოვნეს ამ დღეს სიკვდილით აჩვენ მომკვლარა, რადგან ბრძოლაში დაიცვეს კრივის წესნი, იმ ერთი შემთხვევის გარდა, რომელიც ახლა მოვიყვანეთ. ესეც კი უნდა ვსთქვათ, რომ თავგასუთქობები, თვალწაქარდნილები და ცხვის-პირ დამტყრეულები ცოტანი არ ყოფილან. საშოვარციც კარგა ძალი დარჩათ.»

ამით ვათავებ ბასს გართობათ შესახებ. რამდენათაც მასალებმა ნება მომცეს, ვეცადე დაწვრილებით გამოემხატა თითოეული თამაშობა. თუ წერილობითი მასალები მის მეტი არ დაგვრჩენია, რაც შე მოვიყვანე, იმ შემთხვევაში დახმარების ამოჩენა შეუძლიანთ მხოლოდ ძველ კაცებს, მოხუცებულებს. ბევრს ამათვანს ახსოვს სხვა-და-სხვა თამაშობანი თავის ცხოვრებიდან და ბევრი ისე იციან თავიანთ თამაშავების გადმოცემით. საჭიროა ეს ცნობანი შეიკრიბოს და ამგვარად შეივსოს ნაკლებად

ვანება ამ წერილისა. ახლა მივმართავ იმათ, ვისი კალატ არის პრაქტიკულად განხორციელება ჩვენს ხალხში სხვა-და-სხვა სა-
 ვარჯიშო გართობა-თამაშობათა. თითქმის უკულა ჩვენი «ნასწავლ-
 ნი» იმას ცდილობენ, რომ ხალხს «სწავლულად» ეჩვენონ! და რა
 არის მათი «სწავლულობა»?—ის რომ ხალხის მხიარულების და
 ქეიფის დროს ჩუმად ისხდნენ და გართობასა და თამაშობაში არაკი-
 თარძო მონაწილეობას არ მიაღებდნენ და იდგნენ, განსეუ გულ-გულ და
 ვკრეფდით!... გრწამდეთ და გვერდეთ, რომ ხალხი, მართა-
 ლად, მონაწილეს თქვენს ძიხუმეს და სიმშვიდეს და უკულა ამის
 შიამწიკს თქვენს «სწავლას» მაგრამ იცოდეთ, რომ თქვენ ამ-
 გვარ მდგომარეობით ხალხს გულს უწყლულებთ და მხიარულე-
 ბის ხალხს ართმევთ. მამ ვეცადეთ, რომ ხალხს არ ვათქმე-
 ვინათ ჩვენსე ცარიელი სიტყვებზე: «ეს ნასწავლი ვადათა!»
 ვეცადეთ რომ ხალხმა ასე სთქვას ჩვენსე: «ჭირში მოჭინეს
 და ღსინში მოღსინეს».

თუ ნასწავლი არ მოეკრიდებიან ხალხს არც ჭირში და
 არც ღსინში, თუ ნასწავლი ჭირშიცა და ღსინშიც დაეხმა-
 რებიან, ხალხი აღარ იქნება გულ-ძვირად და შეიძლება მოკის-
 სუნათ მამინ პოეტის სიტყვებაც, რომელც ამბობს:

«ყამთა დროთ ვერა შესცვალეს მის გულა ანდამატისა!
 იგავ მხნე, იგავ მღერალი, მოყვარე თავის მიწისა»!..

პეტერბურგელი სტუდენტი.

ქ. პეტერბურგი.
 იანვარი 1883 წ.

ქართული თეატრი

ზამთრის სეზონი. საზოგადოების ყურადღების მიქცევა. ანტრეპრიზა. ყაყანი, მისი უსაფუძვლობა და უსარგებლობა განნიღვა კერძობითი: 1, მოთავეობა და მართვა სცენისა. 2, აქტიორები და აქტრისები. 3, რეპერტუარი. 4, პუბლიკა.—დრამატიულის საზოგადოების მომავალი საზრუნველი საქმე.

წელს ზამთრის სეზონის ქართული წარმოდგენები დაიწყო კინკნისთვეში და თებერვლის სამამდე ერთ-გვარის მდინარეობით გათავდა. შეესწირეთ მადლი ღმერთსა, რომ შარშანდელის მრთელის წლის მიუხეობის შემდეგ თეტრმა სიცოცხლე გამოიჩინა, მიძინებულმა გამოიღვიძა, და იმედაიანათ შევიხედეთ მისს დაბზაში; მოგვარონდა ქართული თეატრის უკეთესი დღეები, ამ სამი-ოთხი წლის წინად ნახული. გული შეგვიტოკდა, გრძნობა გაგვიახლდა. საზოგადოებამ ნელ-ნელა დაიწყო სიარული, თითქოს უგან იხედებოდეს და ფეხის უეჭვავას ავირებდესო. საერთოდ ამ ორიოდ წელს უფულობის გამა არამც თუ ქართული წარმოდგენები, რუსულიც, სამხურცი და სხვა კონტერტები ანუ ლექციებიც ტფილისის საზოგადოებისაგან საკმაოდ მიგდებული შეიქნა. საერთო მიზნები უფულობა უკვლასფერს დაეტეო ცხოვრებაში და უკვლასე მომატებულად თეატრს.

მაგრამ მანცა და მანც ესტეტიკური სიტკობა კაცის

უეჭველი მოთხოვნილებაა და გაჭირებულს დროსაც საზოგადოებაში მოიპოვება რაოდენიმე ნაწილი, რომელსაც ვერ გაუძლია უთეატროდ; რაც უნდა შეჭირებულნი იყოს, ხანდახან შესვენება, გართობა, დროს გატარება უნდა, და ამაღ სთვლის თეატრსა. ჩვენში დღეს ასე ვხედავთ. წელს შარშანდელზე მომატებულად დაიწყო საზოგადოებამ თეატრში სიარული, მომატებული ყურადღება მიექცია; მწერლობაც თვალ-ყურს ადევნებდა, მეტადვე რუსული.

მიზეზი ამ ყურადღების მიქცევისა და სიარულისა ის იყო, რომ ჩვენს სცენაზე გამოვიდნენ ჩვენი ნიჭიერი მოთამაშენი, რომელნიც წელიწადი მეტი იყო არ გვიანსა, შეიკრიბა დრამატიული დასი, საკმაოდ დიდი და შეუწვეველად, კვირასში ორჯერ, იმართებოდა სპექტაკლები. ეს ყველა იმას უნდა მივაწეროთ, რომ გამოჩნდა ერთი კაცი, რომელმაც ივისრია ანტრეპრეზენტა ქართულის თეატრისა. წინათ მართალია რამდენჯერმე სხვა-და-სხვა პირებმა ივისრეს ანტრეპრენიორობა, მაგრამ მათი მოთავეობა არ გვასსოვს, რომ მრთელ უამრთის სეზონს, ესე იგი ენკენისთვიდამ თებერვლამდე გაგრძელებულიყოს. თითო-ორ თვეს იქნებოდა და მერე აქტიორების ამხანაგობა მუშაობდა. ანტრეპრენიორს თუელი უნდა, რომ თავი დაუჭიროს აქტიორებს, გაუძღვეს ხარჯს, თორემ მოთამაშენი ეცლებიან, იშლება დასი და რასაკვირველია, თვით ანტრეპრეზენტაცა ამისთანა დაშლის შემდეგ აქტიორები ან ამხანაგობას მართვენ, ან სრულიად იშლებიან და თეატრი იკეტება. ესეთი შემთსვევა რამდენჯერმე ვხანეთ. წელს ბატ. ნებურიძემ დაიწყო და ბოლო გაატანა მრთელს სეზონსა.

ამ შემთხვევამ საკმაოდ დაგვანახვა, რა მნიშვნელობა აქვს ანტრეპრეზენტს თეატრისათვის. რაგორცა ვსთქვით, მისის დახმარება

რებით შეიკრძა წელს დრამატული დასი, მისი ნიჭიერი წევრები და საზოგადოება მიიზიდა. მაგრამ სწორედ ამ დროს, როდესაც საღმრთო ცოტათი მოუხშირა სიარულსა, ამ დროს ერთი ნიჭიერი აქტივისტი ბ. სავარკვის სტენსე აღარ გამომჩნდა. ამ გარემოებას ააყვანა ზოგიერთნი, და ასე ეგონათ ეს არის თეატრი დაიღუპა, თითქოს ამისთანა შემთხვევა იშვიათი შემთხვევა იყოს, რომ სტენსემ ან ერთი აქტიური გავა, ან მუცრე და თეატრი თეატრად დარჩება.

რაც იყო ზოგიერთებში, საზოგადოება მაინც ამას შესაძლებლად ყურადღებას არ აქცევდა და დადიოდა; მართლაც, ნამდვილად საზოგადოებას არ შეუძლია თავი დახელოს თეატრს, თუ ეს მას ჭყავს რამდენადმე რიგანი დასი და ამ დასში რამდენიმე ნიჭიერი მოთამაშე. ეს ცხადად გასაგებია: კსთქვათ ადგანან მუშაგნი ერთ რომელსაზე საქმეს; ჩვენ გვინდა იმითა მუშაობა ვინათ, იმითა ნამოქმედარი, ნასაქმარი: არის თეატრი, გვინდა წარმოდგენა გვაჩვენონ იმისმა მუშაგებმა, აქტიორებმა. მაყურებელნი ზოგჯერ არ კმაყოფილდებიან იმითი ნაწარმოების ნახვითა, უნდათ თვით მათი ვინაობა გაიცნონ, ცდილობენ დაახლოებას, ბევრჯერ წვრილმანი მათი ცხოვრების ყოველივე ვითარება უნდათ შეიტყონ.

რას საჭიროა ეს? იმისთვისაა, რომ უფრო კარგა ვიცოდეთ ვინაობა. დიად კარგია, თუ მისის ნიჭის და ნაშრომის დაფასებისთვის ეძებთ მის, თუ საქმეს ბჭერთ მასთან. თუ არა და, რას საჭიროა, თუ სალაშარაკო მასხადათ განდათ?

სალაშარაკო მასხადა, ჭარბ ყოველ საქმეზე, ყოველ კაცზე უაქველია, როდესაც საქმე ან კაცი საჯაროდ, საქვეყნო საპარკეზზედ გამოდის. მაგრამ ჩვენ ერთი უბედურება გვეძებება. ჩვენი საზოგადოება პატარაა, ძალიან ახლოსა ვართ ერთ-

მანერითან. თეატრი და მისი მათეურებელნიც დაგზიგუულვართ ამ ურთიერთობას. ეს გარემოება ასდენს საქმეს. ერთი ღონისძიებაა ამ შემთხვევაში რომ უკეთესმა და გონება-გახსნილმა, ნასწავლმა საზოგადოებამ უური მოაყრუოს და გულისებსა და პუბლიკას შუა კედლად აგოს, არ გადმოიტანოს გულისების და აქტიორების ცხოვრება საზოგადოებაში. რა ხდება გულისებში, აქტიორ-აქტიორებს შუა და ანტრეპრენიორსა და დასს შუა, რად გვინდა ვიცოდეთ? დარჩეს იმათში. რას დავეძებთ რომლისამე საქმის გამკეთებლის შინაურს ცხოვრებას ცოლ-შვილთან ანუ მთავრამაგირე-ამხანაგებთან. ამ ლაპარაკით რომ საქმეს ვშუელდეთ ნამდვილის საქმით და არა ლაპარაკით, ძალიან კარგი იქნებოდა. მაგრამ აქ მარტო მითქმა-მოთქმაა, საზოგადოებაში უსაგნო ლაპარაკის უბნის გაღვიძება და გულის წახდენაა. თეატრში იმიტომ მივიღივართ, რომ დავტებეთ, წარმოდგენა ვხანოთ და არა იმიტომ, რომ ერთი აქტიორი მოვიწონოთ და მეორე დავიწუნოთ. ერთის სიტყვით ჩვენ, მათეურებლებს, სული არ უნდა გვჭონდეს; თეატრის ფარდა რომ დავშუება, იმის შემდეგ არც აქტიორებთან, არც ანტრეპრენიორთან — რას შერებთან, როგორ მოქმედებენ; რა ერთობა აქვთ ერთმანერთში, როგორ ცხოვრობენ და სხვა.

ჩვენს თეატრის მათეურებელმა საზოგადოებამ საკმაოდ გამოიხინა სითხისზე და არ დასდია იმ ყაყანს, რომელსაც ზოგნი რაღაც დიდ მნიშვნელობას აძლევდნენ.

რაც შეეხება წარსულ სეზონს, საჭირო იქნება რამდენადმე მას დავაკვირდეთ და გამოვარკვიოთ დღევანდელი მდგომარეობა ჩვენს თეატრისა. მისი გამორკვევა და ცოდნა გვეჭირება, და რამდენადაც დაწვრილებით გამოვარკვევთ, იმდენად იქნება უფრო რეალური ღონისძიება მოუპოვოთ სტენის გაუმჯობესობის საქმეს.

ჩვენ მხოლოდ წარმოკადგენთ იმას, რაც იყო; მის ახსნას, მის ნაკლულეკანების მიზეზებს არ შეგვხვებით.

როგორც მოვიხსენიეთ, წელს ანტრუპოლოგთა გამოუჩინდა ჩვენს თეატრს და შეჭკობა დასი. უამისობით შესაძლებელი იყო დასი სუსტი ყოფილიყო, როგორც შარშან. სამწუხაროდ ანტრუპოლოგობას მარტო თუ იყო არ ეყოფა თეატრის საქმისათვის, მის ეჭირება რეჟისსობა. რომლის თანამდებობას ასრულებს და ბ. კ. ყიფიანი. ჩვენში ჯერ აქამომდე თეატრს არ გამოუჩინდა ნამდვილი რეჟისსორი, რომელსაც შეეძლოს ზიესების ამოჩჩევა და დადგენა. ეს მეტად შესაძინევი იყო მით, რომ თუმიც ბეკრი ზიესა საკმაოდ მოწყობით იდგმებოდა, მაგრამ თვით ზიესებში ზოგი ისეთები ერეოდა, რომელიც მხოლოდ საყმაწვილო ვარჯიშობად ჩაითვლება. აგრეთვე შესაძინევი იყო უანსამბლობა. ზოგს მშეენიერად მოთამაშეს, მშეენიერად აღმსრულებელს რომლისას გვერდს უდგა მოუხერხებელი მოთამაშე. ძველს აქტიორთაგანს რამდენსამე არ ეტეობოდა წვრთნა, ცოტადენი წარმატება. ზოგჯერ გაიგონებდით სხამა-სხუბით ლამაზაკს, ან უხეიროდ ხელების ხმარებას და სხვას, რომელიც მცირედის გაწვრთნით შეიძლებოდა გასწორებულყო.

ამას საუკედურად არ ჩავუთვლით ანტრუპოლოგობას ან ესლანდელ რეჟისსორს. ვიცით, რომ მათ სურდათ თურმე უკეთესი რეჟისსორი, მაგრამ ვერ იშოვეს. მოვიხსენიეთ მხოლოდ აღსანიშნულად, რაც იყო.

აქტიორებს თუ თვალთ გადააკლეთ, წლეკანდელი დასი საკმაოდ სრული იყო. მონაწილეობა ქქონდათ ამ დასში ძველ ნაცნობთა და ახალთა: ყიფიანს, აწყურელს, ტყვიაკელს, გუნას, თვით ანტრუპოლოგობას, ნებერიძეს, და აქტრისებს: გაბუნას, ავლიშვილისას, გოჩინთლისას, მძინარევისას, ანდრო-

ნიკაშვილისას. ამათთან ხანდისხან მონაწილეობას იღებდნენ გარეშე პირნიც. საზოგადოდ ამ დასზე რომ გადაწყვეტილია აზრი წარმოკეთებათ რაიმე, ძნელია. შესამჩნევია იყო ისა, რომ წელს დასი უკეთესი გეგმანდა შარშანდელზე. მაგრამ ცალ-ცალკე რომ გავსინჯოთ აქტიორების თამაშობა, მასზედ ვერ ვიტყვი—უკეთესად დახელოვნდნენო, ეტუობათ წინ-სვლათ: უმეტესი ნაწილი ისეუ ისეთის მეტეველების ხელოვნებით დაჩვენია, თუ ისეუ ისეთის მხსენა-მოხერით, ისეთის ნაკლულებანებით და ისეთისავე ღირსებით: დასილამ შეგვიძლია ათხი ადვინიშნით, რომელთაც ეტუობათ წარმატება. პირველი ამითი აზიან აწუროლი და ტუეიაველი, რომელთაც ემჩნეოდათ ნიჭთან მეცადინეობა. თუ შრომას უმატეს, შეუძლიათ კარგი ადგილი დაიჭირონ დასში; ერთი თუნი გაიმაგრო კიდევ აწუროლია. ბბ. გუნდას და გამრეკელს ეტუობათ ნიჭი, ჯერ ახლად გამოსულნი აზიან, ხელოვნების შრომა წინ უძევს და თუ დასძლიეს ეს შრომა, შეუძლიათ სასცენო ძალად შეიქნენ.

საზოგადოდ ნაკლულებანება მოთამაშეთ ბერად წარმოსდგებოდა, ვგონებთ, იმისგან რომ რეპეტიციები ცოტა ჭქონდათ, რადგანაც კვირში რჩეული იმართებოდა წარმოდგენა, და ერთნი და იგივე აქტიორები თამაშობდნენ. მეორე მიზეზი იყო მოთამაშის სენი, ესე იგი ურეყისსობობა. ნაკლულებანებასთან ცოდვა იქნება ღირსებაც არ ვახსენოთ. ღირსებას შეადგენდა ისა, რომ სცენას ემჩნეოდა უმეტესი მოწყობა, აქტიორებს მომატებული ხალისი; პიესებს საკმაოდ ცოდვლად თამაშობდნენ და როლებიც თითქმის უფრო გაკეთილი ჭქონდათ, ვიდრე წინათ გვინახავს. ზემოდ მოვიხსენიეთ უანსაშობობა, ეს შეეხება ზოგიერთს პიესებს და არა. საზოგადოდ უკლას. ზოგი პიესებში, მაგალითად სუნდუგანცისა და ცაგარლისა კარგის

ანსამბლით ითამაშებოდა. საერთოდ წარმოდგენების შემდეგ ძა-
ურებელს სშირად არ შესვედრია შემთხვევა ეთქვას, რომ პიესა
ცუდათ აასრულეს.

შესამჩნევი და საგრძნობელი ნაკლულეკანება მეტად დაე-
ტეო ქართულს რეპერტუარსა. უმეტესი ნაწილი პიესებისა ძვე-
ლი დაწერილები და რამდენჯერმე ნათამაშები წარმოდგინეს.
ეს ნაკლულეკანება წინა წლებზე მომატებით წელს გამოჩნდა და
რასაკვირველია, რომ საზოგადოებას, რომელსაც ბევრჯერ ნა-
სული აქვს, ვერ მიიხიდავდა. ზოგი პიესა ვგონებთ მეექვსედ
თუ მეშვიდეთ იყო დადგმული, როდესაც რომ მისი ღირსება
შუათანად ჩაითვლება. ახალ პიესებში პირველი ადგილი ბ. ავ-
ქსენტი ცაგარლის «ხანუმას» ეკუთვნის, რომელმაც საზოგა-
დოება დააკმაყოფილა და წარმოდგენილ იქმნა კარგათა. მეო-
რე პიესა «მკითხავი» გადმოკეთებული ძაწსად იღ. ჭავჭავა-
ძის «კაცია—ადამიანიდანა»,—სუსტი გამოდგა, თუმცა ქარ-
თველი მკითხავი დედა-კაცის სურათს ლამაზათ გვიხატავს.
დანარჩენმა ახალმა დაწერიებმა სრულებით შეუმჩნეველად ჩაიარა,
რადგანაც მათ საყმაწვილო ვარჯიშობა უნდა უწოდოთ; სჯობ-
და რომ ორიგინალურ პიესების წერის ნაცვლად, რუსულიდან
ან სხვა ენებიდან გადმოკეთებინათ ჩვენის ცხოვრების სახამსო
თხზულებანი. წერა ორიგინალურის სასცენო თხზულებებისა სა-
სურველია, მაგრამ მას ეჭირება უპირველესად ნაჭი და მასთან
უგველად წერაში დახლოებება, ცოდნა, შრომა, დრო. რო-
დესაც ყველა ესეები ერთად ძნელი მოსაპოებელია, არა სჯობ-
ბია, რომ პიესები გადმოკეთდეს ან გადმოითარგმნოს სხვა
ენებიდან? ეს საჭმე პირველად ჩვენის მწერლების საზრუნველია
და მათთან აქტიორებისაც. უკვლავ აქტიორები საკმაოდ შრო-
მის ეწევიან სასცენო პიესების წერაში, ან თარგმნა-გადმოკეთე-

ზაში; არც ჩვენს აქტიორებს დაუვლიათ ეს შრომა, მაგრამ უფრო ახლა არის სასურველი ზრუნვა. ამასე, რადგანაც, როგორც შემოთ მკვიხსენეთ, ჩვენი რეპერტუარი სულ დაბერტყა. მომავალ სეზონებისთვის უეჭველად საჭიროა მომზადება ახალის პიესებისა, და ნამდვილებს თუ უცადეთ, ძალიან გაჭირება დაგვადგება. ერთი დონისძიებას აქ: ან გადმოკეთება ან თარგმნა.

შემოსსენებუფნი ნაკლუფკვანებანი არიან შიზუნნი, რომი რამდენადაც სასურველია და შესაძლებია, იმდენად ვერ იზიდავს თეატრი ჩვენს პუბლიკას. წინათა ვსთქვით, საზოგადოებამ უურადლებს მიაქცია წელს ჩვენს თეატრსაო, ამ სიტყვით ის ვი არ გვიბდოდა გვეთქვა, რომ მრთელთ საზოგადოება მიეზიდნოს. ჩვენი თეატრის მათურებელი პუბლიკა, მეტად ჭრელი საზოგადოებაა. აქ ხელავთ იმისთანა კაცებს, რომელთაც პარიჟის და პეტერბურგის თეატრები მოუვლიათ, უნახავთ დრამატიული სცენები, ოპერები, აქვე არიან ტოილისის იტალიურ ოპერებსე და რუსულ დრამატიულს წარმოდგენებსე აღზრდილი ნაწილი; აქვე ხელავთ კარგა შესამჩნევ ნაწილს მათურებელთა, რომელთაც ვერ არა თეატრში, არა ცირკში არ უვლიათ, რომელთაც დანაზში შესვლა-გასვლა და ჯდომაც ვერ ეხერხებათ, რომელნიც სპექტაკლის დროს ხმაურობენ, უსკვასებენ ხან-გრძლივ და თადარავთ მოტანილს კეის ან ჩურხხელას დუკენ, ხელში მუშუმიწოვარ ვმაწვილი უჭირავთ. ეს განსხვავება მათურებელთა, მართლდა ამდომებს თეატრის მუშავთა შრომას, მაგრამ ისე არა, როგორც ვეროპიელს შეუძლია წარმოიდგინოს. ეს გარემოება ერთის მხრით ვიდრე უადვილებს სცენას თავის განზრახვის აღსრულებას იმით, რომ კარგად ნათამაშევი პიესა მოლიერისა ანუ შექსპირისა, შილლერისა ანუ სხვა დიდის პიეტებისა სრულიად არ ეუფსოვება ამ ჭრელს საზოგადოებას.

შეკვიძლია გადაწყვეტილად ესთქვათ, რომ ამ ქვეყნის წლის განმავლობაში ქართულის თეატრის არსებობამ ძლიერი მოქმედება იქონია არა ერთს და არც კაცზე, რომელიც დაბალ საზოგადოებას ეკუთვნის. თეატრის შესავალთან თუ დაჭკვირვებისა, ნახვდით ხოლმე ჯგუფად ქალაქის ხელმძღვანელებს, ანუ პატრონი მოვარეებს, რომელთაც ბასი ქვეყნით: თეატრში წავიდეთ, თუ მივიტანსანაშია, და ნახვდით ერთ ნაწილს, რომელიც ძალზე იღვა, თეატრში წავიდეთ, დროსაც გავატარებთ და ჭკუასაც ვისწავლით. ამ დღიურად მუშათაგან ან მოვარეებთაგან ვინ იცის თეატრის წყალობით რამდენი ამაღლებულა სულით და გონებით იქამდის, რომ კარგი და ღირსეული შვილი შექნილა ოჯახისა, ვარ-ვარ სიარულს და ათას-გვარ გარყვნილებას გადარჩენილა. ამ მუშა-ხელმძღვანელთაგან უფიქროსა შემთხვევა არა ერთი, რომ თეატრისთვის თავ-გამოდებული უფიქროსა, რომელიც ზღრე მუშტი-კრივისათვის და ღვინის სმისათვის.

ნუგეშად და მომავლის შრომის გასამხსენებლად, ვგონებთ, სავალა იყოს ეს გარემოება. მაგრამ ნურც ამ მოთხოვნის დახვეწებით, რომელიც უეჭველად საჭიროა ნამდვილის ხელმძღვანელებისათვის და რომელსაც მოითხოვს გონება-განსნილი საზოგადოება. მწერლების და აქტიორების მშრომელობას, თეატრის გამძღვანელებს ჰმარტებთ მეტადინეობა, და შეძლებით ვი შესამდებელია ამ ორ-გვარის მაყურებლის დაგვიყოფილება.

მომავალი განათების ანუ უამთრის სეზონი მართლაც საზრუნველია. ბ. ნებეჩიძე, რომელიც ამბობენ, ადარ აპირებს ანტრეპრენიორობას. სხვაგნით ჯერ-ჯერობით არსაიღამა სჩანს რაიმე თქმულობა, რომ ვისმე სურდეს. მაშასადამე, ადვილი

მოსალოდნელია, რომ შარშანდღისთანა აშბავი დაქმართოს ქართულ თეატრსა, ესე იგი, მიუხრდეს და მიიძინოს. ამისათვის თადარიგის დაჭერა მოუნდება დრამატიულ საზოგადოებასა.

წელს დრამატიულს საზოგადოების მოღვაწეობა მხოლოდ ის იყო, რომ ანტრეპრენიორს ათხოვა თვისი ტანისამოსი, რომელიც ნახევრად წამხდარი გამომდგარა და მოუყვალა ბით მალე იქნება სრულადაც განაწრდეს. დრამატიულ საზოგადოებას წინათ ჰქონდა ბიბლიოთეკა და რეპერტუარი; ესლამბობენ, ესეებიც ცუდს მდგომარეობაშიაო, ასე რომ მომავალში შესაძლებელია ხელ-ნაწერი რეპერტუარი კელარც კი მოიპოვოს სადმე, ვინც შემდეგში მოისურვებს სპექტაკლების მართებას. არ იპოვება არსად ერთად შეკრებილი ხელ-ნაწერი რეპერტუარი, გაფანტულია აქ-იქ სხვა-და-სხვა კაცის ხელში. ამას შეკრება უნდა და ხსენებულის საზოგადოების მოკალეობას.

დრამატიულ საზოგადოებას დონისძიება არა აქვსო. დიდაც, მართალია. მაგრამ ვგონებთ ამის შეკლა შეილებაოდე. დარწმუნებული ვართ, რომ არიოდჟერ «ვეფხვის-ტყაოსნის» სურათები რომ დაიდგას საზოგადოებრივ თეატრში ბატ. წიხის ესკიზებით, დიდ-ძალ ხალხს მიიზიდავს. როგორც ყური მოგვიკრავს, გენიან ბ. ბარათოვისა, რომლის მეცადინეობითაც დადგოილი იქნა ცხოველი სურათები წიხის დროს, და რომელიც სშირად ჰველ-მოჭედების საქმისათვის მოღვაწედ გვინახავს, ავირებს დრამატიულს საზოგადოებისთვის ამ დიდ-მარხვას წიხის ესკიზებით ცხოველ სურათების გამართვასაო. იქელი უნდა ვიქონიოთ, რომ ამ ფრად პატიუ-საცემ განზრახვას ჩვენი უმაღლესი საზოგადოება ისეთისავე გულ-გუთილო-

ზით შიიღებს. მოხაწილუობას, როგორც პირველად მიიღო. ხარჯი და იმოდენი ჯაფა არ მოუხდებს, როგორც ადრე, რადგანაც მაშინდელი სამხადისი დრამატიული საზოგადოებისა აქვს შენახული. ამ სურათებს გარდა ნაადრუდობებზე ერთი-ორი სპექტაკლი რომ გაემართათ ჩვენის უმაღლეს საზოგადოების წევრებს, დარწმუნებული უნდა ვიყოთ, ვარგა ზღომად შეიკრიფებოდა ფული, რომელიც შეიძლება მომავლის ზამთრის ანტრეპრინისათვის შესაწევრად დაენიშნათ, რეპერტუარის, გარდაცემის შესანახად და სხვა საჭიროებისათვის მოეხმარებინათ. დრამატიული საზოგადოების დახმარება უკველად მომავალში საჭირო იქნება და დარწმუნებული უნდა ვიყოთ, რომ მის დაუხმარებლად თეატრი დაგვეკეტება, ან სულ ვაებთ იხანისალებს. ანტრეპრინიერის აღმოჩენის იმედი თითქმის არ უნდა გვქონდეს. წლეკანდელი შემთხვევა, შემთხვევა იყო და ამისთანა გაკემობას ძნელად თუ ვხანავთ. ამოიბენ, რომ წელს ანტრეპრინის ზიანი მიეცაო.

ვიცით რომ თეატრის უოველთვის მომატებული ფული გჭირება იმაზე, რაც შემოსავალი აქვს. ამ მომატებულის მოკნა დრამატიული საზოგადოების საზრუნველი და შეუძლია კადრც იშოვოს, მაგალითად იმ გვარსა ღონისძიებით, როგორც შემოთ მოკნისენეთ. წელიწადში ორას-სამასი თუძანნ რომელსამე საზოგადოებას არ გაუჭირდება შეკვრობას, თუ მისა მოთავსენა შრომის გასწევენ. ტფილისში რამდენიმე საზოგადოებაა, ეველანი ახერხებენ ღონისძიებას მოკნებას, შრომას, — რაღა მართო დრამატიული საზოგადოება დაიბადა ასე უილაჯო და დავრდომილი? ამისთანა ცხოველი, ნაყოფიერი, მშვენიერი საგანი წინ უბევს. მრთელი ტფილისის უმაღლეს და უმაღლესს საზოგადოებას თეატრზე აქვს მიქცეული უურად-

ღება, მას უჭირავს ძლიერი ადგილი ჩვენს ცხოვრებაში; აქ ერთად იყრებიან მწერალნი და მსუფრუბელნი, მსოფლიო გენიოსების ნიჭნი აქ ეშლებათ სულით მშვიტ-მწუფრუბელს და ღარბობს, დღიურს მუშავს; აქ ქართული ხელოვნება იზრდება და უნდა ადგილიზარდოს გემოვნება, გრძნობა, სიკეთე, კეთილის სიყვარული, გონება უნდა გაგვიწმინდოს, ადგამაღლოს მუდამ დღიურის მწიკლავანის ცხოვრებისაგან, — ესე ხელოვნების ტამარი, ეს სცენა, ეს თეატრი, ქართული თეატრი, ა'უ შეუწევს ხელად თავ-მინებებული უნდა დარჩეს? ნუ თუ სიცოცხლის ძარღვი მართლა შიწვდა და გულმა მკერა შეაყენა?!

მიხრწნილი.

მიხრწნილი ცეტსლთან მიმჯდარა, ან მოსდის მოხუცს ძილთა,
მისხეობია ნაკვერჩხლებს, როგორც რომ ციცა ფრთხილთა;
სულ ამოუწუდა ცოლ-შვილი, ან შერსა შვილის-შვილია,
ძლივს-ღა ილოდნის ფათასა, ან უდგას ერთი კბილთა!...
სიკვდილსა ნატრობს მუდამა, საუდარში დაიარება,
მასთან აჩავინ ან დადის, ანც სხვას ის მიუკარება,
მუდამ წელს ორჯერ, მარხვაში, უთუოდ ესიარება,
ჯერ ვერ ეღიროსა სიკვდილსა, — ღმერთი თუ მოეხმარება!...

თ. რაფ. შრისტაფი.

ყარაჩულელი ლოთი

ვეფხვი «პეპოს» ავტორს

მე რომ ვლავთობ, შენ რას გიშლი, ძმობილა?
ბატონებო, ან შენ, კეთილშობილა?!

—
მე ქრისტე ღმერთს განტოთ გაუჩენივარ,
ლავთობას ჩვენა წესი, ადათი...
მითომ რა! თქვენისთანა ვაყებო
ბიჭობაში არ მეუფავა არც ათი!

—
მე რომ ვლავთობ, ვის რას გიშლით, ძმობილა?
ბატონებო, ან შენ, კეთილშობილა?!

—
აწ მკადრუფობთ და დაცინვით მიუყრებთ,
თითქო მე ღმერთს მეტი გაუჩენივარ!...
მე ზოგსავით არც ძმასა კვლავ, არც ვზარავ
და ღაწობი ლუკმისა მომთმენი ვარ.

—
მე რომ ვლავთობ, ვის რას გიშლით, ძმობილა?
ბატონებო, ან შენ, კეთილშობილა?!

ჯათა-ტანჯვით ალალ ლუგმას ვმოულობ,
 მთელი კვირა ოფელს სულ ასე ვაწუროვ;
 კვირა დღეს ვი გამოკვირებ ძმა-ბიჭში,
 ყანაწოდულ ლურჯ ქუდს გვერდზე ვიხურავ;

კვირას ვლოთობ, ვის რას გიშლით, ძმობილო?
 ბატონებო, ან შენ, კეთილშობილო?!

კინუობ, ვევირი, მუშტის ტრიალიც მიუვარს:
 უსამართლეს ან ვის ჩამოუჩნები!...
 მაგრამ ლალატს ძმა-ბიჭს მე ან გაუწევ
 და იმისთვის ცინებიაც დავლავები!

მე რამ ვლოთობ, ვის რას გიშლით, ძმობილო?
 ბატონებო, ან შენ, კეთილშობილო?!

ჩვენი ბიჭი ჩიტოვით იხადება:
 დღეს ვიშოვი, დღეს ვჭამ, ვარ ბედნიერი...
 რა! რა ვუთხრას იმ მილიონის პატრონს,
 უთუში ფულს ჰკეტს, თითონ კვდება მშვიდია!

მე რამ ვლოთობ, ვის რას გიშლით, ძმობილო?
 ბატონებო, ან შენ, კეთილშობილო?!

ძუნწი ვატი ქვეყანაზედ ან ცხოვრობს!
 რა!.. გაუწუდეს მდიდარ-ძუნწებსა ქოქი!..
 მე რამ მოკვდავ, გვედრებით, ძმებო-ჯან,
 დამახალეთ ზედ თავზედ სასე დოქი!

კვირას ვლართაბ, შენ რას გიშლი, ძმობილო?
 ლოთ-ბიჭშია აბა რა ნახე ტუდი?!..

მეტ ვატი ვარ, რატომ ეგრე მიუერებ?—

მეტა მსურავს თაგუდ ნამუსის ქუდი!

პ. ტავარელი.

23 იანვარი.

1882

ბიბლიოგრაფია.

«Извѣстія Кавк. Общ. Истор. и Археол.», ტ. I,
მეორე გამოცემა. 1884 წ.

თბილისში იბეჭდება სამეცნიერო ჟურნალი: 1) «Извѣстія Кавк. Общ. Исторіи и Археологіи» დ. ზ. ბაქრაძის რედაქტორობით; 2) «Записки» და «Извѣстія Кавк. Импер. Геогр. Общества»-ლ. პ. ზაგურსკის რედაქტორობით. ამ ჟურნალებში შეკვდებით მრავალს საინტერესო მასალას ჩვენი ქვეყნის ისტორიისა, გეოგრაფიისა, ეთნოგრაფიისა, ეთნოლოგიისათვის და სხვ. შეძლებისამებრ, ვეცდებით დრო-გამოშებით გავაცნოთ მკითხველებს შინაარსი ზოგიერთის სტატიებისა, რომელნიც უფრო საყურადღებონი იქმნებიან. დღეს ჩვენ გვსურს წარვუდგინოთ მკითხველს ანგარიში «Извѣстія Кавк. Общ. Исторіи и Археологіи»-ის პირველ ტომის მეორე გამოცემის შესახებ.

ამ ტომში დაბეჭდილია: ა) გათხრის «რედაქციის დაჯერების» სასაფლავისა — გეგმითა და ნახატებითა ნ. ი. წილასანისა; ბ) «სჭრიდენ თუ არა საქართველოში ოქროს ფულის?» ა. ვ. კომაროვისა; გ) «ახლად პოვნილ ნაწიეკებზე» წყაროთაგან ვახუშტისა საქართველოს ისტორიისათვის» დ. ზ. ბაქრაძისა და კიდევ ოთხი სხვა წერილი, რომელთაგან ერთი «მოკლე განხილვა საქართველოს მხედრობისა 1082—1222» თ. თა-

თან უან დადიშკელიანისა უკვე დაბეჭდილი იყო «ივერიის» 1883 წლის № 10-ში. მკითხველების ყურადღებას მივაქცევთ ამ უამად მეორე და მესამე წერილებს, რომელნიც უფრო საყურადღებონი არიან საზოგადოებისათვის.

ავტორი წერილისა «სჭრიდენ თუ არა საქართველოში ოქროს ფულს?» ა. ვ. კომაროვი დიდი სანი იმყოფებოდა (ასეა ა. ვ. კომაროვი «ახალ-თექეს» უფროსად არის.) და სწავლობდა ჩვენს ქვეყანას. რამდენსამე წელიწადს იგი იყო დასამთო სამმართველოსა უფროსად და ამ დროს ხშირი მისვლა-მოსვლა ჰქონდა ჩვენი ქვეყნის მივიწეულ მხარეებში და ამ მოგზაურობის დროს იგი, თვისის ზირდაპირის მოკვლეობის გარდა, მეცნიერებასაც ემსახურებოდა: აკრებდა ცნობებს ხალხის ზნე-ჩვეულებაზე, ისტორიაზე, იძენდა ძველს ფულებს, ძველს სახსოვართა და ნაშთებს და სსკ. და სსკ. ამ გვარად მან შეიძინა დიდი კოლექცია ძველ სახსოვართა და ნაშთთა და მრავალი ცნობანი ჩვენი ქვეყნის ისტორიისა და ეთნოგრაფიიდან; ეს იყო მიზეზი, რომ იგი დაინიშნა თბილისის არხეოლოგიურის კრების ამოსამზადებელის კომიტეტისა თავმჯდომარედ და ეს თანამდებობა მან შეასრულა ფრად სინდისიერად და გულ-მოდვიანედ. მართლაც, ბევრი არ უწერია ა. კომაროვს, მაგრამ რაც უწერია, იმითაც სჩანს, რომ მას კარგად გაუცვინია ჩვენი ქვეყანა.

ზემოხსენებულს წერილში კომაროვი ამბობს: «აქამდის ნუმიზმატიკებმა იცინ მხოლოდ ორი ქართული ოქროს ფული. ორივე მოჭრილია მეფე ერეკლე მეორის დროს. ფულის ერთს მხარეზე ერთ-თავიანი არწივია, რომელსაც მარჯვენა ხელში უჭირავს სამეფო ბურთი, მარცხენაში კვერთხი; მეორე მხარეზე კი არაბული წარწერაა: აჰი, თვით-მშვერობელი! მოჭრილია»

ობილისშია. წელიწადი ერთზე აზის 1203 (1788), მეორეზე 1211 (1796). ერთი ამათგანი ეკუთვნის გრაფ ტოლსტოებს, მეორე აზიის საიმპერატორო აკადემიის სამეცნიერო მუზეუმს. თუმცა ზოგიერთნი ამტკიცებენ, რომ კავკასიაში გვინახავს რუსუდანის და თამარის ოქროს ფუელი, მაგრამ აქამდის თვისა აზრის დასამტკიცებლად საბუთები არ წარმოუდგენიათ. ეს ბირნი შეტდომში შეჭყვას რუსუდანის იმ ფულებსა, რომელთაც ხანდისხან ჭზოულობენ ყარსის მხარეს. ხელდა ეს ფული ოქროსი არ არის (ლანგლუა).

ძველებურს სასაფლაოებში კი ჭზოულობენ ქართულს ოქროს ფულსა, რომელაც მიემსგავსება ლიზიმასის, ანტიოქებისა და სირიის მეფეების ფულსა. ამ ფულების ერთს ბირზე გამოჭრილია ბირის-სახე თავ-საკრავით, მეორე მხარეს კი დახატულია მჯდომარე იუპიტერი ანუ მინერვა. თუმცა არსებობენ ამ ნაირი ფულები, მაგრამ ჯერ არაფრით არ არის დამტკიცებული, რომ იგინი ქართულნი არიან. ჯერ-ჯერობით ვეძიებოფილდებით იძითაც, რომ იგინი საქართველოში არიან მოჭრილნი.

ისტორიამ დღევანდლამდე იცის შემდეგი ქართული ფულები:

1) ოქროსი—დრაჰმანი, *) რომელიც ხმარებაში შემოვიდა ვანტანგ გორგასლანის დროდამ (446—499 წ. ქრ. აქეთ). შემდეგში სახელ-წოდება ამ ფულისა გარდაიქმნა ფლუ-

*) დრაჰმანი, ფული ძველებური; წონა 24 კერატისა ან 96 კრთილის (ძველ-თესლიც ქერის) მარცვლისა (იხ. ვისრამიანი გვ. 462. ლექსიკონში).

რად, რომელიც დირებულობით ედრებოდა სომხურს ტაგეგანს და აჩახულს დინარს (ლანგლუა). *)

2) ქართული ფული X—XII საუკუნებდუ სრულიად მიემსგავსება ბიზანტიის ფულსა. ყველა მასშინდელი ფული — ოქროსი, ვერცხლისა და სპილენძისა ცნობილი იყო საფასედ და ერქვათ სასოგადო სასული ფული. ამას გარდა X—XII საუკუნეების ოქროს ფულს ერქვა: დუკატი და ბოტანიაცი. ამ ხაირი სასულ-წოდება დაერქვა კოსტანტინე დუკის **) (1059—1067) ფულებსა, გავრცელებულსა საქართველოში და აგრეთვე ნიკეიულ ბოტანიაციასა (1078—1081 წ.) ესრეთნი სასულ-წოდებანი იმარებინ მწერლობაშიც და წარწერებზედაც (ლანგლუა).

3) აჩახთა მწერალი უახვანი (XIII საუკუნისა) თავის გეოგრაფიაში თბილისის აღწერილობაში, ამბობს «ამ ქალაქში ხახაშით დინარსა, რომელსაც ჭქვიან ჰერჰერა. ეს კარგი ფულია, სიწიულის წარწერათ და კერპების გამოსასულაობით. ყოველი დინარი იწონს ერთს მისსაღსა. ოქრო მალადი დირსებისა. შეუცდომელად შეგვიძლიან ვსთქვათ, რომ ეს ფული იჭრება აფსაჰთა ქვეყნის მეფეთაგანთ.

*) Essai de classification de suites monetaires de la Géorgie par M. Victor Langlois. pl. VI № 3.

* ესეთი აზრი ა. კომაროვისა მოთ უფრო შესაწინარებელია, რომ კოსტანტინე დუკის მოადგილეს მიხეილ VII დუკას (1071—1078) ცოლად ჰყვანდა ასული ქართველი მეფის ბაგრატ IV-ისა მარიამ. ამათ დროს საბერძნეთში იჭრებოდა ფული და ამ ფულებზედ გამოსახულნი იყვნენ მარიამი და ქმარი მისი იმპერატორი მიხეილ VII დუკა.

ამას ღანგლუა დასძინებს, რომ აქ ღანგლუა ბიზანტიის ფულზედ და თვით სახელ-წოდება—პერპერატ ბერძნულია.

დ) შერიფ-ედინი თავის ისტორიაში ამბობს: «საქართველს მეუფე გიორგი VII (1395—1407) მონგოლების თბილისიდან მოსაშორებლად თემურლენგს გაუგზავნა 1,000 ოქროს ფული, რომლებზედაც ეწერა სახელი ამ ქვეყნის დამპყრობელისა. მართლაც ამ საჩუქარმა იმოქმედა: მონგოლთ დასტოვებს საქართველო და მიემართნენ ბელაქნისკენ (ღანგლუა).

ე) მე XV ს. ნახევრიდან მე-XVIII საუკ. დასაწყისამდის საქართველოში ქართული ფული აღარ იჭრებოდა*. მაშინ ჩვენ ქვეყანაში გავრცელებულიყო ვეცხლის ასპრნი ტრანზიტონის კომუნებისა, სახელწოდებით ქ. კირმანეული (წოდებულა სახელისაებრ ამჟერატორის მანულისა). შემდეგში, როდესაც შაჰ-აბასის მოადგილეებმა თბილისში დააარსეს ზარაფხანა, კირმანეული გავიდა ხმარებიდან და შემოვიდა სპარსული ფული, რომლის ნიმუშებს ეხლაც შეხვდებით. მათგან უძველესზე აწერია 1060 წ. გიჯრისა (1650), უახლესზე 1160 წ. (1748). ამ უკანასკნელ საუკუნეში (მე-XVIII) ოსმალონიც სჭრიდენ ფულსა თბილისში. სულთნის აჰმედ III ფულებზედ აწერია: 1115 (1703), 1135 (1722), სულთნის მაჰმედ I-ის ფულზედ 1148 გიჯრისა (1735 წ.) ამავე საუკუნეებში ქართული ფულის სახელ-წოდებანი იცვლებიან სპარსულებად: აბაზი, შაუ-

* გამოჩენილი და შეუდარებელი ნუმიზმატიკოსი თ. მიხეილ ბარათაევი თავის თხზულებაში «Нумизматические факты грузинского царства» ამბობს, რომ ფულის ჭრა შეჩერდა XIV საუკუნის დასაწყისს (გვ. 16) და ფულის ჭრა ხელ-ახლა დაიწყო მეფის ვახტანგ მე-VI-ის ძის ბაქარისაგან (1716—1719 წლ.).

რი, თუმანი. თუმანი ჰარკულად ხმარებულა გიორგი VIII გუჯარში (1460) წ., რომლითაც მეფე აფასებს სასხლსა ქვენი ფნეკელების (ქსნის ერისთავების) წარმომადგენლებისას. ამ გუჯარში სწერია: «ვინც მოჰკლავს წევრსა ამგვარისსა, იგი გადისდის გვარას სასარგებლოდ 70,000 კარმანეულსა, რომელთაგან უოკელი ფასობს ორს შაურს და სულ შეადგენს 4,000 თუმანსა ქართულის ვეცხლის ფულითა (ლანგლუა).

3) ჰაზუნა ორბელიანის მატრიანეში სწერია: «შაჰ სულთან იბრაჰიმმა გამოგზავნა თბილისში ფულის მჭკვლი და მოსჭკეს: სამ-აბაზიანი, შაურანი და ოქროს ფული თითო 30 შაურანი (ბრუსუ).

ზ) ქართული ოქროს ფულის სიმცირე, მეფის მის თეიმურაზის აზრით, ახსენება იმით, რომ, რაც ოქრო იზრებოდა და საქართველოს მადნებში, ყველა იხმარებოდა მეფეთ სასახლის სამკაულისათვის და დანაშთენი კი ისუიდებოდა, რადგან ფულის ჭკაზე ისე გასუიდა უფრო სასარგებლო იყო (Journal Asiat. p. 14).

ს) მეფის კახტანგის დასტულამაში (§ 61) ჩამოთვლილია ქართული ფული: თუმანი, ციქილა, მარჩილი, მინალოთუნი, აბაზი, შაური და ბისტრი.

თ) კახტანგის კანონთ გრებულში მოხსენებულა: «მეფის გარდა უოკელი კაცი, რომელიც მოსჭრის ფლურსა ანუ სპილენძის ფულსა, მაღალსა ანუ დაბალ ფასიანსა დაისჯება ორივე ხელის მოჭრით. ერთი ხელი მოეჭრება იმას, რომელიც ახმარებს ამ ნაირს ფულსა».

ი) ჰაზუნა ორბელიანი ამბობს: «ჩვენ მეფეებმა (თეიმურაზ II და ერეკლე II) ვეცხლის და ოქროს ჭურჭლისაგან

მოსჭრეს ფლური და ვეცხლის ფული, რომ ჯვარისათვის მიეცათ ჯამაგირი, ეს იყო 1752 წ. (ბრასე).

კ) სააღო ორბელიანისაგან გამოჩენილის მოგზაურის ცუფდენშტედლისადმი მიწერილი წერილიდან (1772 წ.) სჩანს, რომ ამ დროს საქართველოში ისმარებოდა ერეკლე II ოქროს ფული (ბრასე Nist. de la Georgie T. p. 385).

ღ) გუჯარი ერეკლე II-ისა, 1778 წ. გწირავ სინაის მთის წმ. კატერინეს მონასტრის, ადვილს, საცა დმერთი ქუხილითა და ჭეჭითა, ტეცხლითა და მიწის ძვრითა გამოეცხადა მოსკესა, 50 უურუმსა (35 მ. 50 კაშ.) და აგრეთვე წმიდა სინაიზე მოსასსენებლად იმ ქრისტიანებისა, რომელნიც აგარნიანთაგან ამოხრცალ იქმნენ აგრასში და განჯაში, გწირავ ახტაღის ვეცხლ-ოქროს მადნიდან 200 უურუმსა (150 მ.)—მ. იოსელიანსი «Опис. Тифл.» გვ. 18).

ბ) მადნებას უფროსის თავ. სოლომონ მელიქიშვილის გენ.-ლეინ. კნორინგისადმი 29 მაისს 1801 წელს მოსსენებაში მოყვანილია შემდეგი ცნობანი: მთის მადნებზე მეშაობს 200 ბერძენი, რომელნიც დაბარებულნი არიან გუმიშ-ხანიდან (ტრაპიზონის მსარეშია). მადანნი იჯარით გაცემულნი არიან. სპილენძი 12,000 მანეთად, ოქრო სულ მოლად მეფეს კეთონის; ერთ ფუთ ვეცხლზე კი მეიჯარადრეთ უნდა აძლიონ მეფეს 150 მანეთი (об акт. археограф. ком. т. 1. გვ. 516); როგორცა სჩანს ბუტკოვის ჩვენებიდან (ტ. II, გვ. 188) ახტაღიდან მეფის საზინაში შემოდოდა ყოველ-წლივ 100,000 მანეთამდე*.

* ამ წერილით ვათავებთ ლაპარაკს ქართულის ფულზედ, მეორე წერილით ჩვენ ვრცლად მოვილაპარაკებთ ქართული ფულის ისტორიაზედ.

მეორე საყურადღებო წერილი, როგორც ზევითაც ვსთქვით, არის ბ. დ. ზ. ბაქრაძისა.

ასრე იწეობს თავის წერილს ბაქრაძე: შემდეგ ვახტანგის «ქართლის-ცხოვრებისა», საქართველოს წარსულის შესასწავლად სრულ სახელმძღვანელოდ ითვლება შრომა ვახტანგის შვილის ვახუშტისა, რომელიც გარდაიცვალა მოსკოვში 1772 წელს. ეს შრომა დაბეჭდა აკადემიისაგან ფრანსიულის თარგმანიით. იგი შეიცავს ქართველთა ისტორიას 1744 წლამდე; ვახუშტი ადგა შემდეგ სისტემას: ჯერ საქართველოს აღწერს გეოგრაფიულად ცალკე-ცალკე ხეობებად და შემდეგ მოჭყავს ისტორიას ამავე ქვეყნისა, რომელიც გეოგრაფიულად აღწერა. ბროსემ კი ვეოგრაფიული ნაწილი განაცალკევა და ცალკე დაბეჭდა ამ სათაურით: *Description geographique de la Georgie*, ამასვე დაურთა რუკანი ვახუშტისა.

თუმიცა ვახუშტი, განაგრძობს ბაქრაძე ჩვენ დროზედ ახლო სცხოვრებდა და ისიც მოსკოვში. სადაც იგი სწერდა ისტორიას, მაგრამ, ჩვენდა მოულოდნელად, მისი წყარონი, რომელიც მას ხელთა ჰქონდა თავის შრომის შედგენის დროს, ვერც ბროსეს—ვახუშტის მოღვაწეობაზე ცნობათა შემავრთველებს—და ვერც ჩვენ აქამდის ვერ გვიპოვნია. თუითონ ვახუშტივე ამბობს, რომ მას ჰქონია შემდეგი წყარონი: 1, ძველი გარიგების წიგნი იმერეთს გელათხდამ; 2, მესხური დაკითხი ხუთ ნაწილად, 3, ძილის-შირი ანუ ირმისი ეტრატზე დაწერილი იმერეთიდან; 4, ქრონოლოგიური წყარონი, შედგენილი ტლამაძესაგან; 5, გუჯარნი ბარათაშვილებისა ბუთანიიდან, გუჯარნი თუმიანიშვილებისა და სხ.

მე სრულიად არ მაკვირებს ის გარემოება, ამბობს ბაქრაძე, რომ ქართულნი ისტორიულნი წყარონი ძნელი საპო-

ნელნი აწიანო: ეს ახსენება მით, რომ იგინი უუურადლებოდ აწიან დაშთენილნი და ღვებთან კერძო სახლებში და მონასტრების ბიბლიოთეკებშიო, აწამედ მე ის მაკვირვებს, რომ ვახუშტის წყარონი, რომელნიც შემდეგ მისის საგვდილისა, ეჭვი აწ აწის, დაშთა მის შემკვიდრეთა, კელარ გვიზონია და შესაძლებელიც აწის, რომ იგინი უქმად ჭურთან სადმე და იქნება გიდეც დაუწვავთ, როგორც მეტი ბარგო.

ზემოხსენებულთა ნაწყვეტი, რომელიც უეჭველად აწის ვახუშტის წყაროს «მესხურის დავითნის» ნაწილი, ვიზონი, განაგრძობს ბაჭყალი, განსვენებულის ისტორიკოსის პ. იოსელიანის ბიბლიოთეკაშიო. ვახუშტი მესხურს იმიტომ ეძახის, რომ მასში მოიპოვიან მოთხრობანი სამესხოს ანუ სამცხე-საათაბაგოს ათაბაგებსეო, რომელთ მიფლობელობას შადგენდა მტკვრის ზემო ნაწილი და ჭოროხის მთელი ხეობა.

ეს «ნაწყვეტი» დაწერილია სქელ ქალღმრე, შესდგება მხოლოდ 32 გვერდ. და იუოფება რწ ნაწილად: პირველი ნაწილის მეოთხე გვერდზე აწის შემდეგი საინტერესო წარწერა გიორგი მთაწმინდელისა: უწებულ აწს უოველთათვის, ამობს გიორგი მთაწმინდელი, რომელ თხონისამებრ წმიდათა მამათა ჩემთა, მე უღირსმან მღვდელ-მონაზონმან გიორგი დიდის შრომით ხელ-ახლა გადმოვიღე ბერძნულიდამ ქართულად დავითნი და შევასწორე იგი თანახმად მრავალთა ფსალმუნთა განმარტებთა, აწ ვთხოვ ყველას, ვინც მას გადასწერს, აწავითაწი ცოლილება აწ შემოიღოს, აწც დაავლოს, აწც მოუმატოს წამ, რადგან რაც საჭირო იუო დასამატებელი აწ დასაკლები ყველა ჩვენ დაუმატეთ და დაკაკლოთ თანახმად ქართულის ენის განწინთა. ჩემი სიტყვების სიტყმადრეტეს დამიტვიცებს მთელი.

საბერძნეთი და უკუა დაკითხნი, თუკი ვისმეს მოუნდა ახლად გადათარგმნა—ღმერთმა აკურთხოს მისი შრომა. ხალხად ჩვენს თარგმანსედ კი თავს ნუ შეიჭირვებს და წმ. მამა კეთილმეს ნუ მოიყვანს მოწმად, რადგან თუმცა ამან სთარგმნა დაკითხნი, მაგრამ გადაწყვეტა სრულიად გაურყვნა და უსარგებლო ჭეო სახმარებლად, მეორედ კი კეთიმეს აღარ გადუთარგმნის იგი (დაკითხნი).

კეთიმე და გიორგი მთა-წმინდელნი (პირველი აღესრულა 1026 წ., მეორე 1065 წ.) ითვლებიან ათონის ივერიის მონასტრის ამშენებელთა შორის. ამ პირთ მთელი თვისი სიცოცხლე განატარეს ათონზე. იგინი უკუაზე უკეთესნი მთარგმნელნი იყვნენ სამღვთო და საეკლესიო წიგნებისა ბერძნულიდან ქართულს ენაზედ. სვათა შორის, კეთიმეს მიეწერება თარგმანი დაკითხნის განმარტებისა, გიორგის კი დაკითხნისა.

მეორე ნაწილი, გინა განყოფილება ამესხურის დაკითხნის ნაწიკეთისა ისტორიულია და შეიცავს ცნობებს 26 წლისას—1561 წ. 1587 წლამდე. ეს დრო იყო უკანასკნელი წამები იმ დიდის დროისა, რომელიც დაიწყო ომძალთა მოძრაობიდან (XIV საუკუნიდან) და დასრულდა, სხვათა შორის საქართველოს სამეფოებელს—სათაბაგოს დაპყრობით და მთელი ჩვენი ქვეყნის დამბუნებით. სპარსნი და ოსმალნი იბრძვიან საქართველოს დაპყრობისთვის, ბრძოლის მოკდანზე ჩვენ ჯერ ვსედავთ შაჰს თამაზს, მერმე ხუდაბანდს, სულთანს სულეიმან დიდს, მერე სულამ II და მურად III მისის შესანიშნავის სარდლთ ლაღა-ფაშით. ნაწიკეთი თავდება აბაჰ დიდის შემოსულის წლით, აღნიშნულ დროს საათაბაგოში მოქმედებენ: ქაიხოსრო II, ყვარყვარე V, მანუჩარი II და იმის შემდეგ მისი შვილი მანუჩარი III. ეს მანუჩარი მოსწამლა მის-

მა ზიძამ, ქაიხოსრო II-ის შვილმა, ბექამ, რომელმაც მაჭმადა-
ნობა მიიღო და 1625 წელს დასაბრუნებულ იქმნა ფაშად საათა-
ბაგოსი (დაერქვა საფარ-ფაშა). ამ დროდგან იწყობა ფაშობა ამ
ქვეყანაში.

აი ამ პირებს შეეხება ბაქრაძის «ნაწივეტი», რომელიც
წარმოგვიდგენს ცნობებს ქაიხოსრო II ოჯახის გენეალოგიაზე
და აგრეთვე გვინუნებს ისტორიულ ასპარეზზე მოქმედებას მი-
სის ოჯახის წევრებისას. ამ «ნაწივეტის» გენეალოგიური ნცო-
ბანი ისრე სრულნი არიან, რომ აღარბეუენ აკადემიკოსის
ბროსესაგან შეგროვილ წყაროების შინაარსს, რომელიც მოთ-
ხრობილია მის წიგნში *Tables geneolog. et statist. des
dynast georgiennes*. მაგალ. ამ წიგნში ქაიხოსროს ძე იან-
კო არ არის ნახეხება; თამარი ვი სექტორად არის მოხსენებუ-
ლი *Tables*-ში მზე-ჭახუკი, ცოლი როდამი მოხსენებულა
ასულად გიორგი II გურიელისა, თუმცა «ნაწივეტი» გვაუწყებს
რომ იგი ყოფილა გურიელის როსტომის ასული. ამას გარდა
«ნაწივეტში» ვხვდებით შემდეგ ცნობებს: აქრონიკონს 252
(1564), აგვისტოს 12, შაბათს, ღამის ორ საათს, მე-ნ დღეს
მთვარის თვისას ციხის ძირში დაიბადნენ ვასილი და ბექა (შემ-
დეგში საფარ-ფაშა), მამასადამე ვასილი და ბექა ტყუებო ყო-
ფილან. სხვა ადგილას არის თქმული: «22 წლის მზე-ჭახუკმა
ჟვარი დაიწერა გურიელის როსტომის ასულს როდამზე, რომ-
ელთანაც იცხოვრა ერთი წელიწადი და 2 თვე; 11 იანვარს,
პარასკევს, 9 საათზე დღისა, აქრონიკონს 260 (1572)
ღვთის რისხვა მოკლინა მის მშობელსა, რადგან მზე-ჭახუკი
გარდაესახლა ამ ქვეყნიდან სოფელსა მართალთასა 23 წლისა;
საღმთო საკაცობამლი (церковное совершенство) აკლ-
და 2 თვე. იგი იყო სრული ზნითა, აღზრდილი სარწმუნო-

ბასა ზედა ქრისტესა, ღვთის-ნიერი, მშენიერი მწიგნობარი, მგალობელი და მკვერ-მეტვეელი; ტებილი მოუბარი, მღვდელთა სასულიერო პირთადმი თავისიანი; იცოდა კითხვა და ლაშარბა-კი სპარსულებს, ლაშარბობდა არაბულადაც და თათრულადაც, შეუდარებელი მსროლელი და მეჭირითე იყო. ჭკუენას ჯერეთ არ უნახავს მსგავსი მისებრით.

ამაინივე დაწვრილებითი ცნობანი მოჭყავს «ნაწივეტს» შესახებ პოლიტიკურის ამბების საათაბაგოში. ოსმალნი იმ-ერობენ ჩილდირს. განახლებენ ყარსსა. ჭაროხის ხეობა კი მთლად მათ გუთენილებსაში შედის. ამას ბაქრაძე დასძინებს, რომ ეს ცნობანი, როგორც ქრონოლოგიურის, ისე ფაქტიკურის მხრით თითქმის არ განსხვავდებიან გამეორისაგან მოყვანილ ცნობებისაგან მის Hist. de l'Empire Ottomané-ში.

«მესხური დავითნი», რომელსაც ჩვენი «ნაწივეტი» გუთენის, ამბობს ბაქრაძე, მით უფრო შესანიშნავია, რომ იგი ფსალმუნთა პირი კი არ არის, არამედ პირველ თარგმნილი დედანია და ამის გამო დიდად სამწუხაროა, რომ იგი სრულად არა გვაჭკვს ნაპოვნი. ზოდის დაიწერა ეს «ნაწივეტი», ამხედ ცნობებს ვპოვობთ 10—13 გვერდზე ამავე მანუსკრიპტში, საცა მოყვანილია სინოდიკი ანუ მოსახსენებელი ფურცელი ბაგრატიდების შთამომავლობისა, რომელთაც ნათესაობა ჭქონდათ ათაბაგების შთამომავლობასთან; აი როგორ: პირველი მუხრანის მფლობელის ბაგრატის ასული—დედის-იმედი იყო მეუღლე ქაიხოსრო II და დედა მანუჩარ II, ყვარყვარე V, ბექა II (სათარ-ფაშა), მზე-ჭაბუკისა, ვასილისა, თვალ-შენიერისა, იანკოსი და თამარისა. მძანი დედის-იმედისნი—არჩილი და ერეკლე შესამჩნევად მოქმედობენ საათაბაგოს ისტორიაში. ეს სინოდიკი ასრულებენ ბროსეს Tables genealogiques-ს

ახალის სახელებითა და გვიჩვენებენ ახალს შიშებს: ბაგრატის ცოლს ელენეს და მათ შვილებს იონათანს და თევდორეს, არჩილის ასულს ელენეს; დასოცობად გვიჩვენებენ: ბაგრატის ცოლს ელენეს, და მათ შვილებს ერეკლეს, იონათანს და თევდორეს. ამთგან ბაგრატი აღსრულდა 1539 წ., არჩილი 25 ნოემბერს 1582 წ. ამ ხანს ეკუთვნის დრო «ნაწიეგეტის» დაწერისათა ამბობს ბ. ბაქრაძე.

თავის დასკვნას ბაქრაძე აფუძნებს, სსკათა შორის, აი რა საფუძველზედ: დამწერი ამ მოთხრობათა არის თანა-მედროვე დაწერილის ამბობისა, ამბობს ბაქრაძე. რადგან დამწერი შიგა და შიგ თავის-თავს იხსენიებს შიშველ შიშად. მაგ. «ქორონიკონს 299 (1571), 4 აგვისტოს ბატონი არჩილი მობრძანდა აწუყს და ჩვენ, დიდი ხნის ერთმანერთის უნახველნი, შევიყარებით ერთად» («ნაწიეგეტის» 29 გვ.); მეორე ადგილას: «ქორონიკონს 280 (1572), 17 ოკტომბერს, ოთხშაბათს ახალციხიდან ჩვენ გავეპოვარებით გასაცვილებლად თვალ-შეგნიერისა უაზმინში. 30 ოკტომბერს, ოთხშაბათს გავედით წყაროსთავიდან; პარასკევს ჩვენ, ძმანი და დანი, ერთმანერთს გამოვემშვიდობეთ ჭალაში. 11 ნოემბერს, კვირას, ჩვენ, ძმანი და დედა კანაზში გავეყარეთ ჯარსა. თვითონ თვალ-შეგნიერი იმ დღეს იყო გარს, ჩვენ კი ბივედით ჯამასხს. როგორც შევიტყუეთ, თვალ-შეგნიერი 20 ნოემბერს წავიდა ერეკნიდან. რაც ამის შემდეგ მოხდება — დამოკიდებულია უფლის ნებაზედ («ნაწიეგეტის» 11—12 გვ.) «ნაწიეგეტის» შემდეგი ნაამბობიდან სჩანს, რომ თვალ-შეგნიერი დიდ-ხანს შეუპყრიათ სპარსეთში და 1 ნოემბერს 1579 წ. კი იგი დაუმწიკდევით აღამუტის ციხეში და მსოფლად 1582 წელს გაუნთავისუფლებათ.

ამის შემდეგ ბ. ბაქრაძე ამბობს, რომ ამ «ნაწიეგეტიდან» უსარგებლიათ რამდენსამე შიშსათა. კახუშტის — თავის ისტორიის

შესადგენად, ბროსესეს—შესადგენად *Chronique georgienne* (1373—1703 წ.) და იმასვე შესადგენად *Suite des annales* (1472—1624). ეს უკანასკნელი ბროსეს ფრანსიულად გადუთარგმნია იმ ამესსურის დავითნისა პირიდან, რომელიც 1761 წელს ვილჟ დეკანოზს ზაქარიას გადუღია დედნიდან. ცალკე წარწერილობაში წიგნის ბოლოს ზაქარია ამბობს: ამე მინახავს სამი პირი ამ ქრონიკისა, რომლებშიც არაფერი ეწერა იმის მეტი, რაც ამ პირშია.

ბროსეს მრავალი შეცდომები შეჭპარკია თვის *Chronique georgienne*-ში და ვისაც მით სარგებლობა უნდა, დიდის სიფრთხილით უნდა სარგებლობდეს ამ მასალითა. მაგალითად მოჭყავს ზოგიერთი ადგილები ანაწიეუტიდამ და ბროსეს *Chron. georg.*-ნიდან.

Chron. georg.-ნიდან.

ანაწიეუტიდამ.

- გვ. 14 ქაჭის ციხე დაუჭირა.
- გურგაქ შემოგვირიგდა.
- ელჩი გაკვზნენეთ ყანთან
- გვ. 17 ბატონიშვილი შეებნეს ურუმთა
- 18 იმ წამს გამოჭკვარეს ღხასულელი სასანჯახლოდ მისცეს.
- თუმი აღარ ამოსწვიდა
- თვალ-შეენიერი დაიჭირეს შირვანის ციხე ააშენეს.

- გვ. 18 ქაჯის ციხე უგმოუჭირა.
- გურგაქ შემოგვეწყო.
- ელჩი გაუშვით ყანთანა.
- 22 ბატონები შეებნეს ურუმთა
- 22 იმ წამს გამოჭკვარეს, ციხეები გამოართვეს და ხასულელი სასანჯახლოთ მისცეს.
- 23 თუმი აღარ ამოსწვიდა.
- ყანმა თვალ-შეენიერს გატემა გაუგზავნა, სადგომი დაავდებინა და ყოჩიბაშს მიაბარეს; დაიჭირეს შირვანი, ციხე ააშენეს.

— ქართლის მეფემ პატრონი სვიმონ ყანძისაჲ სუდახანდამ გამოუშვა.

— მოვიდა ლაღათაჲ ქართლსკე, მოვიდეს სომხითს და ლაჰარაგობდეს

22 შარვანს შეიბნეს, ამოსწვიდეს, ციხე დაწვეს.

11 ბუღანის შვილი იასონ

— აცნობა ოლთის ქვაბიდან

13 კარნულის ციხეს უღალატეს

— ფოსას სისლი დაწვიით

15 ეკლს მოადგეს; ეკლი წავართვიით; ეკლს შეიყარა

17 ხვანთქრის ლაშქარი და ლაღათაჲ მგელ ციხეს მოადგეს.

26 დიასმიძემ ედია შემოდას ციხეს სავალინ შვილი საღალატოთ. შეუყენა

14 გავილაშქრეთ ენკენისთვეს ბ.სა.

15 ამასვე იანვარს ე ოთხშაბათს თმოგვი წაართვეს

— ქართლის მეფე პატრონი სვიმონ ტუგოდ იყო. ყანძისა გამოუშვა.

25 ლაღათაჲ ქართლსკე იდგა, მოვიდეს სომხითს და ლაჰარაგობდეს.

26 შარვანს შეიბნეს, ამოსწვიდეს ლაშქარნი, ციხე დაწვეს.

15 ბუღანის შვილი იასონ.

15 აცნობა ოლთის ქვაბიდან.

17 კარნუთის ციხეს უღალატეს.

— ფოსას სისლი დაწვიით.

19 ეკლს მოადგეს; ეკლი წავართვიით; ეკლს შეიყარა.

21 ხვანთქრის ლაშქარი ლაღათაჲ მგელ-ციხის ციხეს მაადგეს.

30 დიასმიძემ ედია დემოთიას ციხეს, სავალინ შვილი საღალატოდ შეუყენა.

18 გავილაშქრეთ ენკენისთვეს ნანუკარ და ქაჯის ციხეს. მოკადექით ღვინობისთვეს ორსა.

19 ამასვე იანვარს 6 ოთხშაბათს თმოგვი წაართვეს

თქვს ჭ აქეთ იმავე დღეს
ყელი წავართვით.

და აქეთ იმავე დღეს უკვლამ
წავართვით.

24 ქორონიკონსა სამე მუხ-
რანთ ბატონის ბატონის
შვილი მუხრან ბატონი
ვასტანგ მიიგვალა ივა-
ნობის თქვს დამდეგსა.

28 და პატრონი მანუჩარ თან
წაეტანა ივანობის თქვს
დამდეგსა, ქორონიკონსა
სამე პატრონის ვასტან-
გისაგან ღმერთი გაქის-
ხდა.

26 ახალციხე და გორი ააშე-
ნეს ურუმთა აგვისტოს
დაწახამითგან წელთა შვი-
დი ათას ოთხმოცდა
თორმეტსა (7092—1584)

29 ახალციხე და გორი ააშე-
ნეს ურუმთა აგვისტოსა
დაწახამითგან წელთა შვიდი
ათას ოთხმოცდა თორმე-
ტსა—7094 (1586).

დასასრულ ჩვენ ვიდევ ვიტყვი, რომ ფრიალ საჭიროა დააჩვენოს ჩვენში საისტორიო წიკ. უამისოდ საფუძვლიანად შესწავლა საქართველოს ისტორიისა შეუძლებელია. უცხო პირნი ჩვენს ისტორიას ისე ვერ შეისწავლიან, როგორც ქართული წიკ. იმ უცხო პირთა გამოკვლევებში, თუნდ ეს პირნი იყვნენ ისეთნი მცოდნენი საქართველოსა, როგორც იყო განსკვნებული ბროსე, ყოველთვის იქნება ანაქრონიზმები, უნებლიეი შეცდომანი და სხვ. წარმოიდგინეთ, თუ ბროსეს ვერ შეუგნია მნიშვნელობა შემდეგთა ფრაზათა: «პატრონმან მანუჩარ გვირგვინი იგურთხა», «დედის-იმედი ყოფილ დებოჩა» და იგი უთარგმნია ამ ნაიჩად: «პატრონმან მანუჩარ ჟვარდიანიწა» და «დედის-იმედი, აწინდელი დებოჩა» (იხილე სემარე ხსენებული ბაქრაძის წერილი გვ, 22); ვიდევ ვიმეორებთ, თუ შესანიშნავმა გრუზინოლოგმა ბროსემ ამისთანა უბრალო რამეები სინამდვიე ლითეერგადასთარგმნა, მაშ რას უნდა მოკვლოდეთ

იმ მრავალთა უცხოელთაგან, რომელნიც ბევრით დაბლა დგანან ბრასუზედ თავიანთის ცოდნით ვაკვასიაზედ საზოგადოდ და საქართველოზედ კერძოდ! და აი ამიტომ, ვიმეორებთ, დროსა საქართველომ იხილოს ქართული ისტორიული წიგნი ჩვენთა წინა-პართა წარსულის საიუდეკლიანად შესასწავლად და გამოსარკვევლად.

მოსე ჯანაშვილი.

ქურნალი «ნობათი»-ს გამოცემა 1885 წელში.

(წელიწადი მეორე)

საყოველთაო ყრმათა საკითხავი სურათებიანი ქურნალი

„ნობათი“

პედაგოგიურის ნაწილის დამატებით—მშობელთა და აღმზრდელთათვის—მომავალს 1885 წელში გამოვა იმავე შრომარაშებით. მიმართულებითა და სივრცით, როგორც 1884 წ.

ქურნალზე ხელის-მოწერა. წლიური ფასი ქურნალი «ნობათი»-სა — ქალაქში დარიგებით და გარეშე გავსავნით, დარჩა იგივე, ე. ი. ოთხი მან. მარტო ნახევარი წლის სკლის-მოწერა არ მიიღება. ცალკე ნომერი ღირს ათი შაური.

საფლას მასწავლებელთ შეუძლიანთ გამოგზავნონ: თავ-და-პირველად ორი მან. და დანარჩენი ორი მანათიც—მასში; რომელთაც ამ რიგად ხელის-მოწერა ჰსურთ, პირ-და-პირ რედაქციას უნდა მიმართონ.

ხელის-მოწერა მიიღება: თბილისში — ქურნალ «ნობათი»-ს რედაქციაში, ალექსანდროვის ბაღთან, ხაზინის გვერდით, თუმანიშვილების სახლში № 7. და შავერდოვის წიგნის სააგენტოში. ქუთაისში—მმ. ჭილაძეების წიგნის მაღაზიაში. გორში—კკ. ფურცელაძესთან და თელავში—ივ. როსტომიშვილთან.

ფოსტის აღრესი: Тифлисъ, въ редакцію грузинскаго педагогическаго журнала «Н о б а т и».

რედაქტორი-გამომცემელი ა. ს. დუღაძე.

„ЮРИДИЧЕСКОЕ ОБОЗРѢНІЕ“

(годъ пятый)

Журналъ, какъ и прежде, будетъ выходить въ 1885 г. по четвергамъ, въ размѣрѣ отъ 1 до 2 печатныхъ листовъ, по прежней программѣ,

при содѣйствіи многихъ прежнихъ и нѣкоторыхъ новыхъ сотрудниковъ, въ томъ числѣ: К. Д. Андиферова, А. Я. Ашеберга, С. М. Арцруни, Ф. К. Бакало, Д. З. Бакрадзе, О. А. Быкова, Г. О. Виніева, А. А. Гребенщикова, Я. И. Гурлянда, К. В. Долгова, И. Я. Долголенко, Г. А. Джаншіева, Д. И. Кишаниц, Д. В. Квиркелія, П. М. Лебединскаго, А. Е. Носа, П. А. Опочнина, Я. И. Рапета, М. А. Селитренникова, Н. П. Смиттена, В. Д. Спасовича, А. Т. Тимаповскаго, Я. Г. Теръ-Юаннисяна, В. А. Хлѣбникова, Н. И. Чижевскаго и др.

Независимо статей общаго юридическаго характера по вопросамъ гражданскаго и уголовнаго права и судопроизводства, межевымъ, потаріальнымъ, судебно-военнымъ и пр., а также о внутренней жизни Кавказскихъ судовъ и о вопросахъ дня,—въ 1885 г. будутъ помѣщены: грузинскіе законы царя Вахтанга, съ необходимыми предисловіемъ и примѣчаніями, и продолжены изслѣдованія законовъ: армянскихъ—по Мхитару Гошу, еврейскихъ—по Маймониду, мусульманскихъ, собственно Кавказскихъ народностей; ихъ адаты и пр.—Кромѣ того, Ст. І. Гулишамбаровъ, Н. А. Шавровъ и др. обѣщали статьи по вопросамъ Финансовымъ и экономическимъ; П. И. Коваленскій, З. А. Блюмъ, Г. И. Еджубовъ, А. А. Павловскій и др.—по судебно-медицинскимъ.

Приемъ подписки, объявленій и розничная продажа: Тифлисъ, Сололакская ул., д. кн. меликова и въ Центральной Книжной торговлѣ.

Подписная цѣна на журналъ съ доставкою и пересылкою: на годъ—10 р., на 6 мѣс.—6 р., на 3 мѣс.—3 р. 20 к., на мѣс.—1 р. 25 к.

Расзрочка въ платежѣ денегъ допускается—для годовыхъ и полугодовыхъ подписчиковъ.

Желающіе приобрѣсти журналъ за прежніе годы уплачиваютъ: за 1881 г.—8 р. 20 к. и за всѣ послѣдующіе по 10 руб.

Иногородные подписчики «Юрид. Обозр.» имѣютъ право на полученіе, чрезъ редакцію, свѣдѣній о положеніи ихъ дѣлъ въ Тиф. судеб. учрежд.—въ текстѣ журнала безвозмездно, письменныя и телеграфныя—по соглашенію съ редакціею журнала.

Редакторъ-издатель А. С. ФРЕНКЕЛЬ.

ი 383
1885

განცხადება.

ამა 1885 წელს ჟურნალს «ივერიანელ» ხელის მოწერა მიიღება მხოლოდ მთელის წლით.

ესაი მთელის წლისა შვიდი მახათი.

ხელის-მოწერა მიიღება, როგორც «ივერიისა» აგრეთვე «დროების» რედაქციებში. შირველი იმყოფება მიხეილავის ქუჩაზედ, გ. ქართველიშვილის სახლებში, (მისავალი ეზოდამ), ხოლო მეორე სასახლის ქუჩაზედ, სახლი დ. სარაჯიშვილისა.

მთათაისში, ზილაძის მახათაში.

ბათუმში, წერა-კითხვის სასოგადოების სკოლის მასწავლებელ მ. ნათამესთან.

თელავში ვანო როსტომაშვილთან.

ქალაქს გარეშე ხელის-მომწერთ წერილი ჭ ფუული შემდეგის ადრესით უნდა გამოგზავნონ:

Въ Тифлисѣ

Въ Редакцію журнала «ИВЕРІЯ» илѣ «ДРОЭБА»

მსურველთ შეუძლიან ერთის წერილით დაიბაროს გაზეთი «დროება» და ჟურნალი «ივერია» «დროების» ადრესით.

ვისაც ჟურნალი თავის დროზედ არ მიუვიდეს, ვთხოვთ, მალე აცნობოს რედაქციას.

რედაქტორი ილ. ჭავჭავაძე.